

148056

T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLÂM HUKUKU BİLİM DALI

İLÂHÎ DİNLERDE İBÂDET

(İslâm'da Hac Örneği ve Diğer Dinlerle Mukâyesesi)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. Hamdi DÖNDÜREN

HAZIRLAYAN
Hüseyin DERİN
02003148

BURSA – 2004

ÖNSÖZ

Din, insanlık tarihi boyunca önemini hiçbir zaman yitirmemiştir. Bu konuda, dinin hak veya bâtil oluşu sonucu etkilemez. Bu açık bir gerçektir. Dinle birlikte, dinin temelini oluşturan ibâdet ve duâ da önemini korumuştur. Ama ibâdet ve duâ, her din, toplum ve kültüre göre değişiklik arz etmiştir. Bu özellik kıyamette kadar devam edecektir.

Hak dinlerin en belirgin özelliği; ilâhi olması, inanç ve ibâdet gibi iki unsuru bünyesinde bulundurmasıdır. İlâhî dinler; Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslâm'dır. Ancak günümüze kadar ilâhi vasfını koruyarak gelen tek din İslâm'dır.

Çalışmamızda, sırası ile ilâhi dinlerde ibâdet, duâ, hac konuları ele alınmıştır. Her bölümde; bölümü teşkil eden konunun kelime yapısı, tarihi, dinlerdeki yeri, konumu ele alınmıştır. Her dinin kutsal kitabına dayanılarak âyetlerden örnekler verilmiştir. Konunun geçmişi ve bugünü ele alınmış ve bazı tarihi olaylara başvurularak konu değerlendirilmeye çalışılmıştır. İslâm'da Hac konusu ele alınırken, İslâm'daki Dört Mezhebin görüşlerine yer verilmiştir. En son olarak da, dinlerin benzerlikleri ve farklılıkları ile birbirlerinden etkileşimlerine imkan ölçüsünde yer vermeye çalışılmıştır.

Bu Tezin hazırlanması sürecinde, danışmanlık desteğinde bulunan sayın Prof. Dr. Hamdi DÖNDÜREN'e ve diğer hocalarıma teşekkür ederim....

Hüseyin DERİN

Bursa - 2004

İÇİNDEKİLER

İLÂHÎ DİNLERDE İBÂDET

ÖNSÖZ.....	3
İÇİNDEKİLER.....	4
KISALTMALAR.....	9
GİRİŞ.....	11
BİRİNCİ BÖLÜM.....	13
TEMEL BİLGİLER.....	13
İLÂHÎ DİNLERDE İBÂDET VE DUÂ.....	13
I- İBÂDET KAVRAMI.....	14
A) Etimolojisi ve Tanımı.....	14
B) Yahudilikte İbâdet.....	15
1- Sabah (Şahrit) İbâdeti: Şahrit:.....	18
2- İkinci (Minha) İbâdeti: Minha:.....	18
3- Akşam (Maariv- Arvit) İbâdeti:.....	18
C) Hıristiyanlıkta İbâdet.....	20
D) İslâm'da İbâdet.....	21
II- DUÂ KAVRAMI.....	26
A) Etimolojisi ve Tanımı.....	26
B) Yahudilikte Duâ.....	28
C) Hıristiyanlıkta Duâ.....	31
D) İslâm'da Duâ.....	32
İKİNCİ BÖLÜM.....	36
İLÂHÎ DİNLERDE (İSLÂM'DA) HAC.....	36
BİRİNCİ KISIM.....	37
HAC.....	37
I - HAC KAVRAMI.....	38
A) Etimolojisi ve Tanımı.....	38
B) Haccın Tarihçesi.....	42
C) Dini Ziyâret Yerlerinin Önemi.....	45
II - İSLÂM'DA HAC.....	49
A) Hac.....	49
B) Mekke, Kâbe ve Önemi.....	50
C) Hz. İbrahim ve Hac.....	52
D) Hz. Peygamber'in Haccı ve Vedâ Hutbesi.....	54
III - HACCIN İFÂ ŞEKİLLERİ VE ÇEŞİTLERİ.....	55
1) İslâm'dan Önce Hac.....	55

2) İslâm'da Hac	59
IV - HACCIN FARZ OLUŞUNUN DELİLLERİ	60
V - HACCIN FEVRÎ VEYA ÖMRÎ OLUŞU	63
VI - HACCIN FAZİLETİ	64
VII - HACCIN MEŞRUIYETİNİN HİKMETİ	64
VIII - HACCIN FARZ OLMASININ ŞARTLARI	65
1- İslâm (Müslüman Olmak)	65
2- Akıl (Akıllı Olmak)	66
3- Bulûğ (Ergenlik Çağına Ulaşmak)	66
4- Hürriyet	67
5- İstitâa (Güç Yetirebilme)	67
a) Erkek ve Kadınlar İçin Genel Şartlar:	67
b) Kadınlara Mahsus Özel Şartlar:	68
6- Vakit	68
7- Haccin Farz Olduğunu Bilmek	69
IX - HACCIN EDÂSININ FARZ OLMASININ ŞARTLARI	70
A) Vasıta ve Erzak:	70
B) Hâcetü'l- asliye (Asıl İhtiyaçlar):	71
C) Beden Sağlığı:	72
D) Yol Emniyeti:	73
E) Yolculuk İmkanına Sahip Olmak:	73
F) Eş veya Güvenilir Bir Mahremın Bulunması:	74
G) Kadının İddet Beklememesi:	76
H) Hacca Engel Olan Diğer Durumlar:	77
1- Ebeveyn:	77
2- Evlilik:	77
3- Kölelik:	77
4- Hapis:	78
5- Borçluluk:	78
6- Hacr Altında Bulunmak:	78
7- İhsâr:	78
8- Hastalık:	78
X - HACCIN SIHHATİNİN ŞARTLARI	79
1- İslâm:	79
2- Akıl:	79
3- Belirli Vakitler (Zamanla İlgili Mikâtlar):	79
4- Belirli Yerler (Mekanla İlgili Mikâtlar):	80
XI - FARZ HACCINI YERİNE GETİRME ŞARTLARI	80
XII - HACCIN ÇEŞİTLERİ	82
1- İfrâd Haccı:	82
2- Temettü Haccı:	83
3- Kırân Haccı:	83
XIII - HAC ÇEŞİTLERİNİN BİRBİRLERİNE KARŞI ÜSTÜNLÜKLERİ	85
XIV - HAC ÇEŞİTLERİNİN YERİNE GETİRİLME ŞEKLİ	86
1- Mekke'ye Gelmeden Önceki Hac Amelleri:	86
2- Mekke'ye Geldikten Sonraki Hac Amelleri:	87
XV - HACCIN RÜKÜNLERİ	90
A) İhrâm:	90
1) İhrâmın Rükünleri:	90
2- İhrâmın Vâcipleri:	92

3- İhrâmın Sünnetleri:	92
4) İhrâma Girmenin Zamanı ve Yerleri	93
5- İhrâmın Yasakları	95
6) İhrâmlıya Yasak Olmayan Fiil ve Davranışlar:	99
B) Arafat'ta Vakfe:	100
1- Arafat'ta Vakfenin Sahih Olma Şartları:	101
2) Arafat'ta Vakfenin Zamanı:	101
3) Arafat Vakfesinin Yeri:	102
4) Arefe Günü ve Arafat Vakfesinin Sünnetleri:	102
5- Öğle İle İkinci Namazlarının "Cem-i Takdim" İle Kılınması:	103
C) Ziyâret tavâfi:	104
1- Ziyâret Tavâfinin Rükün Oluşu:	104
2- Ziyâret Tavâfinin Şartları:	105
3- Tavâfin Sahih Olmasının Şartları:	106
4- Tavâfin Vâcipleri:	106
5- Tavâfin Sünnetleri:	108
6- Tavâfin Yapılışı:	111
7- Tavâf ve Çeşitleri:	112
D) Safâ ile Merve Arasında Sa'y:	113
1- Sa'y'in Sahih Olmasının Şartları:	114
2- Sa'y'in Vâcipleri:	115
3- Sa'y'in Sünnetleri:	115
4- Sa'y'in Yapılışı:	115
5- Sa'y' (سعي) in Hükümü:	116
XVI - HACCIN VACİPLERİ	117
1- Başka Şartlara Bağlı Olmayan Aslî Vâcipleri:	117
2- Başka Şartlara Bağlı Olan Vâcipler:	127
XVII - HACCIN SÜNNETLERİ	131
A) Kendi Başlarına Müstakil Birer Menâsik Olan Aslî Sünnetler	132
1- Kudûm Tavâfi:	132
2- İmâmın Hutbeleri:	133
3- Arefe Günü Minâ'da Gecelemek:	134
4- Minâ'dan Arafat'a Yolculuk:	134
5- Bayram Gecesi Müzdelife'de Gecelemek:	134
6- Tahsib	135
B) Farz veya Vâcip Olan Diğer Menâsike Bağlı Olan Ferî Sünnetler	135
1- İhrâmla İlgili Sünnetler:	135
2- Mekke ve Kâbe İle İlgili Sünnetler:	135
3- Tavâf İle İlgili Sünnetler:	136
4- Sa'y İle İlgili Sünnetler:	136
5- Arafat ve Vakfe İle İlgili Sünnetler:	136
6- Müzdelife ve Vakfe İle İlgili Sünnetler:	137
7- Minâ ve Remy-i Cimâr (Taş Atma) İle İlgili Sünnetler:	137
8- Zemzem İle İlgili Sünnetler:	138
XVIII - HACLA İLGİLİ ÖZEL HÜKÜMLER	138
1- Hayızlı ve Nifâşlı Kadının Haccı:	138
2- Çocuğun Haccı:	139
3- Delinin (Uyuyanın-Bayılanın) Haccı:	140
XIX - VEKÂLETEN YAPILAN (BAŞKASININ YERİNE YAPILAN) HAC:	140
XX - VEKÂLETEN (BAŞKASININ YERİNE) YAPILAN HACCIN DİĞER ŞARTLARI:	142

1- Başkasına Hac Ettirmenin Şartları:.....	142
2- Hacda Başkasının Yerine Vekâlet Edenin Şartları:.....	143
3- Başkasına Yaptırılan Haccın Sıhhatinin Şartları:.....	143
XXI - HACCIN RÜKÜNLERİNDEN BİRİNİ İHLAL ETMEK	145
1) Haccın Rükünlerinden Birini Olumsuz Bir Mâni Sebebiyle İhlal Etmek (İhsâr):.....	145
2) Haccın Rükünlerinden Birini Olumsuz Bir Mâni Olmaksızın İhlal Etmek:.....	146
a) Arafat'ta Vakfe'yi Terk Etmek (Fevât):.....	146
b) Ziyâret Tavâfını Terk Etmek:.....	148
c) Sa'y'ı Terk Etmek:.....	148
XXII - HACCIN VACİPLERİNİ İHLAL ETMEK	148
1- Müzdelife'de Vakfe'yi Terk Etmek:.....	149
2- Teşrik Gecelerinde Minâ'da Gecelemeyi Terk Etmek:.....	149
3- Şeytan Taşlamayı (Remel) Terk Etmek:.....	150
İKİNCİ KISIM	151
UMRE	151
I - UMRE	152
1-Tarifi:.....	152
2- Hükümü:.....	152
3- Umrenin Fazileti.....	153
II - UMRENİN ÇEŞİTLERİ	153
1- İfrâd Umre:.....	153
2- Temettü Umre:.....	154
3- Kırân Umre:.....	154
III - UMREYİ YERİNE GETİRME ÖZELLİKLERİ	155
IV - UMRENİN RÜKÜNLERİ	156
1- İhrâm.....	156
2- Tavâf.....	160
3- Sa'y.....	160
V - UMRENİN FARZ OLMASININ ŞARTLARI	161
VI - UMRENİN VÂCİPLERİ	162
1- Sa'y:.....	162
2- Tıraş Olmak:.....	162
VII - UMRENİN SÜNNETLERİ	162
VIII - UMRENİN YASAKLARI	163
1- Umrenin Haramları:.....	163
2- Umrenin Mekruhları:.....	163
3- Umrede Mübah Olan Şeyler:.....	163
IX - UMREYİ RAMAZAN ÂYINDA YAPMAK	163
X - UMREYİ BİRDEN FAZLA YAPMAK	164
XI - UMRENİN HÜKÜMLERİNİ İHLAL ETMEK	165
1- Umrenin Rükünlerinden Birini Olumsuz Bir Mâni Sebebiyle İhlal Etmek (İhsâr).....	165
2- Umrenin Rükünlerinden Birini Olumsuz Bir Mâni Olmaksızın İhlal Etmek (Fevât).....	165
3- Umrenin Fesâdı (Bozulması).....	165
4- Umrenin Vâciplerini Terk Etmek.....	166
5- Umrenin Sünnetlerini Terk Etmek.....	166
XII - UMREYİ BAŞKASINA (VEKÂLETEN) YAPTIRMAK	166
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	168
DİĞER İLÂHÎ DİNLERDE HAC	168

I - YAHUDİLİKTE HAC	169
A) Yahudilikte Haccın dayandığı Temel Dayanaklar	170
B) Ziyârette Önem Verilen Zaman ve Mekanlar (Haccın Zamanı ve Mekanı)	171
C) Günümüz Yahudilerinde Hac Anlayışı	174
D) Kudüs ve Önemi	175
II - HİRİSTİYANLIKTA HAC	176
A) Hıristiyanlıkta Haccın Dayandığı Temel Dayanaklar	177
B) Hz. İsa ve Hac	178
C) Hıristiyanlık'ta Hac ile İlgili Farklı Görüşler	179
D) Günümüz Hıristiyanlarında Hac Anlayışı	180
E) Kudüs, Roma ve Diğer Ziyâret Merkezleri ve Önemi	181
III - DEĞERLENDİRME	184
SONUÇ	188
BİBLİYOGRAFYA	191

KISALTMALAR

age.	: Adı Geçen Eser
ag.md.	: Adı Geçen Madde
ag.mk.	: Adı Geçen Makale
as	: Aleyhi's-Selam
A.Ü.İ.F.Y.	:Ankara Üniversitesi İlähiyat Fakültesi Yayınları
a.y.	: Aynı Yer
B.	: Baskı
bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
cc	: Celle celalühü
çev.	: Çeviren
dpn.	: Dipnot
D.E.Ü.İ.F.	: Dokuz Eylül Üniversitesi İlähiyat Fakültesi
D.İ.A.	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
D.İ.B.Y.	: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları
ed.	: Editör
haz.	: Hazırlayan
H.z.	: Hazreti
Mak.	: Makale
Mad.(Md)	: Madde

M.Ü.İ.F.	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
M.Ü.İ.F.Y.	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları
neş.	: Neşreden
red.	: Redâktör / Redâksiyon
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
sav	: Sallahlahü Aleyhi ve Sellem
tah.	: Tahkik
tas.	: Tashih
T.D.V.	: Türkiye Diyanet Vakfı
ter.	: Tercüme
tsz.	: Tarihsiz
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve diğerleri

GİRİŞ

İbadet ve duâ, bütün ilâhi dinlerde büyük öneme sahiptir. Bu özellik, son hak din olan İslâm'da daha büyük önem kazanmıştır. İbâdet ve duâ, ister hak; ister bâtil olsun bütün dinlerin temelini oluşturmaktadır. İbâdet ve duâ yapısı bulundurmeyen dinler, temeli olmayan binalar gibi yıkılmaya mahkum olurlar.

İbadet ve duâ, ilk insan ve peygamber Hz. Adem'le başlamış ve günümüze kadar farklı şekillerde ortaya çıkmış ve sürekli olarak gelişerek gelmiştir. İbâdet ve duâ; bütün dinlerde farklı bir şekilde tezahür etmiştir.

Bütün dinlerde, ibâdetin sayısı, derecesi, kime nasıl yapılacağı farklılık arz eder. Duâ da böyledir... Günümüze kadar, kendisine ibâdet edilecek ilâhların sayısı, bağlılık derecesi, vb. konularda dinler arasında birlik sağlanamamış ve karşılıklı entellektüel tartışmalar hatta savaşların yapıldığı tarih sayfalarında kayıtlıdır. İslâm'da cihad, Hıristiyanlıkta da Haçlı seferleri gibi...

Hak ve bâtil dinler tarihi süreç içerisinde sürekli olarak çatışma içindedirler. Hak din olan Yahudilik ve Hıristiyanlık tahrip edilerek, bu özellikleri kaybettirilmiştir. Ama İslâm, hak dini olma özelliğini koruyarak günümüze kadar gelmiş ve (inancımıza göre) kıyamete kadar da devam edecektir, son hak dindir. Dinler birbirlerine üstünlük kurmaya çalışmış ve bunu din adamları vasıtasıyla kendi dinlerinin hak olduğunu ileri sürerek yapmışlardır. Bunu da ibâdet ve duâlarla ortaya koymaya çalışmışlardır.

Daha önce yalın olan ibâdet ve duâlar, zamanla gelişerek çeşitlilik ve yoğunluk kazanmıştır. İbâdet ve duânın, dinlerin ayrılmaz bir parçası olduğu gerçeği daha iyi anlaşılmıştır.

İbâdetler, imanın bir çeşit dışı yansıma biçimidir. İnanan insan, inancını yaşaması asıldır. Çünkü böyle bir yaşayış onun hayatını düzene sokmasını, imanı ile hareketlerinin, davranışlarının uyumlu olmasını sağlayacaktır.

Duâ, kulun Allah'ına (Tanrısına) kalbini bütün samimiyeti ile açması ve O'nunla doğrudan ilişki kurmasıdır. Namaz, oruç, hac, zekât gibi ibâdetlerin dışında kul her istediği, her ihtiyaç duyduğu zaman her yerde Allah'a duâ edebilir, niyazda, dilekte bulunabilir, içini döküp göz yaşlarıyla kulluk yapabilir.

Duâ, ruh sağlığı, beden sıhhati bakımından da, psikolojik yönden de büyük rol oynar. Zaman zaman, duâ ile ruhi tedâvi yapılması yoluyla bazı hastalıkların iyileştirildiği görülmektedir.

Hem ibâdetlerin hem de duânın, kabul olması bazı şartların özenle yerine getirilmesini gerektirmektedir. İbâdetler dinlerin zahirini, dış görünüşünü (olgusunu) oluşturmaktadır. Kişinin hangi dine mensup olduğunun gösteren en büyük nişandır. İnsanların hangi dine mensup olduğu çoğu kez ibâdet biçiminden anlaşılmaktadır. Nitekim, Musevîlerin perşembe günü Havra âyinine, Hıristiyanların pazar günü Kilise âyinine, Müslümanların ise mescitte kılınan bir farz namaza katılması mensup oldukları dinin bir göstergesi sayılmaktadır.

İbâdet ve duânın kabulü, kişinin samimiyetine, içtenliğine ve dine bağlılığına göre farklılık gösterebilmektedir. Duâ edilirken kalp gaflette olmamalı, Allah'a tam bağlanmalı, çünkü Allah kendisinden gafil olanın duâsını kabul etmez. Kişi, Allah duâyı kabul etmedi, dememeli, duâdan bıkmamalı, istenilen şeyin haram ve günah cinsinden olmamasına özen göstermelidir.

İnsanlar arasında bir ayırım yapılmaksızın Allah'a karşı ibâdetle yükümlü tutulmuş olmaları büyük bir lütuf ve adalettir. Hatta ismet (korunmuşluk) sıfatına sahip peygamberler; ashop, büyük âlimler ve Allah'ın velî kulları da bu konuda sorumluluk taşımışlar ve kendilerini ibâdetlerden muaf tutmamışlardır. Başta Peygamberler olmak üzere bütün insanlar dillerinden duâyı eksik etmemişlerdir. Duâ her zaman yapılmalıdır, sadece sıkıntıya düşünce duâ edilmemelidir; çünkü kulun her zaman Allah'a ihtiyacı vardır.

İbâdet ve duâlar, Allah rızası için yapılır. Duâların hepsi, mal-mülkle ilgili değil ama dünya ve ahiret mutluluğu ile ilgilidir. Bir de duâlar genel olarak kişinin kendi yararına yönelik yapılabildiği gibi, diğer aile fertleri, hısım-akraba ve toplumun lehine de duâ yapılabilir. Bu özellik, gerçek dinlerin evrenselliğine ve digergamlığına işaret eder.

İbadet ve duâ yalnız, evreni yaratıp yönetmekte olan, insanı ve her şeyi yoktan var eden, sonsuz güç sahibi bulunan Allah'a yapılırsa bir karşılık bulur ve anlam kazanır.

BİRİNCİ BÖLÜM

TEMEL BİLGİLER

İLÂHÎ DİNLERDE İBÂDET VE DUÂ

I- İBÂDET KAVRAMI

A) Etimolojisi ve Tanımı

İbâdet (عبادة), kelime olarak Arapça (abd) “ا ب ع a-be-de” fiil kökünden türetilmiştir. Sözlükte, “boyun eğme, alçak gönüllülük, itâat, kulluk, tapma ve tapınma” anlamlarına gelir.

Dinî bir terim olarak ibâdet; insanın Allah (c.c)’a saygı, sevgi ve itaatini göstermek; onun hoşnutluğunu kazanmak niyetiyle ortaya koyduğu belirli tutum ve gerçekleştirdiği davranışları ifade etmekle birlikte genel olarak aynı niteliği taşıyan düşünüş, duyuş ve sözleri de ifade eder. Bununla birlikte kelimenin, dini içerikli belli ve düzenli davranış biçimleri için kullanımı daha yaygındır.¹

İbâdet kelimesi ile birlikte; insan hayatının, sürekli olarak Allah (cc)’a karşı saygı ve itaat bilinci içinde sürdürülmesi şeklindeki kulluk duyarlılığı anlamında ubûdiyyet ve ubûdet kelimeleri de kullanılmaktadır. Ubûdiyyet, “kulun, Allah’ın yaptıklarından hoşnut olması”, ibâdet ise, “O’nun razı olacağı işleri yapmaktır”.

Ubûdiyyette önemli olan, manevî ve ahlakî özün ağır basmasıdır. Bu özellikleri taşımayan tutum ve davranışlar, ibâdet olarak tanımlanamaz. İbâdet kelimesi, kendi içinde sürekli olarak “tâat, hüdû, zillet” anlamlarını barındırır.

Her dini kültürün kendi terminolojisinde ibâdet fenomenini ifade etmek üzere seçtiği kelimelere ait anlamların ortak noktasını acziyet, sığınma, yüceltme, sevgi ve korku gibi duygularla bir tanrıya veya tabiat üstü varlıklara yönelmek, bu varlık veya varlıklara saygı

¹ Sinanoğlu, Mustafa, T.D.V. İslâm Ansiklopedisi, IX, İbâdet md.; A. Köten, S. Kılavuz, H. Algül, O. Çetin, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi, 199.

ifadesi olmak üzere belli davranışları yerine getirmek olduğu ifade edilebilir. Bu kelime, insanlardaki tanrı veya tabiat üstü varlıklara inanmak suretiyle iç dinamikleri harekete geçirir ve çeşitli davranışlarla tezahür eden deruni ve evrensel bir fenomeni ifade eder.

İnsanlar; yüceltme, sevgi, sığınma, korku, acziyet, dünyevi menfaat elde etme, zarar ve sıkıntılardan kaçınma ve kurtuluşa erme gibi duygu, düşünce ve etkenlerle ilk insan Hz. Adem'den itibaren bir yüce varlığa, Allah (cc)'a, tanrıya inanmış ve inandıklarına uygun bazı söz ve davranışlarla kulluklarını yerine getirmeye çalışmış; ibâdet etmiştir.

İnsan, en yüce varlık olarak yaratılmasına rağmen, iç ve dış sebeplerle acziyet, sığınma ve yardım dileme duygularını devamlı dilemektedir. Bu husus dikkate alındığı zaman, "ibâdet, Allah (cc)'a tapınma, tanrıya doğru sevgi dolu bir gayret, tanrıdan uygun şeylerin istenmesi, tanrının teveccühünü kazanmak için yapılan eylem, tanrıya tanzim ve saygı gösterme" gibi değişik anlamlara gelebilir.

B) Yahudilikte İbâdet

Yahudilikte; kulluk etmeyi, ibâdetle ilgili dini tutum ve davranışları belirtmek üzere İbranice'de, "çalışmak, hizmet etmek" anlamına gelen "avd" kökünden türemiş "avodah" terimi kullanılmaktadır.

"Avodah Elahim" terkibi, "Allah'a ibâdet" anlamına gelmekte, ayrıca din kavramını da ifade etmektedir. Bu terim, Ahd-i Atikte hem Rab Yahova'ya ibâdeti hem de Yahova'nın dışındaki varlıklara tapınmayı anlatmak üzere kullanılmıştır.²

Yahudilikte ibâdet için kullanılan diğer bir kelime ise; şahah (yere çökmek, eğilmek) kelimesinden gelen "hiştahava"dır. Bu terim, "secde etmek, birinin önünde onu şerefliendirmek için eğilmek" anlamına gelir. Mabetteki toplu ibâdet için kullanılan terim Allah'a yapılan ibâdeti ifade ettiği gibi, insanlara yalvarma ve saygı için de kullanılmıştır.³

Yahudilikte ibâdet anlayışı, Hz. Musa aracılığı ile Rab Yahova ile İsrailoğulları arasında, Yahovanın sözünü dinlemeleri ve ahdini tutmaları durumunda, O'nun da İsrailoğullarını seçkin ve mukaddes millet kılacağı şeklindeki ahit temeline dayandırılır.⁴

² bk, Çıkış, 3/13, 4/23; Malaki, 3/14; Eyüp, 21/15; Tesniye, 13/2.

³ Özen, Adem; Yahudilik'te İbâdet, 35-36.

⁴ bk., Çıkış, 19/20.

Yahudilikte ibâdet, dünya hayatının Rab Yahovanın iradesine göre düzenlenmesi ve kulun fiilinden sorumlu tutulacağı bir ahiret inancı ile anlam kazanmaktadır.

Yahudilikte ibâdet, inanan için ruhi bir ihtiyaçtır. Yaratıcı ile konuşması, ona yalvarması, yakınlığı kazanması, onun iyiliğine şükran ve hayranlık ifade etmesidir. Eski ahitte ibâdet, tanrının huzurunda ona tapınma olarak ifade edilir. Yahudilikte ibâdet amacı ile yapılan uygulamaları duâ, oruç, hac ve bir tür zekat olarak sıralamak mümkündür.

Yahudilikte ibâdet, kutsal yerde yapılan faaliyet ve davranışları ifade etmekle birlikte bütün hayatı kapsayan bir dindarlık olarak ta kabul edilmektedir. İbâdet tanrıya aittir, ibâdet, İsrail'in tanrısında yoğunlaşır. Tanrı, kurban ve İsrail ibâdet sisteminin şarii olduğu için; ibâdet, O'na ulaşma isteğini oluşturmaktadır. Yahve'nin ismini zikretmek veya kutsamak ibâdetin temelini oluşturmaktadır.

Tanrıya ibâdet etmek, inanan için ruhi bir ihtiyaçtır. İbâdet; kulun yaratıcı ile konuşması, O'na yalvarması, yakınlığı kazanması, O'nun iyiliğine şükran ve hayranlık ifade etmesidir. Eski ahitte ibâdet, tanrının huzurunda korku duygusuna kapılma ve celalinden dolayı ona tapınma olarak ifade bulur.

Yahudi ibâdetinin temelini özel inançlar, ahid sandığı, özel kohenlik, yıllık dini bayramlar, değişik kurban ve oruçlar oluşturmaktadır.

Yahudilerin İbâdet anlayış ve şekilleri antik dönemden itibaren siyasi konum ve sonuçlara tabi olarak bir takım değişimler geçirmiştir. İbâdet türleri temel olarak, Hz. Musa'ya dayanır. Kurbanlar, hasat bayramları, kutsal obje ve kıyafetlerin kullanımı bu dönemde adapte edilmiştir.

Mabed'in (Mescid-i Aksâ/Beyt-i Makdis) tahribinden sonraki sürgün yıllarında ibâdet ritüelleri, Yahudileri, kutsal Kitâpları okuma ve açıklama, duâlar ve ilâhi söyleme ya da Mezmur'dan toplu olarak duâ okuma haline dönüşmüştür. Yahudilikte ibâdet üç yolla; duâ, Tora Çalışması (Tolmud Tora), Tora emirlerini yerine getirme (amel) suretiyle yapılır.⁵

Yahudilikte ibâdetle duâ iç içedir. İbâdetin yapılması zorunludur. İbâdeti yapabilme ve sorumluluk (erginlik) yaşı ve çağı belirlenmiştir. "Bir çocuk, 13 yaşını doldurmasıyla 'Bar Mirza' ergin olmuş sayılır ve bir duâ kemeri kuşatılarak dini cemaate alınır. Bu tarihten itibaren çocuk, dini emirlerinden tanrı katında sorumlu sayılır."⁶

⁵ Ronan, XIV, 1035; Jacobs, Principles of The Jaxrish Faith, New Jersey, 1988, 155.

⁶ Sankçioğlu, Ekrem, Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi, 202.

Yahudilikte ibâdet, hem ferdi hem de cemaat halinde yapılabilir. Ferdi ibâdet evlerde; cemaatlerle yapılan ibâdet ise sinagoglarda gerçekleşir.⁷ İbâdet sırasında bir nizam ve disiplin yoktur. Herkes istediği gibi davranarak ya ilâhi okur yada yanındaki ile ilâhi söyleşir. İlâhiye Kohen'in başlaması beklenmez.

Sinagoglarda yapılan ibâdete, "cemaatle yapılan" bir ibâdet gözüyle bakmak mümkün değildir. Bazı cemaatler bu duruma müdahale ederek bir disiplin vermeye çalışmışlardır. İbâdetin temelini, ruhani olması oluşturur. Ama son zamanlarda bunda da bir takım değişiklikler yaşanmıştır.

Ferdi ibâdet, irticâli olarak yapılan duâlardan ibarettir. Bu duâlar duruma ve şahsi ihtiyaçlara göre yapılır. Zamanı belirlenmiş olaylar ve mevsimlerle bağlantılı değildirler. Ahdi Atik'te bir çok misal mevcuttur. İbrahim,⁸ Yakup⁹ ve Musa¹⁰'nın yaptıkları ferdi ibâdet olarak kabul edilebilir.

Ferdi ibâdet ve duâ, her yerde yapılabilir. Yahudi düşüncesine göre her faaliyet sonunda her yerde ve her zamanda tanrıyla işğal edilebilir.¹¹

Cemaat ibâdeti, insanların iştiraki ile belirli yer ve zamanlarda dini reisi ve Kohenlerin tespit edildiği kurallara göre yapılır. Mabedin inşasında önce toplu ibâdet yok idi. Daha sonra kural haline dönüşmüştür. Cemaatle yapılan ilk ibâdet turfanda meyvelerin mabede getirilmesi ve günahlara kefarete olarak kurbanların sunulması ile gerçekleşmiştir.

Toplu ibâdetin ilk merkezi, Kudüs'teki Süleyman Mabedi idi. Günlük ibâdetlerden maksat ibâdet edeni, cemaatin içine çekmektir. Cemaat ile yapılan ibâdetlerin toplumsal beraberlik ve disiplinin sağlanmasında, aynı zamanda itikadi şuurlanmanın artmasında da rolü vardır. Kişi cemaatle yapılan ibâdetin parçası olduğunu fark eder.

Yahudiler ibâdetlerini günlük olarak yapar, oruç tutar ve kurban ederler. Onların günde önemli ve düzenli olarak yaptıkları üç çeşit ibâdet vardır. Bu vakitlerde yapılan ibâdet, her Yahudi'ye zorunludur.

⁷ Tümer Günay-Küçük, Abdurrahman, Dinler Tarihi, 447.

⁸ Tekvin, 18/23-33.

⁹ Tekvin, 22/9-12.

¹⁰ Çıkış, 32/31-32

¹¹ Tümer, Günay "Âyin", DİA, IV, 249.

1- Sabah (Şahrit) İbâdeti: Şahrit:

Şafak, sabah ve fecir anlamına gelir. Sabah ibâdeti gün doğduktan sonra yapılır ve (1-3,5) saat devam eder. Günlük ibâdetlerin en uzun olanı ve en mukaddesidir. Bu ibâdet öncesinde yemek yenmesine ve herhangi bir iş yapılmasına müsaade edilmez. Sabah ibâdeti, mesai başlamadan önce yapılır. Sabah ibâdet ve duâsı, sabah kurbanının yerine ikame edilir.¹²

2- İkinci (Minha) İbâdeti: Minha:

Hediye, bağış, ihsan ve takdime anlamlarına gelir. Daha önce bütün hayvani veya nebati kurban âyinlerini ihtiva ederken, sonraları hububat, bitki, yağ ve şarapla sınırlandırılmıştır.

İkinci İbâdeti, günbatımına kadar herhangi bir vakitte yapılabilir. Düzenli yapılan Minha, ancak akşama yetişebilir. İkindiden sonra, akşama 1-1,5 saat kalana kadar yapılabilir. Hafta içi genellikle akşam ibâdeti ile birleştirilir. Bunun için gün batımına yakın olarak icra edilir.

Günümüzde birçok sinagogda ikinci ve akşam ibâdeti arasında az bir vakit kaldığı için bu ibâdeti terk edenler bile bulunmaktadır.¹³

3- Akşam (Maariv- Arvit) İbâdeti:

Maariv-Arvit, her iki kelimedede, İbranice'de "akşam" manasına gelen erev kelimesinden türemiştir. Akşam ibâdeti, mabet ibâdetine dönüşmediği için, isteğe bağlı olarak kabul edilir. Akşam ibâdetinin, zorunlu veya ihtiyari olduğu konusunda farklı görüşler vardır. Diğer ibâdetlerle birlikte akşam duâsının okunması ve akşam ibâdetinin ifa edilmesi, hem sinagog dışında, hem de sinagog için ferdin vazifesidir. Akşamdan sonra üç yıldız görüldüğünde yapılır.¹⁴ Günlük ibâdetlerin cemaat oluşması zorlaşması veya az sayıda cemaatin bulunması sebebi ile evlerde yerine getirildiği bilinmektedir.

Talmud, üç ibâdetin kaynağını üç ataya bağlar. Sabah ibâdetini İbrahim;¹⁵ ikinci ibâdetini İshak;¹⁶ akşam ibâdetini Yakup¹⁷ başlatmıştır. Üç ibâdetten sabah ve akşam duâsı,

¹² Treep, Heo, Judaism, California, 1966.

¹³ Wigoder, Geoffroy, Dichonnair, Paris, 1993, 826.

¹⁴ Aydın, Mehmet, Dinler Tarihi, 72

¹⁵ Tekvin, 19/27.

¹⁶ Tekvin, 24/63.

Şema'da bulunur. Tanrının birliği ve sevgiye çağrı kelimeleri, her akşam ve her sabah tekrarlanır. Sabah ibâdeti, Yahudi'yi hayat yolunda hazırlar; akşam ibâdeti, hesap vermeye davet eder. İkinci ibâdeti de başarılı olup olmadığı hususunda tefekküre çağırır.¹⁸

Günlük ibâdetlerle birlikte haftalık, aylık ve yıllık ibâdet ve bayramlar yapılmaktadır. Özel günleri olan Cumartesi (sebt) gününün ayrı bir özelliği vardır.

Bir Yahudinin ibâdete hazırlanması ve sorumluluk altına girmesi için bazı şartlar taşınması gerekmektedir.

Cemaate katılmanın ilk adımı olarak, çocukları sünnet ettirme kabul edilebilir. Sünnet, Yahudi'nin hayata ilk resmi girişinin tescilidir. Fakat sünnet ne bir sakrement, ne de Yahudi olarak tanınmak için zorunludur. İkinci olarak da; "Bar Mitsua" olarak adlandırılan ergenlik çağına ulaşmak gerekmektedir. Erkekler, on üç yaşından; kızlar, on iki yaşından gün almış olmalıdır.

Duâ ve ibâdet(namaz)ler için hazırlıklar yapılır. İbâdete başlama döneminde abdest alınır. Yahudilikte takdis edilmiş suya el daldırmak veya elleri bileklere kadar yıkamakla abdest alınmış olur. Toprağa ve duvara el sürerek teyemmüm yapılır. "Yom Kippur" günü, vücut tamamen yıkanır, gusül edilir. İbâdet esnasında takke (kippa) giyilir. Ve ibâdetin sonuna kadar çıkarılmaz. İbâdetinde başın örtülmesi zorunludur. İbâdet sırasında Kudüs'e yönelinir. Yahudi geleneği, toplu ibâdetin değeri konusunda ısrar eder ve cemaatle ibâdete en az on reşit erkeğin katılması gerekir.¹⁹

Yahudilikte ibâdet ile ilgili Kitab-ı Mukaddes'ten aşağıdaki âyetleri örnek verebiliriz:

"Ve Allah yaptığı işi yedinci günde bitirdi ve yaptığı bütün işten yedinci günü istirahat etti. Ve Allah yedinci günü mübarek kıldı ve onu takdis etti. Çünkü Allah, yaratıp yaptığı bütün işten o günde istirahat etti."²⁰

"Ve eşeğin ilk doğanı için bir kuzu fidye vereceksin, ve eğer fidye vermeyeceksen, o zaman onun boynunu kıracaksın. Oğullarının bütün ilk doğanları için fidye vereceksin. Ve kimse önümde eli boş görülmeyecek."²¹

"Ve bugün sizin için anılma günü olacak. Onu RABB'e hayran tutacaksınız. Nesillerinizce ebedi kanun olarak onu bayram tutacaksınız. Yedi gün mayasız ekmek

¹⁷ Tekvin, 28/11.

¹⁸ Treep, 142/143

¹⁹ Sanders, James, Bar Mitzvah, New York, 1969, 5-6.

²⁰ Tekvin, 2/ 2-3.

²¹ Çıkış, 34/20.

yiyeceksiniz; hatta birinci gün evlerinizden mayayı kaldıracaksınız. Çünkü birinci günden yedinci güne kadar mayalı ekmeği yiyen her can İsrail' den atılacaktır.”²²

C) Hıristiyanlıkta İbâdet

Hıristiyanlıkta kısmen ibâdetle ilgili uygulamaların, daha çokta âyinleri ifade etmek için batı dillerinde “umuma ait faaliyet” anlamına gelen Grekçe leitourgia’dan türetilmiş liturgy kelimesi kullanılmaktadır. Hıristiyanlıkta, günlük, haftalık ve yıllık ibâdetlerinin yanında diğer âyinler Latince sacramentum’dan (and, yemin, bağ) türetilen ve “dini âyin” anlamına gelen sacrament kelimesi kullanılmaktadır. Ayrıca, “insanla tanrı arasındaki Latince re-ligare kelimesinden türetildiği kabul edilen ve günümüzde batı dillerinde “din” anlamında kullanılan “religion” kelimesi İncillerde “Allah’ın yolu” tabiri ile karşılanır.²³ Bu tabir, Hellenistik dönemdeki Ahd-i Cedid yazılarında din, ibâdet, âyin ve insanın tanrıya ve diğer insanlara karşı ödevlerini de ifade etmektedir.²⁴

Hıristiyanlık başlangıçta Yahudiliğin bir mezhebi sayılmış, ilk Hıristiyanlar Yahudi mabet ve ibâdetlerine devam etmişler, fakat bu yeni cemaate katılmak sadece İsa Mesih adına vaftiz olmakla mümkün görülmüştür. Hıristiyanlığa göre İsa’nın çarmıha gerilmesi ve diriltilmesinin ardından Hıristiyanlık Yahudilikten tamamen kopmuş, İsa’nın havarileri ile son yemeği anısına düzenlenen Evharistia âyini Hıristiyanları Yahudilerden ayıran temel ibâdet olmuştur. Hıristiyan kutsal kitabında Hz. İsa’nın ibâdet hususunda tavsiye ettiği dini uygulamada açıklık olmamakla birlikte duâ konusunda telkinlerde bulunmaktadır.²⁵

Hıristiyanlıkta ibâdetin yegane kaynağı tanrıdır, amacı da tanrıda birleşmektir. İbâdetler bazıları ferdi bazıları cemaatle yapılır. Toplu ibâdet halinde cemaat tanrının tecessüm etmiş olan kilisede tanrı adına ve onun için hizmet görür.

Hıristiyanlıkta; günlük, haftalık ve yıllık ibâdetlerin yanında “sakrament” kelimesi ile ifade edilen âyinler vardır. Günlük ibâdetler dini, tarihi seyri içinde ve mezhep anlayışlarına bağlı olarak farklılık göstermektedir. Haftalık ibâdet, Hz. İsa’nın yeniden dirilişi anısına Pazar günü kilisede yapılır. Bu ibâdet, kutsal metinden belirli kısımların okunması ve Evharistia

²² Çıkış, 23/6.

²³ Markos, 12/14.

²⁴ Sinanoğlu, TDV İslâm Ansiklopedisi, “İbâdet” md., IX, 234

²⁵ Matta, 6/8.

âyin icra edilmesi ile gerçekleştirilir. Aynı zamanda temelini Ahd-i Cedid'den alan, yıllık âyin ve kutlamalar vardır.

Hıristiyanlığın dini hayatında, “bizzat Hz. İsa tarafından tesis edilen kurumlara ve yaşadığı tecrübelerle kilise aracılığıyla katılmak” anlamını ifade eden sakramentlerin yeri önemlidir.²⁶

Günlük ibâdetler, önceden günde yedi defa yapılmakta iken, sonraları sabah, akşam olmak üzere ikiye indirilmiştir. Kilise, toplu ibâdetleri ferdi ibâdetten üstün gördüğü için, mecburi olmasa da, sabah ve akşam ibâdeti papaz nezaretinde kilisede yapılır. İbâdet saatleri, iklime ve hayat şartlarına göre ayarlanır. Bu ibâdetlerde Hıristiyan Kutsal Kitabından parçalar okunur. Ayrıca ilâhiler söylenir.

Haftalık ibâdet, Pazar günü sabah ve akşam olmak üzere iki vakitte yapılır. Hıristiyanlar için önemi büyüktür. Her Hıristiyan kiliseye temiz olarak gelir. Bu ibâdete katılmak, bazı mezheplere göre mecburidir. Bazı mezheplere göre bu ibâdete yılda birkaç defa katılmak yeterlidir. Bu ibâdet, Hz. İsa'nın yeniden dirilişi anısına kutlandığı için, O'nun maneviyatına iştirak edildiği kabul edilir.

Yıllık ibâdetleri, Noel, Epifani, Paskalya, Haç Yortusu ve Meryemana Günü ibâdetleri olarak belirtilebilir. Bayram ve anma günü şeklinde kutlanır. Bazı bayramların günleri sabittir; bazıları ise değişkendir.²⁷

Hıristiyanlıkta ibâdet ile İncil'den aşağıdaki âyetleri örnek verebiliriz:

“Gidin ve bütün milletleri Baba, Oğul, Ruhü'l-Kudüs adına vaftiz edin.”²⁸

“Göklerin melekütü anahtarlarını sana vereceğim; yeryüzünde bağışlayacağın her şey göklerde bağışlanmış olur ve yeryüzünde çözeceğin her şey göklerde çözülmüş olur.”²⁹

D) İslâm'da İbâdet

İslâm literatüründe genellikle ibâdet, insanın, hayatında daima Allah'a karşı saygı, sevgi ve itaatini göstermek, O'nun hoşnutluğunu kazanmak niyetiyle ortaya koyduğu belirli

²⁶ Schimmel, Annamaria, Dinler Tarihine Giriş, 90-99.

²⁷ Tümer, Günay-Küçük, A.Rahman, Dinler Tarihi, 293-294.

²⁸ Matta, 28/19-20.

²⁹ Matta, 16/19.

tutum ve gerçekleştirdiği davranışları için kullanılır. Aynı zamanda insanın, hayatını daima Allah'a karşı saygı ve ibâdet bilinci içinde sürdürmesi şeklindeki duyarlılığı içinde ubûdiyyet ve ubûdet terimleri kullanılır.³⁰

İbâdette belirli davranış şekilleri öne çıkarken; ubûdiyyette ahlaki ve manevi öz ağır basmaktadır. Böyle bir özden yoksun olan davranışlar ibâdet sayılmaz. İbâdetin bütün tanımlarında, "taat, hudû ve zillet" kelimeleri tekrar edilir.

Fahrettin er-Razi (ö: 606/1210), ibâdeti "saygının en ileri derecesi"³¹ diye tanımlarken; İbn Kayyim el-Cevziyye (ö: 751/1350), ibâdet kavramının hem sevgi hem de itaat unsurlarını içerdiğini, bu özelliklerin ikisini birden taşımayan davranışların ibâdet sayılamayacağını belirtir.³² Rağıb el-İsfehânî (ö: 502/1108), ibâdeti, "alçakgönüllülüğün en ileri derecesi"; ubûdiyyeti ise "alçakgönüllülüğün dışı vurması" şeklinde açıklar. İbâdet ya zorunlu ya da irâdî olur.³³

Kur'ân-ı Kerim ve hadislerde kalan kulun Allah'a saygı ve itaatini ifade etmek üzere, "nüsuk, duâ, hudu, huşû, anve, rukû, secde, kunût, tesbih, şükür" gibi kavramların ibâdetle aynı anlamda kullanıldığı görülmektedir.³⁴

İslâm'da ibâdetler genel ve özel olmak üzere ikiye ayrılır:

Genel İbâdet: Mükellefin Allah'a karşı duyduğu saygı ve sevginin sonucu O'nun rızasına uygun davranma çabasını ve bu şekilde yapılan irâdî davranışları ifade eder. Tamamen dini olan görevlerden başka kişilerin Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak için yaptığı her fiilde ibâdet olarak nitelendirilir ve ödüllendirilir. Fert ve toplum yararına gerçekleştirilen her davranış dini ve manevi bir anlam kazanır.

Özel İbâdet: Mükellefin yaratana karşı saygı ve boyun eğmesini simgeleyen, Allah ve Resulü tarafından yapılması istenen belirli davranış biçimleridir. Fıkıh literatüründe geçerli olan ibâdet türü budur. Namaz, oruç, hac, zekat, hac, kurban kesme, duâ, Kur'ân okuma vb.

İbâdetler şekil olarak basit görülseler de yüce yaratanın buyrukları oldukları için güçleri ve sırları bu maddî alanın ötesine uzanır ve her biri yaratana bağlantının değişik biçim ve boyutlarda gerçekleşmesini sağlar. İbâdetler, dinin belli ölçüde bilimsellik ve sembolizm içeren bir yönü temsil eder.

³⁰ Lisânül-Arab, "abd" md.

³¹ er-Râzî, Fahrettin, Mefâtiḥul-Gayb, XIX, 159.

³² el-Cevziyye, İbn Kayyim, Medârikus-Sâlikîn, I, 58.

³³ el-Müfredât, "abd", "sed" md'leri.

³⁴ Lisânül-Arab, "nsk" "dav", "hda", "hşa", "avn", "ırk'a", "scd", "knt", "sbh", "şkr".

İnsan akli yüce yaratana ibâdet edilmesinin önem ve gerekliliğini kavraya bile bunun nasıl ve ne şekilde yapılacağını bulamaz. İslâm bilginleri ibâdetlerin şart ve şekillerinin Allah ve Resulü'nün bildirdiği biçimiyle yapılması gerektiği konusunda görüş birliği içindedir. Bu sebeple ibâdetlerin yalnız Allah ve Resulü'nün bildirdiği biçimiyle yapılması gerektiği konusunda görüş birliği içindedir. Kur'ân'da ilke olarak ve mücmel bir ifade ile emredilen ibâdetler Hz. Peygamber tarafından ayrıntılı şekilde açıklanmış, uygulanmış ve onun öğrettiği şekilde ifa edilmiştir.³⁵

İbâdetler, dinin özünü teşkil eden iman esaslarından sonra dinde ikinci önemli halkayı oluşturur. Din, en yakın biçimiyle Allah'a inanma ve O'na ibâdet etme olduğundan inanç ve ibâdet sistemleri dinin asli unsurlarını meydana getirir. İbâdetlerin teşriinin ilk dönemlerinden itibaren iman esaslarıyla birlikte veya onlardan hemen sonra yer alması, bunların dindeki merkezi yeri ve inancın korunmasında sahip bulunduğu önemli rol ile alakalı olup bu bağ dini öğretti ve literatürde her dönemde korunmuştur.

İbâdetler, kuvvet dercesine göre bazı ayırım ve adlandırmalara tabi tutulur. İbâdetler, farz, vâcip, nâfile, sünnet ve nâfile olarak adlandırılır. Beş vakit namaz, oruç, hac, zekat, farz, vitir namazı, vâcip; farz namazlardan önce ve sonra kılınan sünnetlerle, teheccüd, kuşluk ve tahiyyetül-mescit namazları nâfile ibâdet şekilleridir.

Edâ edilmesi için belirli bir vakit tâyini yapılmayan ibâdetlere “mutlak vakitli ibâdetler”; vakit tâyini bulunan ibâdetlere “mukayyet vakitli ibâdet” denir.³⁶

İbâdetler dinin asli unsurlarından biri olduğu için Allah'a inanan ve İslâm'ı benimseyen herkesin onları yerine getirmesi kural olarak istenir. İbâdete mükellef olma; kimsenin güç, imkan ve sorumluluklarına göre ayırım ve sınıflandırmaya tabi tutulur. İbâdet sorumluluğunda as olan, kişinin o ibâdetin anlam ve amacını kavrayacak bilince ve bu yöndeki hür iradeye sahip olmasıdır.

İslâm'da ibâdet, kural olarak akıl ve buluğ ile başlar. Çocukların belli yaştan sonra ibâdete alıştırmaları tavsiye edilmiştir. İkinci şart olarak, ibâdete güç getirebilmedir. İbâdetleri meydana getiren temel fiiller ve şekli unsurlar, iradi davranışlardan oluşmaktadır. Öncelikle ibâdete niyet etmek gerekmektedir. Bu en genel ve ortak şarttır.

³⁵ Serahsî, Usûl, I, 44-54.

³⁶ el- Kardavî, Yusuf, el- İbâdet fi'l-İslâm, 125.

İbâdetlerin geçerlilik şartlarını oluşturan rükün, şart, farz ve vâcip vb. hükümler ibâdetin adabını oluşturmaktadır. İbâdetin dinen belirlenen vaktinde yerine getirilmesini edâ, bu vaktin dışında başka bir zamanda getirilmesine ise kaza denir.

İslâm'da kişi buluş yaşına erişerek mükellef olur. Kızlar, dokuz, erkekler ise on iki yaşında sorumlu tutulur. Öncelikle temizlenerek ibâdete hazırlanır. Namaz, oruç, hac, zekat vb. ibâdetlerle ilgili yükümlülüklerini yerine getirir. Her ibâdetin edâ şartları farklıdır. Namaz, günde beş defa; oruç, yılda bir ay; hac, yılda belli günlerde; zekat ise şartların oluşması durumunda her an yerine getirilir. İbâdetlerin bazıları cemaatle, bazıları ferdi olarak cami veya diğer yerlerde yapılabilmektedir. Camilerde ibâdetler, imâm önderliğinde ve Kur'ân'dan metin okunarak ifa edilir. İbâdet dili de, Kur'ân-ı Kerim'in dili olan Arapça'dır.³⁷

İslâm'da ibâdetler, şahıs ve malla ilgili olması açısından üçe ayrılır.

a) Bedeni ibâdetler: Namaz, oruç, vb. sadece beden gücü ile ifa edilebilen ibâdetler. Namaz, vaktin sınırları içinde başka namaz kılınması mümkün olduğu için "zarf" ibâdet; oruç, vaktin sınırları içinde başka oruç (farz) tutulmadığı için "mi'yar" ibâdet olarak adlandırılır. Namaz ve oruç gibi ibâdetler de, diğer şartlar yanında beden sağlığı şarttır. Mazeret halinde oruç, kurban, Cuma ve bayram namazı (Kurban-Ramazan Bayramı) gibi mükellefiyetlerde ruhsatlar veya alternatif ifa şekilleri devreye girebilirken; günlük beş vakit namazın ibâdetler arasında sahip olduğu özel konum ve önem sebebi ile hastalık, yolculuk gibi güç yetirmeyi engelleyen ârizi durumlarda belli kolaylıklar getirilse de akıllı ve ergen kimselerin bu namazları kılma yükümlülüğü devam eder.

İnsan ve hayatı için önemi büyük olan, ibâdetlerin özü ve temelini oluşturan namaz, Kur'ân-ı Kerim'de otuzun üzerinde âyette emredilmektedir. Oruç da, ruh ve beden gelişim için önemli bir ibâdetdir. Bu ibâdetleri, kişinin bizzat kendisinin yapması gerekir.

b) Mâlî İbâdetler: Zekat, kefare, sadaka, hibe, kurban vb. sadece para ile yapılabilen ibâdetlerdir. Zekat ve sadaka, vücûp vaktinden önce ifa edilmesi tartışmalı ibâdetlerdendir. Ancak bunlar geniş vakitli ibâdetlerden olduğu için şartların oluştuğu zamanlarda yerine getirilmesi mümkün ibâdetlerdir. Zekat ve kurbanda kişilerin ifaya gücü yetecek kadar mâlî imkanının olması şartken; akıllı ve ergen olmanın gerekip gerekmediği tartışmalıdır. Zekat ve sadaka, belli bir süre şartının dolması ile birlikte, malımızdan belli bir kısmını başkasına

³⁷ İkbâl, Muhammed, İslâm'da Dini Düşüncenin Yeniden Doğuşu, 56; Bayraktar, Mehmet, İslâm İbâdet Fenomonolojisi, 5-21.

vermemizi gerektiren ibâdetlerdir. Bu ibâdetler, bizzat kişi tarafından yapılabileceği gibi vekâlet verilerek de yapılabilir.

c) Hem Bedeni Hem de Mâî İbâdetler: Hac ve Umre ibâdetleri bu çeşit ibâdetlerdir. Hem mâî açıdan hem de bedeni açıdan yerine getirilen ibâdetlerdir. Hac ibâdeti, bir yönden dar; diğer bir yönden geniş zamanlı bir ibâdetlerdir. Haccın vakti belirli aylar olup bu vakit aynı yıl içinde ancak bir hac yapılabilmesi açısından dar vakitli; hacla ilgili davranışların hac aylarının tamamını kapsamaması açısından ise geniş vakitli bir ibâdetlerdir. Bu ibâdetle yükümlü olabilmek için mâî imkana sahip olmak gerekmektedir. Haccın, yükümlü tarafından bizzat yerine getirilmesi asıl olmakla birlikte, bunun mümkün olmaması durumunda vekâlet yoluyla da yapılabilir.³⁸

Mükellef (mümin kul), ibâdetlerini bazı amaçlarını elde etmek için yapmaktadır. Bunları dört gruba ayırmak mümkündür:

1) Allah (cc) rızası için; yani Allah (cc), ibâdet ve ta'zime layık olduğu için ibâdet etmek, ibâdetin en makbul olanıdır. Bunda ne cennet ümidi nede cehennem korkusu vardır.

2) Allah (cc), emrettiği için ibâdet etmek. Allah (cc), bunu bize görev olarak verdiği için ibâdet etmek.

3) Cennete girme ve cehennemden kurtulma ümidi ile ibâdet etmek. Bu tür yapılan ibâdetle, mükellef görevini yerine getirmiş olur ve cehennemden kurtulabilir ve cennete gitmeye hak kazanabilir. Farz ifa edilmiş olur.

4) Dünyada bir çıkar elde etmek için ibâdet etmek. Bu ibâdetin en alt derecesidir. Bunun ibâdet olarak kabul edilmesi zordur. Çünkü bunda dini istismar vardır ve bir gösteriş söz konusu olur.

İslâm'da ibâdetle ilgili olarak aşağıdaki âyetleri örnek verebiliriz:

“Ancak sana kulluk ederiz.”³⁹

“Ölüm gelip çatıncaya kadar Rabbine ibâdet et.”⁴⁰

“Ey iman edenler! Sizi rızıklandırdıklarımızın temizlerinden yeyin, yalnız Allah (cc)'a kulluk ediyorsanız O'na şükredin”⁴¹

³⁸ Suyûti, el-Eşbâh ve'n-Nezâir, 46.47; Sinanoğlu, TDV. İslâm Ansiklopedisi, IX, 233-245. “İbâdet” md.

³⁹ Fatiha, 1/5.

⁴⁰ Hicr, 15/99.

⁴¹ Bakara, 2 /172.

“Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize kulluk ediniz. Böylece O’na karşı gelmekten korunmuş olabilirsiniz.”⁴²

“O’na kulluk edin bu doğru yoldur.”⁴³

“Allah (cc)’tan başkasına kulluk etmeyiniz.”⁴⁴

“Allah (cc), kendisinden başkasına değil O’na tapmanızı emretmiştir.”⁴⁵

“Şüphesiz ben Allah(cc)’ım benden başka tanrı yok. Bana kulluk et.”⁴⁶

“Doğrusu bu Kur’ân’da kulluk eden kimselere müjde vardır.”⁴⁷

“Ey insanlar! Ben size şeytana tapmayın, o sizin apaçık bir düşmanınızdır, bana kulluk edin, bu doğru yoldur diye bildirmedim mi?”⁴⁸

“Ya Muhammed! De ki; Ey İnkarcılar! Ben sizin ibâdet ettiklerinize tapmam. Siz de benim ibâdet ettiklerime tapmazsınız. Zaten ben sizin taptıklarınıza tapan birisi değilim. Yine siz de benim ibâdet ettiklerime tapmazsınız. Sizin dininiz size; benim dinim bana.”⁴⁹

II- DUÂ KAVRAMI

A) Etimolojisi ve Tanımı

Duâ (دعاء) kelimesi, “ çağırma, seslenmek, istemek; yardım talep etmek” anlamındaki davet ve da’va دعوي (kökü, de-a-ve و ع د) kelimeleri gibi mastar olup “küçükten büyüğe, aşağıdan yukarıya vaki olan talep ve niyaz” anlamında isim olarak kullanılır.⁵⁰

Allah (cc)’a sunulacak talepleri sözlü ve yazılı olarak dile getiren metinlere de duâ denir. İslâm literatüründe ise Allah (cc)’ın yüceliği karşısında kulun aczini itiraf etmesini, sevgi ve tazim duyguları içinde lütuf ve yardımını dilemesini ifade eder. Arapça’da

⁴² Bakara,2/21.

⁴³ Al-i İmran , 3/51.

⁴⁴ Hüd, 11/21.

⁴⁵ Yusuf,12/40.

⁴⁶ Tâ-Hâ, 20/14.

⁴⁷ Enbiya,21/106.

⁴⁸ Yasin, 36/60.

⁴⁹ Kâfirûn, 109/1-6.

⁵⁰ Lisânül –Arab, “d’av” md, Firûzâbâdi, el- Kâmûsül-muhîd, “d’av” md; et-Tâcü’l-‘arûs, “d’av” md.

kullanıldığı edâtlara göre bir kimse için hayır duâ da veya bedduâda bulunmak manalarını da taşır.

Duânın ana hedefi insanın Allah'a halini arz etmesi ve O'na niyazda bulunması olduğuna göre duâ kul ile Allah arasında bir diyalog anlamı taşır. Bunun gerçekleşmesi için önce Allah, insanı kendi varlığından haberdar etmiş, insan da varlığını benimsediği bu yüce kudret karşısında duyduğu saygı ve ümit hisleri sebebi ile kendisinden daha üstün olanla irtibat ihtiyacını duymuştur. Duâ böyle bir irtibat neticesinde insanın bir taraftan kendi ihtiyaç ve eksiklerinin telafisini, diğer taraftan daha mükemmele ulaşmasını hedefleyen bir diyalog vasıtasıdır. Duâ; sınırlı, sonlu ve aciz olan varlığın, sınırsız ve sonsuz kudret sahibi ile kurduğu bir köprüdür. Bu sebeple insan, tarihin hiçbir döneminde duâdan uzak kalmamıştır.⁵¹

Duânın kabulü için şart olmamakla birlikte uygulamada bazı şekli unsurlar gözetilmiştir. Bunlar daha çok zaman, mekan ve duâ şekilleri ile ilgilidir. Duâ, her yer ve zamanda yapılabildiği halde tarih boyunca çeşitli dinlerde duâ için özel mekanlar tespit edilmiş veya buralarda duâ etmenin daha etkili olacağı düşünülmüştür. Duâ ve ibâdetlerin cemaatle yerine getirilmesi amacıyla yapılan mabetlerin dışında ilâhi kudretlerin muhtelif vesilelerle tecelli ettiği yüksek yerler, kayalar ve dağlar, bazı ağaçların çevresi gibi mekanlar da duâ yeri olarak rağbet görmüştür. Duânın özellikle ferdi olanı her zaman yapılabildiği halde daha muteber olması için belirli zamanların seçilmesine de itina gösterilmiştir. Duâ ve ibâdetlerin zamanını tespitinde çeşitli dini ve tarihi olaylar etkili olduğu kadar tabiatın ritmi de rol oynamaktadır.

Duânın muhtevasını ve duâ edenin iç dünyasını yansıtan dış şekiller duânın bir parçası sayılır. Ayakta durma, diz çökme, eğilme, secde etme, başını eğme, elleri gök yüzüne doğru kaldırma, iki yana açma, kavuşturma, kenetleme, gözleri yukarı dikme, elleri birbirine vurma, göğse veya alna vurma, ayakların çıplak veya giyinik, başın açık veya örtülü olması, vücudun bir yere yönelmesi, hareket etmesi, jestlere sözün katılması, musiki aletlerin kullanılması gibi haller çeşitli dini çevrelerde duâ sırasında görülen farklı davranışlardır.

Dinlerde duâ; muhteva, şekil ve anlatım biçimine göre bazı türlere ayrılır. Asıl ve en yaygın olanı yalvarıp yakarmadır. Bu tür duâ da insan bir kötülükten kurtulmayı veya bir iyiliğe kavuşmayı diler. Diğer bir türde şükür ve hamd etmedir. Bu ise kabul ettiği bir dilek ve

⁵¹ Kufrahi, Kasım, "Duâ", İA, III, 652.

istekten dolayı tanrıyı üstün vasıflarını sayarak yüceltmektir. Şükür ve hamd genelde yalvarış duâsının başında yer alır.⁵²

B) Yahudilikte Duâ

Yahudilikte duâ, Allah (cc)'a yaklaşma vesilesi kabul edilir. İbranice tephillah, duâ anlamına gelir. Tevrat'ta duâ için genel bir kavram ve belli bir sıra bulunmamakla birlikte altmışaltı cümle doğrudan ve dolaylı olarak duâyla ilgilidir. Yahudiler ayakları bitişirmek, diz çökmek, baş eğmek, elleri göğe açmak ve Kudüs'e yönelmek suretiyle duâ ederler. Bilhassa II. Tapınağın (Beyt-i Makdis) yıkılışından sonra (M.S.70) Yahudilerde toplu duâ daha da yaygınlaşmıştır.⁵³

Günümüzde Yahudiler, günde üç defa (sabah, öğle, akşam) duâ ederler. Ayrıca sinagogda Cumartesi (Sabbat-Sebt) ve bayram günlerinde bunlara ek duâlar ilave edilir. Sabah duâsında duâ atkısı talet (tallit) kullanılır. Duâ kayışı da sol pazıya ve alna takılır. Duâ dili İbranice olmakla birlikte bazı eski Aramice duâlar da okunur. Duâ öncesinde temizlik yapmak ve özel âyin elbisesi giymek gerekir. Duâların büyük bir kısmını ihtiva eder mezmurlar, hem Yahudi hem Hıristiyanlarca duâ sırasında okunmaktadır.⁵⁴

Duâ, tanrıya hürmet etmek, arzuları, düşünceleri, keder ve sevinçleri onun önünde dile getirmektir. Duânın tabiatı, manası, önemi ve faydası hakkındaki görüşler bir dini gelenekten diğerine epeyce değişiklik arz eder. Fakat duâ her zaman tabiatüstü bir alemin varlığına, ilâha ve ilâh ile temasa girmenin mümkün olduğuna inanmayı ön görür.⁵⁵

Duâ, sıkıntılı ve neşeli olduğu zamanlarda, kişinin hasret ve arzularını tanrıya ifadesidir. Çocuğun ıstırapı, huzura dönüştürmek amacıyla, anne veya babasının göğsüne sığınması gibi, insanlar da kalp huzuru elde etmek hasreti ile her zaman Allah'a yaklaşmaya çalışırlar. Yine yüce olana prestij, kişiye ayrıcalıklı olma duygusunu verir.

Yahudilikte Allah'a yaklaşma vesilesi olarak kabul edilen duâ, kişi ile Allah arasında şahsi bir ilişki tahsis eder ve dinin temel bir hareketidir. Duâ, çoğunlukla nesir, bazen de

⁵² Cilacı, Osman, Psiko- Sosyal Açından İlahi Dinlerde Duâlar, 55.

⁵³ Cilacı, Osman, age., 85.

⁵⁴ Kohler, Jewish, 261-274.

⁵⁵ Cilacı, Osman, "Duâ", DİA, IX, 530.

nazım şeklinde idi. Başlangıçta teğanni ile yapılırdı. Duâ, muhteva, şekil ve anlatım tarzına göre üç kısma ayrılır: Hamd, temenni ve şükran duâsı.⁵⁶

Hamd, tanrının üstün vasıflarını sayarak O'nu yüceltmek; temenni, ihtiyaç duyulan ve arzu edilen şeyleri vermesi için yalvarmak; şükran duâsı, bir kötülükten kurtulma veya bir iyiliğe kavuşma sebebi ile şükretmektir. Bütün dünya dinlerinin duâları incelendiğinde hemen hemen bu üç türden birine dahil olduğu görülür.⁵⁷

Yahudi, Allah'ı hatırdan tutmak için bütün kalbi ve ruhuyla duâ etmelidir. Allah'ın unutulmaması demek, düşüncelerin Allah' a yönelmesi demektir. Duâ; Allah ile alçak gönüllü olarak yürümede, doğru şeyleri yapmada ve diğer insanlara iyi davranmakta rehberlik eder.⁵⁸

Zayıflığını, hatalarını ve ihtiyaçlarını hisseden insan, faziletli olarak addedilir. O, Allah'a, O'nun kudret ve muhabbetine dayanır. Kendi bilgilerini şahsi olarak O'na izhar eder, nimetleri ve iyilikleri için O'na şükürlerini takdim eder. Kalbini ve içini O'na açar, O'nun önünde günahlarını, hatalarını ve acizliğini itiraf eder. O'ndan af ve mağfiret ister. O'nun istediklerini muhabbet, şefkat ve merhametinin çokluğu ile ihsan edeceği musibettede ve hüznülülere yücelteceğini bilerek taleplerini O'na yöneltir. Sıkıntılı günlerin tek dostunun Allah olduğuna inanır. Yükünü Rabb'e bırakarak O'nun desteğine mazhar olmayı arzu eder.⁵⁹

Ahd-i Atik, duâyı, insan ile tanrı arasında ruhani bir köprü olarak kabul eder. Duâ, insanın hidâyete ermesi ve mağfireti için büyük bir vasıta. Duâ, insanın Allah'ı araması ve yüreğini O'nun önüne dökmesidir. Kitab-ı Mukaddes'te duâ aslında ferdi olaylar ve tecrübelerle basit bir insan reaksiyonudur. Duâ, kişinin ruhi durumunu, korkularını, duygu ve arzularını yansıtır.⁶⁰

Yahudilikte duâ ile ilgili olarak Tevrat'tan şu âyetleri örnek verebiliriz:

“Hannan şöyle duâ etti : “Yüreğim RAB'de bulduğum sevinçle yaşıyor; gücümü yükselten RAB'dir. Düşmanlarımla karşımda övünüyor, kurtarışınla seviniyorum. RAB, öldürür de diriltir de, ölümler diyarına indirir ve çıkarır. O kimini yoksul, kimini varıl kıyar; kimini alçaltır, kimini yükseltir”.⁶¹

“Kral Davut gelip RAB'in önünde oturdu ve şöyle dedi: “Ey Egemen RAB! Ben kimim ailem nedir ki, beni bu duruma getirdin ? Yücesin, Ey RAB! Bir benzerin yok, senden

⁵⁶ el-Murtezâ, Ali b.Şerif, el-Fikrî'd-dini'l-Yahudi Atvârûhu ve Mezâhibuhû, 144.

⁵⁷ Kaplan, Aryeh, Jewish, Meditation, 15.

⁵⁸ el-Murtazâ, age., 142-143; Özen, Adem, Yahudilikte İbâdet, 107-114.

⁵⁹ Mezmûrlar, 55/22.

⁶⁰ Mezmûrlar, 42/1-2; 62/8; Tekvin, 28/20; 24/12; 18/23-33; Çıkış, 32/31-32.

⁶¹ Samuel, 2/1-11.

başka tanrı yok. Şimdi ,Ya RAB! Tanrı kuluna ve onun soyuna ilişkin verdiği sözü sonsuza dek tut, sözünü yerine getir.”⁶²

“Süleyman, RAB’in sunağının önünde ellerini açtı. “ Ya RAB! İsrail’in tanrısı, yerde ve gökte sana benzer başka tanrı yoktur.” “Sana her yalvarışlarında onlara kulak ver, bu kulunun ve halkın İsrail’in yalvarışını dinle.”⁶³

“Hizyika, RAB’in önünde mektubu yayarak şöyle duâ etti: “Ey keruvlar arasında taht Kur’ân İsrail’in tanrısı RAB, bütün dünya krallıklarının tek tanrısı sensin. Yeri göğü sen yarattın. Ya RAB kulak ver de işit, gözlerini açta gör, Ya RAB; Sanheribin söylediklerini, yaşayan tanrıyı nasıl aşağıladıklarını duy.”⁶⁴

“Kral Davut, RAB’in önünde oturdu ve şöyle dedi : “Ya RAB, ben kimim, ailem nedir ki beni bu duruma getirdin? Ey tanrım, sanki bu yetmezmiş gibi, kulunun soyunun geleceği hakkında da söz verdin. Benimle de büyük bir adammışım gibi ilgilendin, Ya RAB tanrı! Kulunu onurlandırdın, ben sana başka ne diyebilirim ki! Çünkü, sen kulunu tanıyorsun. Ya RAB, kulun hatırı için ve isteği uyarınca bu büyüklüğü gösterdin ve bu büyük vaatleri bildirdin.”⁶⁵

“Ezra, diz çöküp ellerini RABB’e açarak şöyle duâ etti : “Ey tanrım, yüzümü sana çevirmeye utanıyorum, sıkılıyorum. Ey tanrım, günahlarımız başımızdan aşkın. Suçlarımız göklere ulaştı. Atalarımızın günlerinden bu güne dek suçlarımızın içinde boğulduk. Günahlarımız yüzünden bizde, krallarımızda kahinlerimiz de yabancı kralların eline teslim edildik. Kılıçtan geçirildik, sürgüne gönderildik, yağmalandık. Bu günde olduğu gibi aşağılandık.”⁶⁶

“Nehemya anlattı: Oruç tutup göklerin tanrısına duâ ettim: “Ey göklerin tanrısı RAB! Yüce ve görkemli tanrı! Seni sevenlerle, buyruklarına uyanlarla yaptığın antlaşmaya bağlı kalırsın. Ya RAB! hâlimi gör gece gündüz kulların İsrail halkı için ettiğin duâya kulak ver.”⁶⁷

“Sana sığınıyorum, Ya RAB Tanrım! Peşime düşenlerden kurtar beni, özgür kıl. Yoksa aslan gibi parçalayacaklar beni, kurtaracak biri yok diye lime lime edecekler etimi. Ya RAB Tanrım! Eğer şunu yaptıysam, birine haksızlık ettiği isem, dostuma ihanet etti isem,

⁶² Samuel, 7/18-29.

⁶³ Krallar, 8/22-61; Tarihler, 6/12-42.

⁶⁴ Krallar, 19/14-19.

⁶⁵ Tarihler, 17/16-27.

⁶⁶ Ezra, 9/1-15.

⁶⁷ Nehemya, 1/1-10.

düşmanımı nedensiz soyduysam ardıma düşün düşman, yakalasin beni, canımı yerde çiğnesin, ayak altına alsın onurumu.⁶⁸

C) Hıristiyanlıkta Duâ

Hıristiyanlıkta duâ, dini hayat açısından büyük bir önem taşır. Duâ, Tanrı'ya ulaşma, O'nu tanıma ve vicdanın sesi olarak nitelendirilir. Duânın temelinde Allah'a güven ve yüce bir inanış vardır. Luther'e göre duâ, inancın eseri; Calvin'e göre Allah'ı kavrayabilme inancının her gün tekrarlanmasıdır.

İncillerde Hz. İsa'nın tavsiye ettiği belli bir duâ şekli yoktur; sadece putperestler gibi duâ edilmesi yasaklanmıştır.⁶⁹ İncillerin tamamında duâyı ilgilendiren yetmiş beş kadar cümle tespit edilebilmektedir.

Hıristiyanlıkta duânın belli esaslar çerçevesinde yapılması ilk defa İznik Konsilinde (M.325) kararlaştırılmış, daha sonra Vatikan bu esaslar üzerinde bazı değişiklikler yapmıştır. Duâ'da Hz. İsa temel unsuru teşkil etmekle birlikte Allah ve Rûhü'l-Kudüs'te duânın önemli rükünlerindedir.⁷⁰

Günümüzde Hıristiyanların günlük (sabah, öğle, akşam), haftalık (Pazar), yıllık (paskalya) olarak keşişler ve rahipler gözetiminde manastırlarda yaptıkları duâ geleneği oldukça uzun bir geçmişe sahiptir. "RAB'in duâsı" Hıristiyanlık için toplu ibâdetin doruk noktasını teşkil eder. Katolik kilisesinde yedi ayrı duâ saati bulunmaktadır. Ortodoks kilisesinin geleneğinde gün batarken okunan (vesperum) günün ilk duâsını teşkil eder. Genel olarak kiliselerdeki duâ şekilleri pek fazla değişiklik göstermez.⁷¹

Hıristiyanlıkta duâ ile ilgili olarak İncil'den şu âyetleri örnek verebiliriz:

"Bunun için siz şöyle duâ edin: "Göklerdeki babamız, adın kutsal kılınsın. Egemenliğin gelsin. Gökte olduğu gibi yeryüzünde de senin istediğin olsun. Bugün bize gündelik ekmeğimizi ver. Bize karşı suç işleyenleri bağışladığımız gibi sen de bizim suçlarımızı bağışla."⁷²

⁶⁸ Mezmûrlar, 6/1-17.

⁶⁹ Malta, 6/7.

⁷⁰ Cilacı, Osman, age., 152.

⁷¹ Tümer, Günay – Küçük, Abdurrahman, age., 260-267.

⁷² Matta, 6/5-15.

“İsa onlara, “duâ ederken şöyle söyleyin” dedi: “Baba, adın kutsal kılınsın. Egemenliğin gelsin. Her gün bize gündelik ekmeğimizi ver. Günahlarımız bağışla. Çünkü biz de bize karşı suç işleyen herkesi bağışlıyoruz. Ayartılmamıza izin verme.”⁷³

“İsa şöyle dedi: “Baba, saat geldi Oğlunu yücelt ki Oğul da seni yüceltsin. Çünkü sen ona bütün insanlık üzerinde yetki verdin. Öyle ki O’na verdiklerinin hepsine sonsuz yaşam versin. Baba, dünya var olmadan önce ben senin yanındayken sahip olduğum yücelikle şimdi beni yanında yücelt.”⁷⁴

“Tanrıya şöyle seslendiler: “Ey Efendimiz ! Yeri, göğü, denizi ve onların içindekilerin tümünü yaratan sensin. Ve Ya Rab! Onların savurduğu tehditlere bak ! Senin sözünü tam bir yüreklilikle duyurmak için biz kulların güç ver. Kutsal kulun İsa’nın adıyla hastaları iyileştirmek için, belirtiler ve harikalar yapmak için elini uzat.”⁷⁵

D) İslâm’da Duâ

Diğer ilâhi dinlerde olduğu gibi duânın yeri İslâm’da da büyüktür. Kur’ân-ı Kerim’de yirmi yerde geçen duâ kelimesi ile birlikte bazı âyetlerde da’va ve da’vet kelimeleri de aynı anlamda kullanılmıştır; ayrıca pek çok âyette duâ kökünden fiiller yer almıştır. Bu âyetlerde duâ ve türevleri, Allah’a istek ve ihtiyaçlarını arz ederek, O’nun lütfunu dileme, çağırma, seslenme, davet etme, ibâdet etme, yardıma çağırma, bir durumu arz etme, Allah’ın birliğini tanıma, isnat ve iddia anlamlarında kullanılmıştır.⁷⁷ Ragıp el-İsfihânî (ö: 502/1108), sözlük anlamıyla duâ kelimesinin nida ile anlam yakınlığı olmakla birlikte istilâhî manadaki duâda daima tazim ve tazimle birlikte istekte bulunma anlamının mevcut olduğuna dikkat çeker ve buna Müslümanların Hz. Peygamber’i çağırırken (duâ) saygılı bir ifade kullanmalarını emreden âyeti⁷⁸ delil gösterir.⁷⁹

Duânın, İslâm literatüründe zikir sayılması “ezkar ve ed’iye” kavramlarının birlikte kullanılmasının temelinde Allah ve Peygamber’e saygı yatmaktadır. Bununla duâ ifadelerinin, biri zikir ve saygı, diğeri de herhangi bir dilek olmak üzere iki unsurdan oluştuğunu

⁷³ Luka, 11/1-12.

⁷⁴ Yuhanna, 17/1-26.

⁷⁵ Elçilerin İşleri, 4/23-31.

⁷⁷ Abdülbaki, M.Fuat, Mu’cem, “da’v” md.

⁷⁸ Nur, 24/63; Hucurat, 49/1.

⁷⁹ el-İsfihânî, Râgıp, el-Müfredât, “da’v” md.

söyleyebiliriz. İslâm âlimleri genellikle duâdaki dilek ve istek unsurunu ikinci derecede önemli görerek diğer dini faaliyetler gibi duâda da Allah'a saygıyı, Allah'ın üstün gücü, sonsuz zenginliği karşısında kulun kendi hiçliğini, yoksulluğunu ve Allah'ın inâyetine ihtiyaç hissetmesini ön plana çıkarmışlardır. Hz. Peygamber "duâ, ibâdetin özüdür" hadisini irad etmiştir.⁸⁰

Kur'ân-ı Kerim'de İslâm'ın temel ibâdeti olan namaz iki âyette duâ kelimesi ile ifade edilmiştir.⁸¹ İslâm literatüründe "namaz" anlamında kullanılan salât kelimesinin asıl manası duâdır; ayrıca birçok âyette genel olarak Allah'a ibâdet için duâ kökünden türemiş fiillerin kullanıldığı görülür.

Duâ, insanın Allah'a kulluk faaliyetlerinin esas unsurudur ve İslâm literatüründe genel anlamda duâ terimi, bu unsurun değişik kavramlarla anlatılan çeşitli görüşlerini de ifade eden geniş bir muhteva kazanmıştır. Duâ fiiline beraber kullanıldığı mefulleriyle bakıldığında bu kavramın dini muhtevası açıkça görülür. Buna göre duâ kulun Allah'tan bir şey dilemesi, Allah'ın istemesi, Allah'ı yardıma çağırması, anması demek olur. Başka ifadeyle kul, içinde bulunduğu şartların tesiri ile bir şey için veya Allah için Allah'a yönelmektedir. Duâ; zikir, tesbih, hamd, senâ, şükür, tövbe, istiğfar, istiâze vb. görünüşlerin genel çerçevesini oluşturur.

İnsan, içinde bulunduğu zor ve sıkıntılı durumlardan kurtulmak, kötü durumlara maruz kalmamak için Allah'ı hatırlar, aczini, güçsüzlüğünü, kusurlarını samimiyetle itiraf ederek ondan yardım ister. Kötü durumdan kurtulma isteği onu işlediği günah ve kusurlar sebebi ile pişmanlık duymaya ve kalbini temizlemeye, Allah'ı övüp yüceltmeye, af dilemeye sevk eder. Bazen sıkıntıdan kurtulduğu nimet ve rahata kavuştuğu için memnuniyetini dile getirir. Duâ bazen tabiattaki nizam ve estetiği derinden müşahede eden mutlak kemal, güzellik ve gerçekliği sezen kişinin içinde meydana gelen hayranlık duygularının ifadesi olur. Dar anlamıyla duâ; niyaz, tövbe, istiğfar ve istiâze "istek"; tesbih, tehlil, tenzih, hamd, senâ, şükür gibi kavramlarda "zikir" olarak kabul edilebilir.

Psikolojik açıdan duâ ilâhi yardımın celbi için başvuru olan genel bir ruhi mekanizma olmakla birlikte, daha çok insanın yaratıcısına doğru fitri çekilişini, yakınlaşma isteğini ifade eder. Temelinde Allah inancının bulunduğu dini hayat görüşünde bütün yaratıkların tabiatında Allah'a doğru bir yöneliş vardır. İnsanın esas görevi kulluktur.⁸² İnsanın özü itibari ile

⁸⁰ Tirmizî, De'avât, 1.

⁸¹ En'âm 6/52; Kehf, 18/28.

⁸² Zariyat, 51/56.

yaratıcısına doğru bir çekiliş, sığınma, irtibat ve onu tanıma arayışı içinde yaratıldığı anlamını çıkarmak mümkündür.

Kur'ân-ı Kerim'de, insanın çaresizlik içinde ve zor şartlarda duâya başvurma şeklindeki genel psikolojik mekanizması üzerinde ısrarla durulmuştur. Âyetlerin ifadesi ile insan bir tehlike ve sıkıntıya düşünce bütün samimiyetiyle Allah'a yönelir, yatarken, otururken, ayakta dururken bıkmadan usanmadan duâ edip iyilik ve başarı ister.⁸³ İnsanın ihtiyaç ve sıkıntılarının giderildiği, kendini emniyet içinde ve başarılı gördüğü duâ isteğinin zayıfladığı, Allah'tan yüz çevirdiği kendi güç ve yeterliliğini gözünde büyütüp bencil ve nankör olduğu, zâlimce hareket ettiği vurgulanır.⁸⁴

Duâların kabul edilmesinde, duâ edilirken yaşanan dini şuur yoğunluğunun önemine işaret edilmiştir. Böyle bir durumda Allah insan şuurunun yegane konusu olur. Başka ilgi ve istekler silinir, duygusal gerginlik insanın vicdanını temizler ve Allah'a açık hale getirir. Kur'ân'da bu durum kişinin " dini Allah'a has kılması" olarak tanımlanır.⁸⁵

İbn Mansûr, duâ etmenin başlıca üç şeklinin bulunduğunu belirterek bunları şöyle sıralamıştır:

- 1- Allah'ın birliğini dile getirme ve O'nu övgüyle anma.
- 2- Allah'tan af ve merhamet gibi manevi isteklerde bulunma.
- 3- Allah'tan dünyevi nimetler isteme.⁸⁶

İslâm'da duâ ile ilgili olarak şu âyetleri örnek verebiliriz:

"Kullarım, beni sana sorarlarsa, (bilsinler ki) gerçekten ben (onlara) çok yakınım. Bana duâ edince, edenin duâsına cevap veririm. O halde, doğru yolu bulmaları için benim davetime uysunlar, bana iman etsinler."⁸⁷

"Rabbimize alçak gönüllüce ve için için duâ edin. Çünkü O, haddi aşanları sevmez. Düzene sokulduktan sonra yeryüzünde bozgunculuk yapmayın. Allah'(c.c)a (azabından)

⁸³ Yunus, 10/12, İsrâ, 17/11 ; Rûm, 30/31; Lokman, 31/32 ; Fussilet, 41/49.

⁸⁴ İsrâ, 17/67; Lokman,31/32 ; Zümer, 39/8 ; Fussilet, 41/51.

⁸⁵ Mü'min, 40/14,65.

⁸⁶ Lisanül- Arab, "d'av" md.

⁸⁷ Bakara, 2/186.

korkarak ve (rahmetini) umarak duâ edin. Şüphesiz, Allah'ın rahmeti iyilik edenlere çok yakındır.»⁸⁸

“Onlar, korkarak ve ümit ederek Rablerine duâ (ibâdet) etmek için yataklarından kalkarlar. Kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden de Allah için harcarlar.»⁸⁹

“Rabb'iniz şöyle dedi: Bana duâ edin, duânıza cevap vereyim. Bana kulluk etmeyi kibirlerine yediremeyenler aşağılanmış bir halde cehenneme gireceklerdir.»⁹⁰

“Hamd, Âlemlerin Rabbi, Rahman, Rahîm, hesap ve ceza gününün (ahiret gününün) Mâlikî Allah'a aittir. (Allahım!) Yalnız sana ibâdet ederiz ve yalnız senden yardım dileriz. Bizi doğru yola, kendilerine nimet verdiklerinin yoluna ilet; gazaba uğrayanlarınkine ve sapıklarınkine değil.”⁹¹

“İnsanlara bir sıkıntı dokundu mu, gerek yan üstü yatarken, gerek otururken, gerekse ayakta iken (her halinde bu sıkıntıdan kurtulmak için) bize duâ eder. Ama biz onun bu sıkıntısını ondan kaldırdık mı, sanki kendisine dokunan bir sıkıntı için bize hiç yalvarmamış gibi geçer gider. İşte o haddi aşanlara, yapmakta oldukları şeyler, böylece süslenmiş (hoş gösterilmiş)tir.»⁹²

⁸⁸ Araf, 7/55-56.

⁸⁹ Secde, 32/16.

⁹⁰ Mü'min, 40/60.

⁹¹ Fatiha, 1/1-7.

⁹² Yunus, 10/12.

İKİNCİ BÖLÜM
İLÂHÎ DİNLERDE (İSLÂM'DA) HAC

BİRİNCİ KISIM

HAC

I - HAC KAVRAMI

A) Etimolojisi ve Tanımı

Hac (حج) kelimesi, İbranice'de "Hag" şeklindedir; "bayram" anlamına gelen bu kelime "bir şeyin etrafında dönmek, dolanmak" manasında "hug-hug" kökünden türemiştir. Hac veya hag çok eski bir sami dillere ait bir tabir olup, İbranice'den başka Aramice ve Sabii dillerinde de bulunmaktadır. Kelimenin asıl anlamının "bir şeyin etrafında dönme, dolaşma ve halka oyunu" olduğu, daha sonra bayram anlamını kazandığı belirtilmektedir. Arapça'da "gitmek, yönelmek; ziyâret etmek" anlamlarına gelen hac حج kelimesi, fıkıh terimi olarak imkanı olan her Müslüman'ın belirlenmiş zaman içinde Kâbe'yi, Arafat, Müzdelife ve Minâ'yı ziyâret etmek ve belli bazı dini görevleri yerine getirmek suretiyle yaptığı ibâdeti ifade eder. Bu ibâdeti yerine getirenlere Arapça'da hâc (حاج) (çoğulu huccâc حجاج), Türkçe'de hacı denir.⁹³

Günümüze kadar varlığı bilinen bütün dinlerde kutsal mekanların ziyâretleri zorunlu görülmüştür. İnsanoğlu, her zaman kutsal yerleri ziyâret etme ihtiyacı hissetmiştir. Bu, insanın tabiatının gereğidir. "Biz her ümmete bir ibâdet yolu gösterdik ki, onlar bunların amilleridir."⁹⁴ âyeti bunun delilidir. Haccın temeli her ümmette bulunmaktadır. Allah'ın kutsal atfettiğine inanılan, geçmişlerinden kalan, tarihi kutsal yerleri vardır.

Hac ibâdeti, Allah'ın Müslümanlar nazarında gönderdiği bu dinlerde kullarına farz kıldığı İslâmi esaslardan biridir. Özel kuralları vardır. Mâlî ve bedeni bir ibâdetdir. Hac, kuru

⁹³ Harman, Ömer Faruk; TDV. İslâm Ansiklopedisi. (DİA), "Hac" md. IV.382.

⁹⁴ Hac, 22 /67.

bir ibâdet değil, Allah'ı anma ve bir takım yararları bizzat görmek içindir. Hac, temelde kişinin Allah'a yönelmesidir. Adem'in yaratılış felsefesinin sembolik bir göstergesidir. Kısaca, "bir yaratılış gösterisi" bir tarih gösterisi...⁹⁵

Hac farızası, ruhani tealinin son merhalesini temsil eder. Bu farıza insanın bütün süfli şeylerle ilişkisini kesecek tam teslimiyet dairesinde yaşadığını, Allah uğrunda menfaatlerini fedâ ettiğini ifade eder. Hakiki aşık, en yüksek zevk-u itmi'nânı, öz canını maşuka fedâ etmekte bulur. Beytullah'ın etrafındaki tavâf, bu durumun dışa yansımış bir şeklidir. Hacılar Kâbe'yi tavâf etmekle, kalplerinde aşkı, ilâhi nurun yandığını gösterir. Bundan dolayı bu hakiki aşıklar, maşuklarının evi etrafında tavâf ederler. Hacılar da kendi irade ve ihtiyaçlarından tecerrüt ederek ilâhi iradeye teslim olduklarını ve bu uğurda her menfaati fedâ ettiklerini gösterirler.⁹⁶

Allahü Teâlâ, hikmeti gereği, insanların kurtuluşunu, tabiat ve arzularının hilafına olan amellere bağlanmayı ve dizginleri İslâm'ın hükmünde bulundurmaya gerekli kıldı. Kullar da kulluk gereği boyun eğerek, sa'y ve cemreler gibi mahiyetini anlayamadıkları bu ibâdetleri tekrar tekrar yapmak zorunda kaldılar. Çünkü mahiyetini anlayamadan arzularının hilafına olarak yapılan bu gibi ibâdetler, insanı arzularından men etmekte, kulluk zevkini tattırmakta ve nefsinin takviye etmekte daha etkilidir.⁹⁷

Bütün dinlerde kullar, bazen özel mabede, kilise veya tapınağa, dinsel görevi olarak tapınmağa, ziyâret etmeye gider ve imanını ihya eder. Boş vaktini burada geçirebilir. Ziyâret için gidilen kutsal yer Bonaras, Hindistan, İsrail, Mekke, Suudi Arabistan, Japonya veya buna benzer yerler olabilir. Neresi ve hangi kültür olursa olsun hac yolculuğunu yapanların genel özellikleri fark edilebilir biçimde birbirine benzer.

Herhangi bir yerde dini kişiliği olan bir insan belirir ve pek çok hacıyı oraya çeker. Sonra oraya hayranları, inanları ve taraftarları tarafından bir tapınak veya bir mabed inşa edilir. İnanan insanlar, kendi gönüllerinden şöyle geçirirler; "eğer sen bana yardım edersen ben senin tapınağını, mabedini ziyâret edip ibâdetimi yapacağım." Ziyâret zor, güç ve can güvenliğini tehlikeye düşürecek şekilde olabilir; fakat çekiciliği neticesinde ruh ve beden her ikisinde iyi etme kaynağı olarak görülecek bir dünya görüşü oluşur.

Hacı gelişigüzel yola çıkar. O gezdikçe aynı yöne giden pek çok insanla birleşir ve kardeşlik bağları gelişir. Yolculuğu süresince kardeşlik bağları geliştiği gibi imanını da

⁹⁵ Şeriatî, Ali, Hac, 13.

⁹⁶ Doğrul, Ömer Rıza, Dinler Tarihi, 347.

⁹⁷ Gazzâlî, İhyâ-i Ulumiddîn, I,132.

kuvvetlendirir. O kutsal yere yaklaşp onu gördüğü zaman ağlar, o kutsal mekanı kendi gözleri ile gördüğünün farkındadır. Daha sonra orda ihtiyaçlarını dile getirir, bunun yanında küçük isteklerini de sıralar. Ayrılmadan önce kutsal yiyecekleri yer, oradan evine dini hediyeler alır. Neşeli ve huzurlu bir şekilde tatilini bitirir. Evine varınca ailesi ve komşuları sevinir, hacı mutluluğunu onlarla paylaşır.

Hac dini mecburiyet veya manevî haz ve ecir elde etmek gayesi ile kutsal bir yere doğru gerçekleştirilen yolculuktur. Hac olayına tarihin her döneminde rastlanmaktadır. Hac dini antropolojinin temel konularından biridir. Hac, bir kurtuluş vasıtası, temizlenme vesilesi ve bir ibâdet törenidir. Haccın insan hayatında ayrı bir yeri ve önemi vardır. Bütün dinlerde, her dinden insanların ziyâret ettiği kutsal mekanlar bulunmaktadır. Bu yerlerin ziyâret edilmesi teşvik edilmekte, bunun için de bir takım şartlara ve hükümlere yer verilmektedir. İnsan daima tanzim edeceği ve yaklaşmak konusundaki isteğini tatmin edeceği, aşkını söndürebileceği, arzularını yöneltebileceği ve gözüyle göreceği bir yer aramaktadır. Aynı şekilde günahlarını affettirebilmek, hatalarını bağışlattırabilmek için uzun ve yorucu bir işi, meşguliyeti de arzulamaktadır. Ayrıca insan her zaman bir kardeşliğe ve manevi bağlarla bağlı bulunduğu kimselerle bir araya gelebileceği büyük toplantılara da ihtiyaç duymuştur. Bundan dolayı tarihin her devrinde insanlar, Allah'a ve inandıkları varlıklara ibâdet etmek ve kurban kesmek için büyük toplantılar yapmışlardır. Bu da her dinin kendi kitabında farklı şekillerde açıklanarak yerini bulmuştur.⁹⁸

Kutsal yerler bir toplumun dini hayatının merkezi olan insan hayatına yön veren ve anlam kazandıran yerlerdir. Kişinin dini ne olursa olsun, insan tabiatı böyle yerlere ihtiyaç duymuş ve kutsal duygusu başlangıçtan beri insan tecrübesinin bir parçası olagelmıştır. İnsan bu duyguyu mabette herhangi bir yerde olduğundan daha derince hisseder. Çünkü kutsal yerler ilâhi alemle dünyevi alemin kesiştiği, Tanrı ile insanın bir nevi buluştuğu ve kişinin kendini ilâhi huzurda hissettiği yerlerdir. Bu noktada bir yere hangi sebeplerden dolayı kutsallık atfedildiği birkaç madde ile belirtilmiştir:

a) Kutsal kabul edilen yerin Tanrı tarafından gösterilmesi: Bunun en güzel örneğini Süleyman Mabedi'nde görmekteyiz. Kudüs'te Süleyman Mabedi'nin yeri Hz. Davut'a melek vasıtasıyla bizzat Yahve tarafından gösterilmiştir.⁹⁹ Kâbe'nin yeri Hz. İbrahim'e işaret

⁹⁸ Tümer-Küçük, age., 432-499.

⁹⁹ bk. Tekvin, 8/20-21 ; 22/14 ; II.Samuel, 24/21-25.

edilmiş,¹⁰⁰ Hz.Musa'ya da kendisini mukaddes Tuvâ vâdisinde bulunduğu yine vahiy yoluyla bildirilmiştir.¹⁰¹

b) Tanrının o yerde kudretiyle hazır bulunuşu: Nitekim birçok dinde mabedin en mukaddes mekanında Tanrının ikamet ettiğine inanılmıştır.

c) Tanrının o yerde görülmesi (theophany): İsraililerin Kenanlılardan miras olarak devraldıkları ve muhafaza ettikleri pek çok eski mabede karşı tavırları bunu gösterir. İsrail için bu mabetler ancak theophany yoluyla kendi tanrıları Yahve tarafından yasallaştırılmış olarak düşünülmüştür.¹⁰²

d) Tanrının o yerde gücünü izhar etmesi: Tanrı Yahve'nin Sina dağında Hz. Musa ile konuşmuş olması ve Kur'ân'a göre oraya tecelli etmesi.¹⁰³ Bu sebeple burası Yahudilerce kutsal sayılmıştır.

e) Bir yerin insanlar tarafından kutsal sayılması: Herhangi bir önderin doğup büyüdüğü veya dini faaliyet gösterdiği, şehit mezarlarının bulunduğu veya din büyüklerinin hatıra eşyalarının muhafaza edildiği bir yer kutsal sayılmıştır. Çeşitli dinlerde bunun örneğine rastlamak mümkündür. Mekke, Medine ve Kudüs'ün Müslümanlar tarafından Hindistan'da ise başta Benares olmak üzere pek çok hac ve ziyâret yerinin Hindular tarafından en kutsal yerler olarak kabul edilmesi bunun en tipik örneklerindedir.¹⁰⁴

Özet olarak hac olgusunu fenomenolojik açıdan beş noktada değerlendirmek mümkündür:

- 1- Tabiat üstü bir gücün onuruna ziyâret yolculuğu yapılır.
- 2- Hac kutsal bir mekanda gerçekleştirilir.
- 3- Hac yolculuğuna kutsal bir tarihte (bir bayram günü) çıkılır.
- 4- Fenomonolojik olarak hac kolektif bir olaydır.
- 5- Âyin ve ibâdetler ile yerine getirilir.¹⁰⁵

¹⁰⁰ Hacc, 22/26.

¹⁰¹ Çıkış, 3/5 ; Ta-hâ ; 20/12.

¹⁰² Hakimler,6/11.

¹⁰³ A'raf ,7/143.

¹⁰⁴ Güç, Ahmet, Dinlerde Mabet ve İbâdet, 21-22 ; Erbaş, Ali, İslâm Dışı Dinlerde. Mak, Sakarya Ü.İ.F.Dergisi 5/2002.

¹⁰⁵ Erbaş, Ali, a.g.e.

B) Haccın Tarihçesi

Haccın temelinde ulûhiyyetin herhangi bir yerde tecellisi inancı yatmaktadır. Dinlerde kutsal kabul edilen yerleri aslında mekan olma açısından diğer yerlerden farklı değildir. Ancak burada ulûhiyyetin tecellisi, inançla ilgili bir olayın vukuu veya buranın dini bir şahsiyetle bağlantısı, mekanı diğer yerlerden farklı kılmakta, kutsallaştırmaktadır. Böyle bir mekanın esrarengiz oluşu ve korkutucu vasfı da bir kutsallık unsurudur. Kutsal mekan insan tarafından seçilmiş değil keşfedilmiştir. Dindar insan için homojen olmayan kutsal mekanda diğerlerinden nitelik bakımından farklı bölümler bulunmaktadır. Bu bölümlerde genellikle çit, duvar veya taşlarla ayrılır. Bu ayırma işi o bölgede sadece bir kutsallık tezahürünün olduğunu göstermez, kutsal olmayanı kutsal olandan ayırdığı gibi kişiyi herhangi bir tedbir almadan içeriye girmenin tehlikesinden de korur. Zira bu alana girmenin özel usulü ve pek çok kuralı vardır. Mabedin veya evin eşiğinin önemi de buradan kaynaklanmaktadır.¹⁰⁷

Kutsal mekan kavramı ve bu tür yerlerin ziyâreti tarih boyunca bütün inançlarda mevcut olmuştur. Kutsal mekanları ziyâretin sebebi o mekanın kutsiyetinin bahşedileceği maddi, manevi ve ahlaki faydaları elde etmektir. Kişinin ister kendi ülkesinde isterse başka yerde olsun, kutsal bir mekana veya mabede yaptığı ziyâretten ibaret olan hac esnasında sarf edilen gayrete karşılık bedeni bir rahatsızlığın giderilmesinden ebedi hayatın kazanılmasına kadar bir çok fayda ümit edilebilir.¹⁰⁸

Kabileci, milli ve evrensel dinlerin hepsinde kutsal kabul edilen mekanlar ve bu mekanların ziyâreti söz konusudur. Yakın Doğu'da milattan önce II. Bin yıldan itibaren hac yerleri özellikle vahalarda ve şehir kültürünün bulunduğu yerlerde teşekkül etmiştir. II. Bin yılın üçüncü çeyreğinde Babilanya'da Nippur, Asur'da Ninova bu türden ziyâret yerleri idi. Nari tabletlerinden öğrenildiğine göre milattan önce XVIII. Yüzyılda Harran'daki Sim ve Qatna'daki Belit- Ekalli tapınakları ünlü ziyâret yerleri idi. Bronz çağı boyunca Byblos'taki Baoltis Tapınağı, Mısır'dan gelen önemli miktardaki takdimi kabul etmişti. Sümerlerde Nippur'daki Enlil, Samirilerde Ninova'daki İştar şöhret kazanmıştır ve Sümerler döneminden

¹⁰⁷ M.Eliâde, Lesacre', et le Profane, 25-26.

¹⁰⁸ DBS, VII, 567; ERE, X, 12.

itibaren hac için kutsal sayılan güzergahlar mevcuttu. Babilonya'da Esagil ve Marduk ziyâret edilen ilâhlardır.¹⁰⁹

Hititlerde Kral, baş rahip sıfatıyla her yıl kış mevsiminde krallığın büyük ibâdet merkezlerini ziyâret ederdi. Bu ziyâret esnasında hem güzergah hem de ifa edilecek merasimler ayrıntılı olarak düzenlenmişti.

Eski Çin'de bilinen ilk hac merkezleri T'ai-shan, Hua-shan, Hâng-shan, Non-yushan ve Sung-shan adlarını taşıyan beş dağdı. Hem Taoistler hem de Budistler bu dağların üzerinde tapınaklar inşa ettiler; buralar zamanla oldukça önemli hac merkezleri oldu. Bunların yanında Budizm yeni büyük hac merkezleri oluşturdu. Bu yerler Buda ve Bothisatvalara vakfedilen P'ut'o-shan, Chiu-shan, Wu-t'ai-shan ve o-mei-shan gibi manastır ve mabetlerde. Bunların en önemlisi kuzey doğu Çin'de bulunan ve beş tepeyi kapsayan Wu-T'ai-shan mabedidir. Yüzyıllardan beri buraya yalnız Çin'den değil Japonya, Moğolistan, Mançurya, Orta Asya ve Hindistan'dan hacılar gelmektedir. Sonbaharda gerçekleştirilen hac sırasında kırmızı veya sarı elbise giyen hacı adayları bulunur, çubuklarını ve kaselerini taşıyarak 10-15 kişilik gruplar halinde sessizce meditasyon yaparlar. Sadece bitkilerle beslenirler, uzun yolculuk esnasında tövbe ederler, hac mahallerine vardıklarında ise yıkanıp temizlenerek tapınağa girerler, evlerine dönünceye kadar ibâdet ve riyazete devam ederlerdi.¹¹⁰

Hinduizmde hac ibâdeti vardır. Hint yarımadasının Aryalarca istilası ve Hindu tapınaklarının inşasıyla birlikte ziyâret edilecek yerlerin sayısı da artmıştır. Orta çağlara doğru hac için uzak yerlere gitmek gelenek halini almıştı. Güneyde Comorin Körfezi, Doğuda Orissa, Batıda Kathiavar ve Himalayalar azizlerin inzivaya çekildikleri yerler olduğu için hac mekanlarıydı. Yıkandıktan sonra hac görevini ifa etme yanında kutsal mekanın çevresinde dönmekte (tavâf) haccın unsurlarından biriydi. Hinduizmde Benaresi ziyâret etmek ve Ganj nehrinde yıkanmak, ölümden sonra yeniden dünyaya gelişte daha mutlu olma ümidini vermektedir.

Budizm'de hac ziyâreti, Buda'ya ait mekanlarla ondan kalanların bulunduğu yerlere yapılır. Buda, müritlerinden Anodayı görevlendirerek cesedinin küllerinin stupalarda saklanmasını istemiş, ölümünden sonra Buda'nın külleri önce sekize bölünmüş daha sonra iki stupaya daha bölünerek on stupada saklanmıştır. Kral Aşoka kutsal emanet haline gelen bu stupaları açmış ve küller kırk sekiz parçaya ayrılarak her biri bir stupaya konmuştur. Buda'nın cesedinin külleri dışında Budist gelenek yine ona ait iki mirasa daha sahiptir. Bunlardan biri

¹⁰⁹ DBS, VII, 568.

¹¹⁰ Harman, ag.md, IV,389.

Buda'nın kullandığı sadaka kabı gibi eşyalar veya onun bulunduğu yerlerde bıraktığı izler ve işaretler, diğeri ise heykeller ve aslında gerçek külleri kapsamayan stupalar gibi adak vari hatırlatıcılardır.

Budizm'de hacla ilgili en eski belgeler Kral Aşoka'nın fermanlarıdır. Aşoka tahta geçişinin onuncu yılında "dharmayadra" (doğruyu, gerçeği bulmak için yapılan yolculuk) yaparak Buda'nın aydınlanmayı elde ettiği yere yani Bodhi Gaya'ya gittiğini söyler. Aşoka'nın günümüze kadar Bodhi Gaya Hindistan'da Budistlerin en önemli hac yeridir. Bunun dışında hac için ziyâret edilen yerler Nepal'deki Siddhartha, Gautama, Buda'nın ilk vaazını yaptığı Benarer yakınlarında bulunan Sarnath'daki Geyik Parkı ve Buda'nın Nirvana'ya ulaştığı yani öldüğü yer olan Utar Pradeş'teki Kusinağara'dır. Fakat bu yerler Budistlerin nezdinde Badhi Gaya kadar anlamlı değildir. Zira Badhi Gaya Budizm'in doğuşunu temsil eder. Bunun dışında Hindistan'dan Sri Lanka'ya kadar Buda'dan kalan şeyler ve onun ziyâret ettiğine inanılan yerler hac merkezleri olmuştur. Buraları ziyâret edenler üç grupta toplanabilir.

a) Bu yerlerdeki esrarengiz sihri, gücü elde etmek isteyenler

b) Aydınlanmaya giden yolda, kendilerini Buda'ya yöneltmede bu ziyâreti bir basamak olarak görenler

c) Bu ziyâretle bir değer kazanmak isterler. Bu dünyada Buda'ya yönelmekle başlayan hac, en yüksek noktasına Dharma'yı doğru anlamaya götüren derûni hac ile ulaşmaktadır.¹¹¹

Japon inançlarına göre dağlar tanrıların yurdudur. Ve bundan dolayı dağ tepeleri yüzyıllardır hac yeri olmuştur. M.S. VIII yüzyıldan itibaren de Budist ibâdet mekanları olarak dağ tepeleri ziyâret edilmiştir. Japon geleneğinde hem Sinto'ya hem Budizm'e ait çeşitli hac yerleri vardır. Japonların Junrei dedikleri hac, çeşitli yerlerdeki ziyâret merkezlerini belli bir sıra ile gezilmesini ifade etmektedir. Bir diğeri hac şekli ise sadece bir tek yere yapılan hacdir. İse'deki tapınak Şintoizmin en yüce ilâhına adanmış Şinto hac yeri idi. Japonya'daki Budist hac mekanlarının çoğu Budist keşiş ve zahidlerinin züht hayatı yaşadıkları yerlerdir.

Hellenistik- Roma dönemine kadar Mısır dininin her devresinde hac ibâdeti mevcuttu. Belli başlı hac yerleri Delta'daki Dedu veya Busiris ile kedi başlı tanrıçanın tapınağının bulunduğu yine Delta'daki Bubastis idi. Herodot, Bubastis'e büyük bayrama gelenlerin sayısının yaklaşık yedi yüz bin olduğunu söylemektedir. Bunlardan daha önemlisi, yukarı

¹¹¹ Harman, ag.md, IV,389; Tümer-Küçük, a.g.e, 495-496.

Mısır'da Osiris'in başının bulunduğu Abdu idi; burada Osiris'in esrarı kutlanıyor ve bu yerin ziyâret edilmesi ile öbür dünyadaki mutluluğun elde edileceğine inanılıyordu. Daha sonra Amon vahası önemli bir hac yeri oldu. Ptokmeler döneminde ise Serapis Kültü revaç bulmuş ve Memphis'teki ziyâretgah önem kazanmıştı.

Suriye'de Byblos, Aphoka, Teyere, Heliopolis ve özellikle Hierapolis önemli hac merkezleri idi. Bilhassa Romalılar döneminde çok sayıda yabancı, uzak ülkelerden buraya ziyârete geliyordu. Hac ibâdeti esnasında Hierapolis'e gelen her erkek şehre girmeden önce saçlarını ve kaşlarını kesmek zorundaydı. Belli bir tapınağın veya kutsal taşın etrafında dönmek İslâm öncesi Araplarında da vardı.¹¹²

C) Dini Ziyâret Yerlerinin Önemi

Kutsal mekan kavramı ve bu tür yerlerin ziyâreti tarih boyunca bütün inançlarda mevcut olmuştur. Kutsal mekanların ziyâretin sebebi o mekanın kutsiyetinin bahsedilebileceği maddi, manevi ve ahlaki faydaları elde etmektir. Kişinin ister kendi ülkesinde isterse başka yerde olsun, kutsal bir mekana veya mabede yaptığı ziyâretten ibaret olan hac esnasında sarf edilen gayrete karşılık bedeni bir rahatsızlığın giderilmesinden ebedi hayatın kazanılmasına kadar bir çok fayda ümit edilebilir.

İnsan topluluklarının belli yerlerde yerleşmesinde dini etkenlerin önemli rol oynadığını göstermişlerdir. İklimlerin, toprakların ve dolayısıyla ürün ve hasatların kararsızlığı karşısında insanlar göçebeliğe ve yaylacılığa yöneldiler. İnsanların bir yerde yerleşmesi gibi güç bir duruma ulaşmasına belki de din adamları sağlamıştır. Bir yerde yerleşme, tarım topraklarının yıldan yıla değişebilen veriminden doğan sakıncaları önlemek için uzağı görmek, ölçülü davranmak, zahire saklama gibi bir takım tedbirlerin alınmasını gerektirmekte idi. Bir yerde yerleşme olayı, uzun süre kutsal bir karakter taşımış olan sınır kavramını getirdi ve toprağı yararlı duruma sokma ihtiyacını doğurdu. Ancak din düşüncesinin kendinde de bir çeşit hareket, bir yer değiştirme niteliği vardır. İnsanın yer değiştirmesi sadece tabii ihtiyaç meselesi ile olmamış, yer değiştirmelerin bir kısmı, kutsal bir yer arama ihtiyacından doğmuştu. Güneşin doğduğu veya battığı yerlere "mes'ut topraklar"

¹¹² HARMAN, Ö. Faruk, TDV.İslâm Ansiklopedisi, "Hac" md, IX, 382-386 ; Erbaş, Ali, a.g.mak., Sakarya İ.F.D.5/2002.

veya kaybolmuş cennetleri bulma amacıyla yapılan yolculuklar, bu mekanlara ilgiyi daha da arttırmıştır.¹¹³

Kutsal mekanlar, aynı zamanda sık sık özel birer coğrafi merkez haline gelmiştir. Bu tür ziyâret yerleri sayısızdır. Bu dini ziyâret yerlerinin çoğu ulaşılması güç yerlerde bulunuyordu. Güçlük, çekiciliğin bir sebebi oluyor, sofuluk davranışının değerini arttırıyordu. Japonların kutsal bir dağ olarak kabul ettikleri Fuji-yama 3776 metre yüksekliğindedir. Dindarların bu kutsal yerlerde toplanmaları çok defa merkezileşip yığınlaşmayı getirir. Hac şehri, çok özel bir şehircilik karakterini taşır, geçit olaylarına uygun geniş caddelerle ve meydanlarla çevrili bulunur. Şehir bazen de geçici bir karakter taşır.¹¹⁴

Hac yolculukları, merkezlere yeni unsurların gelmesini sağlayarak çok defa kolonileşme işinde rol oynadı; hac yolcularının bir kısmı bölgede veya yol boyunda yerleştiler. Hac ziyâretleri, tüm bir sanayi çevresinin kaynağını meydana getirdi. Kendi çevrelerinde dini eşya ve hatıralarından meydana gelen bütün bir ticaret ve sanayi teşkilatını topladılar. Bu ziyâretler çok defa kambiyo işlerinin de canlanmasına yol açtı. Bir çok ibâdet merkezinin etrafında önemli fuarlar kuruldu. Hac ziyâretleri dünyanın bütün bölgelerinde büyük bir hareket yarattı ve büyük ölçüde alış-verişe yol açtı, kapalı ekonomi ve durgunluktan kurtulma, fikir ve ürün alış verişinin sağlanmasını ilk defa dini ziyâret yerleri sağlamıştır. Aynı zamanda otelcilik sanâiyinin gelişmesine etki sahibi olmuştur.¹¹⁵

Hac, belirli fiillerin yalnızca Allah için yapılmasından oluşan faaliyettir. Kur'ân-ı Kerim'de hac ibâdetinin muhtelif safhaları hem şekli hem de manevi ve ruhi yönlerden tasvir edilerek çeşitli yararlarının bulunduğu belirtilir.¹¹⁶ Böylece insanlar, haccın hikmetlerini kavramaya ve gerek fert gerekse ümmet olarak onu layıkı veçhiyle ifa edip azami ölçüde hikmetlerini gerçekleştirmeye teşvik edilir.

Müminin hem malı hem de bedeni ile gerçekleştirdiği bir ibâdet olan hac, insanın bütün varlığını ilgilendirir ve bu haliyle külli bir teslimiyetin ifadesidir. Diğer yükümlülükler gibi hacda insan merkezli ve insanın ihtiyacına duyduğu hayırların tahakkukunu hedef alan bir ibâdetdir. Bu bakımdan onun hikmetlerini üç noktadan hareketle tespit edebiliriz :

1) Allah'ın insanlara bazı şeyleri yapmalarını emretmesi ve bunları yerine getirmesi suretiyle kendilerine lütufta bulunmasıdır.

¹¹³ Harman, a.g.md., IX, 390.

¹¹⁴ Cilacı, Osman, İlähi Dinlerde Oruç, Hac ve Kurban, 41-42.

¹¹⁵ Meydan Laurrusse, "Hac" md., V, 491.

¹¹⁶ Bk. Hac, 22/28-33.

2) Haccı gerçekleştiren insanın ona hazırlanırken menâsikini ifa ederken ve ibâdetini tamamladıktan sonra kendi kabiliyetine göre elde edebildiği olumlu sonuçlardır.

3) Bu ibâdeti sadece Allah'ın rızası için yerine getiren ve tek tek insanların iradelerinin ve tesir alanlarının dışında haccın bütün ümmete sağladığı faydalar ve onları ulaştırdığı yüksek seviyedir.

Haccın hikmeti, Allah'a yönelmiş insanla Allah arasında kul-Rab ilişkisinin kendi hayatı ve ayrıca içinde bulunduğu ümmet üzerindeki etkisiyle ortaya çıkar. Gazzâlî'nin dediği gibi: "Hac dinin kemale ermesi ve teslimiyetin tamamlanmasıdır."¹¹⁷

Hac ibâdetinin Müslüman toplum açısından sağladığı manevi kazançların kişiden kişiye ve toplumdaki topluma ve devirden devire farklılık arz ettiği görülür. Bunun çeşitli sebepleri vardır. Her insan niyetine, iradesine ve yeteneklerine bağlı olarak hacdan farklı nasipler elde edilecek gibi hiç nasip olmadan bu seyahatten dönenlerin bulunması da mümkündür, çünkü hac dış görünüşü itibari ile sembollerini andıran, gerçekte ise ruhi eğitimleri sağlayan birbirinden farklı davranışların toplamından ibarettir. Bazıları için şeytan taşlama çok şey ifade ederken, bazılarında tavâf, bazılarında Arafat, bir gruba da hac esnasında kurulan insani ilişkiler daha anlamlı gelebilir.¹¹⁸

Antik devirlerden beri ulûhiyetin mucizevi olarak tebeyyün ettiğine inanılan mahal ve mabetlerin çokça ziyâret edildiği görülmüştür. Umumiyetle ilâhi dinlerde arzu edilen yardım şu şekil ve vasıtalarla biriyle sağlanmaya çalışılır.

- 1) Duâ ederek
- 2) Kurban keserek,
- 3) Mukaddes yerleri ziyâret etmek,
- 4) Mukaddes su ile yıkanmak ile
- 5) Mukaddes sudan içerek,
- 6) Mukaddes eşyaya dokunarak,
- 7) Mukaddes eşyayı satın alarak.¹¹⁹

Hac, hem günahlardan temizlenmeye hem de Allah'ın rahmet ve bereketinin kulları üzerine saçılmasına vesiledir. Milletlerarası sanatları tanıtan bir fuar görünümünü sağlar. Hayat

¹¹⁷ Gazzâlî, age., 314.

¹¹⁸ Görgün, Tahsin, DIA, "Hac (Haccın Hikmetleri) md.", IV, 398/399.

¹¹⁹ Cilacı, a.g.e, 45.

okulu, yardımlaşma ve bilgi yolculuğudur. Kişi, hac yolculuğu esnasında birçok ülkeleri, çeşitli milletleri görür; onların adet ve yaşayış tarzlarını yakından müşahede eder; kültür ve sanat tecrübelerini arttıran birçok yeni bilgiler sağlar. Hac ancak kuvvetli irade sahibi, Allah'ın tevfik yardım ve kolaylıkları ihsan edileceğine inanıp sığınan kimseler için başarılabilecek zor, meşakkatli bir ibâdetdir. Hac bu zorluğu sayesinde hacının ahlakını yumuşatıp güzelleştirir. Sertliği giderir. Ona kıt imkanlarla yaşamayı, alçak gönüllülüğü öğretir. Hac devletler arası bir kongre, inananları bir araya getiren toplantıdır.¹²⁰

Hac ibâdeti ile ilgili bütün bu unsurlar, mahşer gününde kişinin içinde bulunacağı ruh halinin bir provasını ortaya koymaktadır. Bir anlamda hac mahşer günü için bir psikolojik hazırlık uygulamasıdır. Mülkiyet duygusu, beşeri zevk ve arzular, o zamana kadar yaşanmış olan rahatlıklar ve kazanılmış alışkanlıkların dışına çıkacak Allah'ın hükümdarlığına tam bir boyun eğiş ve itaati yaşayan kişi saf fitrat durumuna dönüşün yolunu hac vasıtasıyla tecrübe eder haline gelmektedir.¹²¹

Hac, ümmet için senelik panayırdır. Ümmetin asâlet ve temizliği muhafaza etmesinde tahrifat ve fesattan uzak kalmasında ruh kökünden kopmayıp ona bağlı kalmasında birçok ümmetin, düştüğü tuzak ve yanılmalardan kendisini korumasında da en büyük pay hacca aittir.¹²²

Hac kişinin manevi yönden tatmine ulaştığı çok büyük ve külli ibâdetdir. Kişi, bu ibâdeti yerine getirmekle kendi varlığını ümmetin varlığı içinde eritmiş olur. Tevhit, inancın en açık bir işareti ve delilidir.¹²³

Hac, sancı ve ihtiyaçlarının kurbanı olan bilinçli isyankar ve sorumlu kişi (Adem) için yeni bir hayat başlıyordu. Sürgün ve yalnızlık duygusu ile yeryüzü zindanındaydı. Ayrılığın verdiği tutukluluk durumu için, iman, bilgi, sır birliklik, sanat ve edebiyat... ve hayat diliyle yalvarır. İsyanın suçunu günahın tabii ağırlığını "iç güdüsel tövbe arzusunu" kalbinde duyuyordu. Haccın bunlarla ne ilgisi olabilir? Hac insanın yaratılış ve tövbesinin yaşayan bir örneğidir. Bir yabancılik ve sürgün olma duygusunu içine alan benlik bilincini kuşatır. Sonuç olarak ortaya çıkan bir "geri dönüş" kararıdır.¹²⁴

Hac, bir kıvılcıma, kendine geliştir. Sonra kendini de unutup Allah'a yönelmedir. O'na ulaşmadır. O'nunla buluşmadır. Bütün benlikleri ve bencillikleri öldürmedir. Hac, ezeli

¹²⁰ Aydın, Abdullah, Nûru'l-İzâh ve Tercümesi, 163-164.

¹²¹ Hökelekli, Hayati, Din Psikolojisi, 241.

¹²² en-Nedvî, Ebû'l-Hasen, Ali en-Hasanî, Kitâp ve Sünnet Işığında Dört Rükün, 283.

¹²³ Yavuz, Yunus Vehbi, Sosyal Bilimler Ansiklopedisi, "Hac" md.,II, 132.

¹²⁴ Şeriatî, age., 81.

ve ebedi eşi benzeri olmayan Allah'a dönüşü temsil eder. O'na dönmek, tamlığa, güzelliğe, kuvvete, bilgiye, değere, gerçeğe doğru kararlı bir hareketi simgeler.

Hacca hazırlık, bir yönüyle ölüme hazırlanmaya benzer. Hac iradeye bağlı iken ölüm insanın beklemediği belki de istemediği bir anda gerçekleşebilir. Hac ibâdetinde kişi çevresinde ve arzularından uzaklaşacağı, ölmeden önce bir anlamda ölümü yaşayacağı için önemli irade egzersizi yapmakta ve ilâhi iradeye boyun eğmeye hazır olduğunu kendine telkin etmektedir. Bu duygunun belirtilerini özellikle hacca ilk defa gidecek olanlarla gözlemek mümkündür. Bundan dolayı hacca hazırlanan kişi herkesle helalleşir, borçlarını öder, bakmakla yükümlü olduğu insanların nafakaları ayırır yola koyulur.¹²⁵

II - İSLÂM'DA HAC

A) Hac

İstilâhî Tanımı: Hanefilere göre, hac, kendine has amelleri olan Arafat'ta vakfe, tavâf ve (âlimlerin çoğuna göre) sa'y'ı yerine getirmek için özel aylarda (hac aylarında) özel mekanı (Beytü'l-haram ve Arafat) ziyâret etmektir.¹²⁶

Mâlikîlere göre ise hac, ihrâma has şartları yerine getirmek kaydıyla Zilhicce'nin onuncu gecesini Arafat'ta vakfe yapmak; Beyt'i yedi defa tavâf etmek; Safâ ile Merve arasında yedi defa sa'y etmek, demektir.

Hanbelîlere göre ise hac, belirli bir zamanda hac menâsikini yerine getirmek için Mekke'ye gitmek demektir.¹²⁷

Haccın Hükümü:

Hac, ömürde bir defa gücü yeten her mükellefe farz-ı ayındır. İslâm'ın şartlarından olan haccın farz oluşu Kitâp, sünnet ve icmâ ile sabittir. Farzı inkâr eden, dinden çıkar, mürtetle ilgili hükümler uygulanır.

¹²⁵ Görgün, Tahsin, age., IV, 400.

¹²⁶ el-Mevsûâtü'l-fikhiyye, XVII, 23.

¹²⁷ eş-Şirbini, el-Hatîb, el-Muğni'l-Muhtâc, 206.

Haccın farz olma şartlarını taşıyan kişi, haccı ertelerse, öldürülüp had cezası uygulanmaz. Çünkü İmâm Şâfiî'ye göre hac, güç yetirme ve ölüm arasında yapılabilen bir ibâdettir, bu yüzden geciktirilmesi söz konusu olmaz. Ebû Hanife ve Ahmed b. Hanbel'e göre hac, fevrî (farz olma şartlarını taşıyınca hemen yapılması gereken) bir ibâdettir. Erteleme olduğu zaman ceza uygulanmaz. Çünkü ölümden sonra vekil göndererek de yerine getirilmesi mümkündür.¹²⁸

B) Mekke, Kâbe ve Önemi

Mekke, Suudi Arabistan Krallığı'nın Hicaz Bölgesinde, Cidde'nin 88. km doğusunda bulunan büyük bir şehirdir. Mekke, Kâbe'yi sinesinde barındırdığı ve Hz. Muhammed (sav)'ın doğduğu şehir olması hasebiyle İslâm aleminin kalbi sayılır. Kâbe ve etrafını çevreleyen Mescidü'l-Haram, İslâm'ın beş şartından biri olan hac farızasının ifa edildiği yerdir. Ayrıca hürmet ifadesi olarak Mekke-i Mükerreme de denilmektedir. Tarihi gelişme içerisinde Mekke Hz. Muhammed'in doğumuyla dikkati çekmiştir. Ayrıca Mekke ehemmiyetli ticaret yollarının kavşak noktasında bulunmaktadır. Mekkeliler çok eski zamanlardan beri Arabistan'ın komşu devletleri ile ticari ilişkiler kurmuşlardır. Mekke, vâdi içerisinde kurulmuş bir şehirdir.

İslâm'ın beşiği olan Mekke, bu devirde az çok gelişmiş bir şehir devletiydi. Orada, oligarşi tipi bir iradeye asil ve mevkilerini babadan oğula elde eden on beş kişilik irade ile ilgilenen bir konseye rastlanıyordu. Bu on beş kişiden on biri Mekke'nin yerlisi, diğer dördü taşradan, Mekke'ye uzak bölgelerde yaşayan kabilelerden idi. Böylece onlar, Mekke federatif devleti içinde birer ünite teşkil ediyorlardı. Bu fonksiyonlardan bir çoğunun, adli idare ile yakın veya sınırlı bir ilişkisi vardır. Mesela, yabancılar arasında hac mevsimini hep aynı mevsime gelsin diye ay takvimi ile güneş takvimini gün eklemek suretiyle eşitlemek görevini üstlenmiş olan birine rastlıyoruz. Diğer görevli üyeler, özellikle Mekke çevresinde değişik yerlerde hac törenlerinin yürütülmesini sağlıyorlardı.¹²⁹

Mekke İslâm'dan önce de hürmet edilmesi gereken bir yerdi ve bunun için "Haram" tabiri kullanılırdı. Hz. Peygamber Mekke'yi fethettiği zaman, "şüphesiz Allah gökleri ve yeri

¹²⁸ Akyüz, age., IV, 218-219.

¹²⁹ Hamidullah, Muhammed, İslâm Anayasa Hukuku, 272.

yarattığı zaman, bu şehri hürmet edilmesi gereken bir yer kılmıştır.”¹³⁰ buyurarak bu duruma işaret etmiştir.

Kur’ân-ı Kerim’de de bu şehrin kutsiyetinden bahsedilmektedir.: “Hani İbrahim Ya Rab! Burasını emniyetli bir şehir kıl demişti.”¹³¹ “ Kim oraya giderse güvenlik içinde olur.”¹³² “Müşrikler ancak necistir. Onun için bu yıllardan sonra, Mescid-i Haram’a yaklaşmasınlar.”¹³³

Dört halife sonrası Mekke’nin yönetimi Emeviler’e geçmiştir. Emevilerden Muaviye Mekke’ye çok ilgi göstermiştir. Bu ilgi Abbasilerde de devam etmiştir.¹³⁴ 1788 yılından itibaren Vehhâbîler Hameyni ele geçirmek için Osmanlı ile çatışmışlardır. Osmanlı İmparatorluğu 1916 yılında I. Dünya Savaşında kaybedince Şerif Hüseyin 1916 yılında istiklalini ilan etmiş 2 Ocak 1926’ da İbn Suûd Hicaz Kralı olmuştur.¹³⁵

Kâbe, Mekke’de Müslümanların kiblesi olan kare biçiminde 23 m yükseklikte, 12 m boyunda, 16 m genişliğinde, Mescid-i Haram’ın ortasında bir binadır. Kur’ân-ı Kerim’in bildirdiğine göre Allah, Hz. İbrahim’e Kâbe’yi namaz kılanlar, tavâf edenler için temiz tutmasını emretmiştir.¹³⁶ “Bana hiçbir şeyi ortak koşma, tavâf edenler, orada kıyama duranlar, rukû edenler ve secdeye varanlar için evimi temiz tut diye İbrahim’i Kâbe’nin yanına yerleştirmiştik.”¹³⁷

Kâbe, Mekke’nin etrafındaki dağlardan getirilmiş olan taşlardan yapılmıştır. Dört duvarın ortasından çizilen dört şakuli hat, kuzeydoğu, kuzeybatı, güneydoğu, güneybatı yönlerini gösterir. Kuzey köşesi, Rüknu-l-İraki; batı köşesi, Rüknu-l-Şami, güney köşesi, Rüknu-l Yemâni ve doğu köşesi Hacer-i Esved’ ten dolayı Rüknu-l-Esved diye adlandırılır.¹³⁸

Kâbe’nin kuzeybatı duvarı üst kenarının alt tarafından dışarıya doğru uzanmış bir altın oluk bulunmaktadır. Kuzeybatı duvarının karşısında, yarım daire şeklinde 1 m. kadar yükseklikte Hatim yer almaktadır. Kâbe’nin hemen yakınında Zemzem Kuyusu ile Makam-ı İbrahim vardır.

¹³⁰ Müslim, Sahih, II, 986.

¹³¹ Bakara, 2/126.

¹³² Al-i İmran, 3/97.

¹³³ Tevbe, 9/28.

¹³⁴ Ateş, age., 141.

¹³⁵ Cilacı, age., 63.

¹³⁶ Bakara, 2/125.

¹³⁷ Hac, 22/36.

¹³⁸ Cilacı, age., 64.

Yeryüzünde ilk inşa edilen mabet Kâbe'dir. "Şüphesiz alemler için, çok feyizli ve ayn-
hidâyet olmak üzere konulan ilk ev (mabet) elbette Mekke'de olandır."¹³⁹

Kur'ân-ı Kerim'in naklettiğine göre; Kâbe Hz. İbrahim ve oğlu İsmail tarafından inşa
edilmiştir.¹⁴⁰ Kâbe'nin hac ve umre için ziyâret ve tavâf edilmesinde büyük ecir ve mükâfat
vardır.¹⁴¹

C) Hz. İbrahim ve Hac

İslâmi kaynaklara göre haccın Hz. Adem dönemine kadar uzanan bir geçmişi vardır.
Bir kısmı İsrailiyat'a dayanan bazı rivâyetlere göre Kâbe'yi önce melekler tavâf etmiş daha
sonra da Hz. Adem Allah'ın emriyle Mekke'ye giderek Arafat'ta Hz. Havva ile buluşup
kendisine Beytullah'ın etrafındaki hac ile ilgili mukaddes yerleri gösteren meleklerin
rehberliğinde hac etmiştir.¹⁴² Hz. Şit'in Peygamberliği sırasında onardığı Kâbe, Nuh tufanının
arkasından uzunca bir süre kumlar altında kalmış ve nihâyet Hz. İbrahim ile oğlu İsmail
tarafından eski temelleri bulunarak inşa edilmiştir. "Bir zamanlar İbrahim, İsmail ile beraber
beytin temellerini yükseltirken..."¹⁴³ mealindeki âyet bu olguya işaret etmektedir.

Cenab-ı Hakk'ın Hz. İbrahim'e, "İnsanlar arasında haccı ilan etki gerek yaya olarak
gerekse uzak yoldan gelen yorgun argın develer üzerinde kendisine ait bir takım yararları
yakından görmeleri, Allah'ın kendisine rızık olarak verdiği kurbanlık hayvanlar üzerine belli
günlerde Allah'ın ismini anmaları için sana (Kâbe'ye) gelsinler. Artık ondan hem kendiniz
yiyin, hem de yoksula fakire yedirin ; sonra kirlerini gidersinler, adaklarını yerine getirsinler
ve o eski evi tavâf etsinler."¹⁴⁴ emrini vermesinden, insanları hac yapmak üzere Mekke'ye
davet eden ilk peygamberin İbrahim olduğu anlaşılmaktadır. Hz. İbrahim oğlu İsmail ile
birlikte Kâbe'yi inşa ettikten sonra haccın menâsikini tespit ederek Kâbe'nin her yıl ziyâret
edilmesini sağlamış ve oğlu Hz. İsmail'i orada bırakıp Filistin'e dönmüştür; o tarihten sonra
gelen peygamberler ve ümmetleri de Kâbe'yi ziyâret etmişlerdir.

¹³⁹ Âl-i İmrân, 3/127.

¹⁴⁰ Bakara, 2/127.

¹⁴¹ Bakara, 2/158.

¹⁴² Hamidullah, Muhammed, İslâm'da Hac, 123-127.

¹⁴³ Bakara, 2/127.

¹⁴⁴ Hacc, 22/27-29.

D) Hz. Peygamber'in Haccı ve Vedâ Hutbesi

Haccın, Hz. İbrahim'den bugüne kadar gelen bir ibâdet olması hasebiyle Müslümanlara ne zaman farz kılındığı konusunda görüş birliği yoktur. Kaynaklarda Hicretin 5.,6.,7.,8.,9. ve 10. yıllarının ileri sürüldüğü görülür. Kurtubî (ö: 671/1273), bunun 5. yılda vuku bulduğuna dair bir rivâyeti kaydettikten sonra 9. yılı benimseyen âlimlerin görüşlerine katılmıştır. Câbir b. Abdullah tarafından nakledilen ve Hz. Peygamber'in üç defa hac yaptığını ; ikisinin hicretten önce birisinin hicretten sonra olduğunu haber veren hadise¹⁴⁹ dayanarak bu yılı savunanlar vardır. Yapılan araştırmalara göre Hz. Peygamberin İslâmî usullere uygun olarak hac farızasını yerine getirmesi H.8. yıl (Mekke'nin fethedildiği yıl) değil H.10. yılda vuku bulmuştur.¹⁵⁰

Resul-i Ekrem (sav) efendimizin hicretinden önce de umre ve hac yaptığı, hac mevsimlerinde (Mekke'ye) gelerek kabileler arasında dolaşıp kendilerini imana davet ettiği bilinmektedir.¹⁵¹

Hz. Peygamber (sav) İbn Sad'a göre H.9. zilhicce M.631 Nisan ayında Hz. Ebû Bekir'i hac emri tâyin ederek Mekke'ye yolladı. Hz. Ebû Bekir o yıl içinde İslâmî usule göre haccı ifa ederek, halka anlatacak, tatbikatını gösterecektir. Cahilliye geleneklerine göre yapılan tavâf şekillerini bütünüyle yasaklayacaktı. Haccın ifası esnasında Kâbe, Arafat, Müzdelife, Minâ ve bütün kutsal yerlerde cahilliye devrinden kalan usuller terk olunacaktı.

Vefatının yaklaştığını anlayan sevgili Peygamberimiz, İslâm dininin ibâdetler ve içtimai hayata dair bütün esaslarını Müslümanlara hülasa olarak son defa anlatmak gerekliliğini hissetmişti ve farz olan haccı ifa etmeye niyetlenmişti. Böylece Müslümanlara nasıl hac etmeleri gerektiğini fiilen örnek olarak gösterecekti. Bu sebeple Zilkâde ayı 10. (Şubat 632)'da hac edeceğini ilan etti. Bu haberi duyanlar hac için toplandılar. Sayıları yaklaşık yüz bin kadardı. Hac ibâdeti bitince Arafat vâdisinin ortasına geldi. Burada bütün insanlığa hitaben en etkili nutkunu îrad buyurdu. (9 Zilhicce, 10 - 8 Mart 632).¹⁵²

¹⁴⁹ Tirmizî, Hac, 6.

¹⁵⁰ Harman, a.g.md., XIV., 389.

¹⁵¹ Olgun, Tahir, Müslümanlıkta İbâdet Tarihi., 184.

¹⁵² Algül, Hüseyin, İslâm Tarihi, II, 59-60.

Hz. Peygamber hutbesini îrad edince “Şahit ol Ya Rab!” diyerek insanları da buna şahit tuttu. Vedâ hutbesi sırasında irtihallerinin yakın olduğuna da dikkati çekmişti. Nitekim Haccü’l-Vedâ arifesinde nazil olan: “bugün sizin dininizi kemale erdirdim. Üzerinizdeki nimetimi tamamladım ve size din olarak Müslümanlığı verip ondan hoşnut oldum” manasındaki âyet-i kerimenin¹⁵³ inişinden seksen bir gün sonra Peygamber efendimiz vefat etmiştir.

Vedâ Haccı Hutbesi üç günde üç ayrı yerde îrad olunmuştur.

- 1- Arafat’ta arefe günü,
- 2- Minâ’da bayramın ilk günü,
- 3- Yine Minâ’da bayramın ikinci günü.¹⁵⁴

III - HACCIN İFÂ ŞEKİLLERİ VE ÇEŞİTLERİ

1) İslâm’dan Önce Hac

Cahilliye döneminde Hums denilen Kinâne, Huzaa ve Kureyş Kabileleri harem dışarı çıkmazlar, Müzdelife’den ileriye gitmezler ve “Biz harem halkıyız, harem dışarı çıkmayız” derlerdi. Hums’a mensup olan kimseler vakfe için Arafat’a çıkmayarak Müzdelife’de vakfa yaparlar, buna gerekçe olarak ta; “Biz Hz. İbrahim’in evladıyız. Kâbe’nin sahibiyiz. Mekkeliyiz. Arap kabilelerinin hiçbirinin fertleri bizim şeref ve asâletimize Mâlik değillerdi. Bundan sonra hiçbir şeye ta’zim etmeyip, bütün hürmetimizi harem dahiline hasretmeliyiz. Arafat’ta halk ile vakfe yapmak bizim kadrimizi düşürür” fikrini savunurlardı. Böylece Kureyş, Hz. İbrahim’den bu yana devam eden Arafat vakfesini tahrif etmiştir. Cahilliye döneminde mevcut haccın da ihrâm, telbiye, vakfe, tavâf, soy, cemrelerin taşlanması, kurban kesilmesi gibi uygulamaları ihtiva ettiği görülmektedir.

Medine’liler Menat putu için telbiye ederek ihrâma girerlerdi. Yine cahilliye döneminde bazı kimselerin Müşelkel mevkiindeki Menat putu için ihrâma girdikleri nakledilmektedir. Ayrıca yine Medine’lilerin; deniz tarafında bulunan İsaf ve Naile adlı iki put için ihrâma girdikleri nakledilmektedir. Cahilliye dönemi Araplarının ihrâmdayken hayvan eti ve yağ yemeyerek perhiz yaparlardı. Yine hacıların ihrâmdan çıkmak için tıraş

¹⁵³ Mâide, 5/3.

¹⁵⁴ Cilacı, a.g.e.s., 83/84.

oldukları görülmektedir. Yine Evs ve Hazreclî hacıların diğer hacılardan farklı olarak saçlarını tıraş etmedikleri nakledilmektedir. İhrâm elbisesi Mekkeliler tarafından satılmakta idi. Satın almayanlar çıplak tavâf ederlerdi.¹⁵⁵

Telbiye, cahilliyeye döneminde de mevcut bir uygulama idi. Abdullah b. Ömer (ra) Ebû Bürde'ye: "Kavminin cahilliyeye devrinde Kâbe'yi tavâf ederken ne dediklerini biliyor musun?" diye sormuş o da "Ne diyorlardı?" deyince İbn Ömer, " Onlar:

"Ey Allah'ım bu birdir eğer tamam olursa.

Allah onu tamamlasın, hem de iyi bir şekilde.

Eğer sen affedersen Allah'ım tümüyle affedersin.

Hangi kul var ki senin mağfiretine ulaşmamış."

diyorlardı." demiştir.¹⁵⁶

Cahilliyeye devri halkı Arafat'tan güneş dağın tam tepesinde, insanların başında sarıkların durduğu gibi dikildiği zaman dönerlerdi. Müzdelife'de güneş doğuncaya kadar duran müşrikler, burada babalarını, dedelerini överek, onlarla övünerek vakit geçirirlerdi. Cahilliyeye döneminde müşrikler, erkek ve kadın, açık şekil el ele tutuşur Kâbe'nin etrafında dolaşırlar ve ıslık çalıp el çırpardılar. Böylece ibâdet ediyoruz diye çalar, oynar, horan teperler ve yaptıklarını alkışlardılar. Hz. Peygamber (sav) Kâbe'ye gelip ibâdet etmek, namaz kılmak ve Kur'ân okumak istediği zaman ekseri böyle âyin yapmakta ileri giderler, kendilerini de namaz kılıyor ve duâ ediyorlarmış gibi göstererek, nümayiş ve gürültü yaparlar, huzura engel olurlar, bunu da kendilerine bir ibâdet sayarlardı.¹⁵⁷

Cahilliyeye devrinde Kâbe tamir edilmiş Hacerü'l-Esved'in yerine konma meselesini Hz. Peygamber halletmiştir.¹⁵⁸

Huzaa'ya mensup Yemenli bedeviler Mekke'yi zapt edip Amâlikanın kolları olan İad, Katura ve Cürhümlüleri buradan çıkarınca Kâbe yönetimini de ele geçirdiler. Putperestlik Huzaa'luların beş asır süren hakimiyetleri döneminde ortaya çıktı ve yaygınlık kazandı. Hz. Peygamber'in 5. batından dedesi olan Kusay b. Kilab zamanında Kâbe muhafızlığı yeniden Hz. İsmail'in ahfadına intikal etti. Cahilliyeye döneminde Mekke şehir devleti on üyeli bir meclis tarafından idare ediliyor, ayrıca dört yabancı kabile de hac yönetimine katılıyordu.

¹⁵⁵ Ateş, age., 135.

¹⁵⁶ Ezrakî, Ahmed, Kâbe ve Mekke Tarihi, I, 59

¹⁵⁷ Yazır, Elmalılı M. Hamdi, Hak Dini Kur'ân Dili, IV, 240.

¹⁵⁸ Hamidullah, Muhammed, İslâm Peygamberi, I, 75.

Resul-ü ekrem'in mensup olduğu Haşimiler rifâde, sikâye ve Kâbe emniyeti, Beni Abdüldar Kâbe ve Dârünnedve'nin anahtarlarını muhafazası, Beni Nevfel hacılara harcanmak üzere toplanan vergilerin idaresi, Beni Sehm, Kâbe'ye yapılan adakların muhafazası ve Beni Kinâne de haccın daima aynı mevsime rastlaması için takvimde yapılan nesî (ayların yerini değiştirme) ile meşgul olurlardı. Beni Gavs ile Beni Advan ise Arafat'ta ve Müzdelife'de hacılarınla ilgilenirlerdi.

İslâm'ın doğuşu sırasında Kâbe'yi tavâf, umre, Arafat ve Müzdelife'de vakfe, kurban kesme gibi adetler devam ettirilmekte, hac putperest gelenekleri ile birlikte sürdürülmekte idi. Umre, nesî yoluyla hurma mevsimine rast getirilen Recep ayında yapılır. Kâbe'nin ziyâret edilmesi ve Safâ ile Merve arasında yedi defa koşulması ile tamamlanırdı. Müşrikler, hacı her yıl bahar mevsimine denk düşürmek için iki veya üç yılda bir tekrarlanan nesî ile ayların yerlerini değiştirdikleri törenler, asıl zamanı olan Zilhicce yerine başka aylarda yapılır, ancak yirmi dört yılda bir gerçek Zilhicce'ye rastlardı. Hacı adayları, hac mevsiminin başlatıldığı ayın ilk günü ihrâmlı olarak Ukaz panayırına, yirmi gece burada kaldıktan ve alış-veriş yaptıktan sonra Mecenne panayırına ve on gece de burada kaldıktan sonra arkasından gelen ayın hilali ile birlikte Zülmeceaz panayırına giderler ve burada sekiz gece kalıp terviye günü Zülmeceaz'dan ayrılarak arefe günü Arafat'a çıkarlardı. Arefe günü "Hill"den olanlar Arafat'ta, "Hums" sınıfından olanlar ise Harem bölgesi içindeki Nemîre'de hazır bulunurlar ve güneş ufka yaklaşıncaya kadar buralarda kalıp sonra Müzdelife'ye akın ederlerdi. O gece Müzdelife'de geçirilir, ertesi gün Fecir'den önce vakfeye başlanıp güneş yükselinceye kadar devam edilir, arkasından da Minâ'ya doğru harekete geçilirdi; Arafat ve Minâ günlerinde alış-veriş yapılmazdı. Minâ'da yerine getirilmesi gereken, üç gün müddetle şeytan taşlama ve ayrıca kurban kesme menâsiki tamamlandıktan sonra çeşitli toplantılar düzenlenir, şiirler okunur ve kabileler ataları ile övünürlerdi.

Ziyâretçiler Minâ'dan Mekke'ye geldiklerinde şehir halkının evlerinde kalır ve buna karşılık onlara bazı hediyeler verirlerdi. Cahilliye devrinde Araplar Kâbe'yi ellerini birbirine kenetleyerek ve Hums'a mensup iseler elbiseleri ile, Hill'e mensup iseler tavâfi günah işledikleri elbiselerle yapmak istemediklerinde eğer Hums'tan birinin elbisesini ödünç olarak veya para ile alamazlarsa çıplak tavâf ederlerdi. Eğer Hill'e mensubu üzerindeki dışında sırf Kâbe'yi ziyâret sırasında kullanmak amacıyla daha önce giyilmemiş başka bir elbise getirmişse tavâfını onunla yapar, sonra çıkarıp orada bırakır ve "leka" denilen bu elbiseye el sürülmez çürümeye terk edilirdi. Temiz elbise bulamamış Hill'e mensup kadınlarda avret mahallerini elleri ile kapatarak çıplak katıldıkları tavâf bittikten sonra Safâ ile Merve arasında

Sa'y yapıldı. Arkasından tanrı İsaf'ın putunun yanında kurbanlar kesilir, kanından Kâbe'nin duvarlarına sürülürdü; kurban kesenler bu etlerden yemezlerdi . Daha sonra her kabile hangi tanrı için ihrâma girmiş ve telbiye getirmişse onun putunu ziyâret eder, yanında tıraş olur ve ihrâmdan çıkardı. Cahilliye Arapları Kâbe dışında Lat, Menat, Uzza ve Zülhalesa gibi tanrıların tapınaklarını, ileri gelen kabirlerini ve dikili taşları da tavâf eder ve buna "devar" derlerdi.

Hacılara su ve yemek ikram etme adeti çok eski devirlerden beri devam ediyordu. Cahilliye döneminde rifâde geleneğini sürdürüebilmek için önce vergi toplanırdı; daha sonra bu işi şeref kazanmak isteyen zenginler üstlendi. İlk defa deve etinden yemek yaptırıp hacılara dağıtan kişinin Amr b. Luhay olduğu rivâyet edilir; onun hacılara elbise dağıttığı da bilinmektedir. Kusay zamanında Kâbe yakınlarında, civardaki tatlı su kaynaklarından develerle getirilen suların muhafaza edildiği deriden yapılmış su depoları vardı. Zemzem kuyusu Hz. Peygamberin dedesi Abdülmuttalip tarafından tekrar açıldıktan sonra sikâye görevi tamamen buradan sağlanan sularla yerine getirildi. Abdülmuttalip develerine sağar ve bal ile karıştırıp zemzemle beraber hacılara dağıttırdı; üzümle zemzemi karıştırıp dağıttığı da olurdu, İslâmiyet'in zuhuru sırasında sikâye ve rifâde işini Ebû Talip yürütüyordu; ancak daha sonra mâlî durumu bozulduğu için küçük kardeşi Abbas'a bıraktı. Abbas bu görevi Mekke'nin fethine kadar kesintisiz sürdürdü. Fethin arkasından Resul-ü Ekrem kısa bir süre için sikâye ve rifâdeyi ondan aldıysa da daha sonra yine kendisine verdi. Hz. Peygamber H.9. (631 yılında) Hz. Ebû Bekir'i hac emîri olarak görevlendirdi ve ona yemek için bir miktar malzeme verdi. Vedâ haccında ise bu işi bizzat kendisi üstlenmiş, dolayısıyla vefatından sonra yerine gelen Halifeler de bunu bizzat yürütmüşlerdir.

Mekke'nin fethinden sonra Kâbe'nin içinde ve etrafında yer alan putlarla birlikte Hz. İbrahim'in tebliğ ettiği hac ibâdetinde bulunmayan şirk unsurları da tamamen temizlenmiştir. Hums mensupları kendilerine bir takım imtiyazlar tanıyıp bu ayrıcalıklar kaldırılmıştır. Haccdan önce kurulan Ukas, Mecenne, Zülmeceaz gibi panayırlar ise bir müddet daha devam etmiş II (VIII) yüzyılın sonlarına doğru çeşitli sebeplerle bunlardan vazgeçilmiştir. İslâmiyet'in doğuşundan sonra Hill ve Ehl-i Safâ ile Merve arasında yapılan Sa'y vecibesini, orada bulunan putlara karşı yapıldığı, dolayısıyla cahilliye adetlerinden olduğu ve hac menâsikine girmediği gerekçesi ile yerine getirmiyorlardı. Bu durum âyetlerle belirtilerek şüpheler giderilmiştir. Kâbe'yi çıplak tavâf etme ve Hill mensupları tarafından harem sınırları içine sokulan yiyecek içeceklerle koyuna getirilen yasaklarda kaldırılmıştır.¹⁵⁹

¹⁵⁹ Çağatay, Neşet, İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliyye Tarihi, 113-120; Harman, a.g. md., 386-389.

2) İslâm'da Hac

Kur'ân-ı Kerim, yoluna gücü yetenlerin hac görevini ifa etmesinin Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkı olduğunu belirtmekte,¹⁶⁰ Hz. Peygamber de haccın İslâm'ın beş şartından birini teşkil ettiğini haber vermektedir.¹⁶¹ Resul-ü Ekrem bir hadiste, Allah rızası için hacceden ve haccın belirli günlerinde cinsel ilişkiden, ayrıca günah sayılan davranışlardan sakınan kimsenin annesinden doğduğu gündeki gibi günahlardan arınmış olarak ülkesine döneceğini söylemiştir.¹⁶²

Başka bir hadiste de; "Hac ile Umre'yi birbirine ekleyin. Çünkü bunlar körüğün demir; gümüş ve altının kirini gidermesi gibi fakirliği ve günahları giderir. Makbul bir haccın karşılığı ancak cennettir."¹⁶³ buyurmaktadır. Hac, kadınlar için en güzel cihat kabul edilmiştir. Ashab döneminden zamanımıza kadar geçen süre içinde bütün âlimler, gücü yeten kimsenin ömründe bir defa hac yapmasının farz olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Buna göre hac ibâdeti; Kitâp, sünnet ve icmâ ile sabit olan en kuvvetli farzlardan biridir.

Ömründe bir defa hac yapan Müslüman bu farzı yerine getirmiş olur. Ebû Hanife, Ebû Yusuf, İmâm Mâlik ve Ahmed b. Hanbel, kendisine hac farz olan Müslüman'ın bu ibâdeti önündeki ilk hac mevsiminde edâ etmesi gerektiği, bir sonraki yıla tehirinin günah olduğu, hatta bu ibâdeti uzun süre geciktiren Müslüman'ın şahitliğinin kabul edilmeyeceği görüşündedirler. Çünkü bu fakihlere göre haccın bir defa tehiri büyük günah sayılmazsa da bunda ısrara edilmesi fisk olarak değerlendirilir. Ayrıca farzların edâsında ihtiyatlı davranılmalıdır; bunun gereği olarak hac hemen yerine getirilmelidir, hayatta kalıp kalınmayacağı bilinmeyen daha sonraki yıla bırakılmamalıdır. İmâm Şâfiî ve Hanefî imâmlarından Muhammed ise ileride yerine getirilmeye azmedilmesi ve edâ imkânının elden çıkması gibi bir endişenin bulunmaması şartıyla haccın tehir edilebileceğini söylemiştir. Ancak bu ibâdetin bir an önce ifa edilmesi sünnet sayılmış ve bu ihtiyata daha uygun görülmüştür.

¹⁶⁰ Al-i İmrân, 3/97.

¹⁶¹ Buhârî, İmân, 1,2; Müslim, İmân, 19-22; Tirmizî, İmân, 3.

¹⁶² Buhârî, Muhsar, 9-10; Müslim, Hac, 438.

¹⁶³ Tirmizî, Hac, 2; Buhârî, Cezâü's-sayd, 26.

IV - HACCIN FARZ OLUŞUNUN DELİLLERİ

1- Kur'ân-ı Kerim'de Yüce Allah (c.c) şöyle buyurmaktadır: “Yolculuğa gücü yetenlerin haccetmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır. Kim inkar ederse (bu hakkı tanımazsa), şüphesiz Allah bütün alemlerden müstağnidir. (Kimseye muhtaç değildir, herkes O'na muhtaçtır.)”¹⁶⁴

İşte bu âyet, haccın farz olduğunu ispatlayan bir delildir. Çünkü Kurân-ı Kerim'de bu âyette geçen “ve lillahi alen-nasi” ibaresi zorunluluk ve gereklilik bildiren ibarelerdendir.¹⁶⁵ Diğer âyetlerde de şöyle buyrulur: “Haccı ve umreyi Allah için tamamlayın.”¹⁶⁶ “İnsanları hacca davet et ki, gerek yaya olarak ve gerekse uzak yollardan gelen çeşitli vasıtalarla sana varsınlar.”¹⁶⁷

“İnsanlar arasında hac ilan etki gerek yaya olarak gerekse nice uzak yoldan gelen yorgun argın develer üzerinde kendilerine ait birtakım yararları yakından görmeleri, Allah'ın kendilerine rızık olarak verdiği kurbanlık hayvanlar üzerine belli günlerde Allah'ın ismini anmaları için sana (Kâbe'ye) gelsinler. Artık ondan hem kendiniz yiyin hem de yoksula, fakire yedirin; sonra kirlerini gidersinler, adaklarını yerine getirsinler ve o eski evi tavâf etsinler.”¹⁶⁸ Bu âyette Allah (cc), insanlara haccın duyurulmasını ve onların bazı nimetleri görebilmeleri için bazı sıkıntılara katlanarak kutsal mekanları ziyâret etmelerini, günahlarından kurtulmalarını kurbanlar kesip fakirlere yedirmelerini emretmektedir.

“Sonra insanların -sel gibi- akın ettiği yerden (Arafat) siz de akın edin. Allah (cc)'tan mağfiret dileyin. Gerçekten Allah çok affedici ve esirgeyicidir.”¹⁶⁹ Âyette insanların akın günden maksat, haccın belirli günleri olduğu anlaşılmaktadır.

“Safâ ile Merve şüphesiz Allah (cc)'ın şiarlarındandır. Her kim hac ve umre yaparak Beytullah'ı ziyâret ederse Safâ ile Merve arasında tavâf (sa'y) yapmasında bir günah yoktur. Kim gönüllü olarak bir hayır yaparsa şüphesiz Allah (cc) onu bilir, karşılığını verir.”¹⁷⁰

¹⁶⁴ Âl-i İmrân, 3/97.

¹⁶⁵ el-Mevsûâtü'l-fikhiyye, XVII, 23.

¹⁶⁶ Bakara, 2/196.

¹⁶⁷ Hac, 22/27.

¹⁶⁸ Hac, 22/27-29.

¹⁶⁹ Bakara, 2/199.

¹⁷⁰ Bakara, 2/158.

Burada da haccın ile umrenin ve bunlarda yapılan sa'y'ın ne kadar önemli birer amel olduğu vurgulanmaktadır.

“O’na yol bulabilenlerin Beytullah’ı hac etmesi Allah (cc)’ın insanlar üzerinde bir hakkıdır.”¹⁷¹ Bu âyette Allah (cc), müslümanlara hac ibâdetinin zorunlu yapılması gereken ve Allah (cc)’ın kulları üzerinde bir hakkı olduğunu vurgulamaktadır. Haccın farz oluşunu belirten en önemli âyetlerden biridir.

“Ey iman edenler! Allah’ın (koyduğu din) nişanelerine, haram aya, hac kurbanına, (bu kurbanlıklara takılı) gerdanlıklara ve Rablerinden bol nimet ve hoşnutluk isteyerek Kâbe’ye gelenlere sakın saygısızlık etmeyin. İhrâmdan çıktığınızda (isterseniz) avlanın. Sizi Mescid-i Haram’dan alıkoydular diye bir takımlarına beslediğiniz kin, sakın ha sizi, haddi aşmaya sürüklemesin...”¹⁷² Burada da Kutsal Mekanlara ve orada bulunanlara karşı ziyâret edildiğinde tutulması gereken tavır ve davranışın nasıl olması gerektiği açıklanmıştır.

“Ey iman edenler! İhrâmlı iken (karada) av hayvanı öldürmeyin. Kin (ihrâmlı iken) onu kasten öldürürse (kendisine) bir ceza vardır. (Bu ceza), Kâbe’ye ulaştırılmak üzere, öldürdüğünün dengi olup, içinizden iki adil kimsenin takdir edeceği bir kurbanlık hayvan; veya yoksulları yedirmek suretiyle kefaret; yahut onun dengi oruç tutmaktır. (Bu) yaptığı işin kötü sonucunu tatması içindir...”¹⁷³ Bu âyette ise hac veya umre esnasında avlanma ile ilgili hükümler belirlenmiştir.

“Haccı da, umreyi de Allah (cc) için tamamlayın. Eğer (düşman, hastalık ve benzer sebeplerle) engellenmiş olursanız artık size kolay gelen kurbanı gönderin. Bu kurban, yerine varıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin. İçinizden her kim hastalanır veya başından rahatsız olur (da tıraş olmak zorunda kalır)sa fidye olarak ya oruç tutması, ya sadaka vermesi, ya da kurban kesmesi gerekir. Güvende olduğunuz zaman hacca kadar umreyle faydalanmak isteyen kimse, kolayına gelen kurbanı keser. Kurban bulamayan kimse üçü hacda, yedisi de döndüğünüz zaman (olmak üzere) tam on gün oruç tutar. Bu (durum), ailesi Mescid-i Haram civarında olmayanlar içindir. Allah’a karşı gelmekten sakının ve Allah (cc)’ın cezasının çetin olduğunu bilin.

Hac (ayları), bilinen aylardır. Kim o aylarda hacca başlarsa, artık ona hacda cinsel ilişki, günaha sapmak, kavga etmek yoktur. Siz ne hayır yaparsanız Allah (cc) onu bilir.

¹⁷¹ Al-i İmrân, 3/97.

¹⁷² Mâide, 5/2.

¹⁷³ Mâide, 5/95-97.

(Ahiret için) azık toplayın. Kuşkusuz , azığın en hayırlısı takva (Allah (cc) 'a karşı gelmekten sakınma)dır. Ey akıl sahipleri, bana karşı gelmekten sakının!

(Hac mevsiminde ticaret yaparak) Rabbinizin lütuf ve keremini istemekte size bir günah yoktur. Arafat'tan ayrılıp (sel gibi Müzdelife'ye) akın ettiğinizde Meşar-i Haram'da Allah (cc)'ı zikredin. O'nu, size gösterdiği gibi zikredin. Doğrusu siz O'nun yol göstermesinden önce yolunu şaşırmışlardan idiniz. Sonra insanların akın ettiği yerden siz de akın edin ve Allah (cc)'tan bağışlanma dileyin. Şüphesiz Allah (cc), çok bağışlayandır, çok merhamet edendir. Hac ibâdetinizi bitirdiğinizde, artık (cahiliye döneminde) atalarınızı andığınız gibi, hatta ondan da kuvvetli bir anıyla Allah (cc)'ı anın. İnsanlardan, "Ey Rabbimiz! Bize (vereceğini) bu dünyada ver" diyenler vardır. Bunların ahirette bir nasibi yoktur. Onlardan, "Rabbimiz bize dünyada da iyilik ver, ahirette de iyilik ver ve bizi ateş azabından koru." diyenler de vardır. İşte onlara kazandıklarından bir nasip vardır. Allah (cc), hesabı pek çabuk görendir. Sayılı günlerde Allah (cc)'ı anın. (telbiye ve tekbir getirin) Kim iki gün içinde acele edip, (Minâ'dan Mekke'ye) dönerse, ona günah yoktur. Kim geri kalırsa ona da günah yoktur. Bu Allah (cc)'a karşı gelmekten sakınanlar içindir. Allah (cc)'a karşı gelmekten sakının ve O'nun huzurunda toplanacağınızı bilin."¹⁷⁴

2- Sünnette ise, Abdullah b. Ömer (r.a)'in Peygamber (sav)'den rivâyet ettiği hadiste ise Peygamberimiz şöyle buyurur: "İslâm beş esas üzerine kurulmuştur. Şehâdet getirmek, namaz kılmak, zekat vermek, ramazan orucu tutmak ve haccetmek."¹⁷⁵ Bu hadiste geçen "İslâm kurulmuştur" ifadesi haccın farz olduğunu belirtmektedir.

Hz. Peygamber haccın farz kılındığını ashabına bildirince, içlerinden birisi; "Her yıl mı?" diye sormuş, Rasûlullah susmuş. Bu soru üç defa tekrar edilince; "Eğer evet deseydim, hac üzerinize her yıl farz olurdu, buna da güç yetiremezsiniz" buyurmuştur.¹⁷⁶

3- İcmâ: İslâm âlimleri, gücü yeten bir kişiye haccın ömürde bir defa farz olduğu konusunda görüş birliği içindedirler. Çünkü, dinin bilinen zorunlu emirlerinden biridir.¹⁷⁷

¹⁷⁴ Bakara, 2/196-203.

¹⁷⁵ Buhârî, İmân, 1, 2; Müslim, İmân, 19-22; Tirmizî, İmân, 3; Nesâî, İmân, 13; el-Mevsûâtü'l-fikhiyye, XVII, 23; Döndüren, Hamdi, Delilleriyle İslâm İlmihali, 563.

¹⁷⁶ Müslim, Hac, 412; Nesâî, Menâsik, 1; Ahmed b. Hanbel, II, 508; el-Mevsûâtü'l-fikhiyye, XVII, 23; Döndüren, age., 563-564. "Bu konuda, haccın faz oluşunu ispat eden kesin ve ilmi bilgi ifade eden birçok hadis rivâyet edilmiştir." bk. el-Münzirî, et-Tergîb ve't-terhîb, II, 211-212.

¹⁷⁷ el-Mevsûâtü'l-fikhiyye, XVII, 24; Döndüren, age., 564.

V - HACCIN FEVRÎ VEYA ÖMRÎ OLUŞU

Ebû Hanife, Ebû Yusuf ile Mâlikîler ve Hanbelîlere göre hac, fevrîdir. Yani yükümlünün, gerekli şartları taşıdığı ilk yılda haccetmesi gerekir. Haccı yıllar boyunca geciktirirse fâsık olur ve şahitliği reddedilir. Çünkü haccı geri bırakmak günahdır. Bunda ısrar etmek ise kişiyi fıska götürür.¹⁷⁸ Haccın geciktirilmeden yerine getirilmesine, hacla ilgili âyetler işaret etmekle birlikte, şu hadisler bunu destekler: “Hac yapmakta acele ediniz. Çünkü sizden biriniz, ölümün ne zaman geleceğini bilemez.”, “Bir kimseyi hastalık, açık bir ihtiyaç, bir sıkıntı veya zâlim bir sultan alıkoymaksızın hac yapmazsa ister Yahudi, isterse Hıristiyan olarak ölsün.”¹⁷⁹

Şâfiîlere ve İmâm Muhammed’e göre ise hac, ömrî (terâhî) dir. Yani, hac için gerekli şartları taşıyan yükümlü, bunu ilk yıl yapmak zorunda değildir. Yükümlü haccı geciktirmekle günahkar olmaz. Erteleme, sadece gelecekte yapma kararlılığını taşımak suretiyle mümkün olabilir. Ancak bu kimsenin hac ve umreyi, geciktirmeksizin yapması sünnettir. Çünkü tâat sayılan amelleri çabuk yapmak, hayırlı işlerde acele etmek İslâm’ın tavsiye ettiği hususlardandır.¹⁸⁰ Yükümlü daha sonra acziyete düşeceğinden ve malının helakından korkarak haccı ertelerse, bu ona haram olur. İmâmı Şâfiî’ye göre kişi ölmeden önce hacca acele etmesi gerekir. Eğer hac etmeden ölürse, yükümlülük yıllarının sonlarında isyankar olur ve öyle ölür.¹⁸¹ Hac kendisine farz olan kimse; mesken yapma, çocuğunu evlendirme gibi sebeplerle, hatta sebepsiz olarak haccı başka bir yıla erteleyebilir.

Âlimlerin çoğu şu hadisi haccın fevrî olduğu konusunda delil olarak getirirler: “Kimin yeterli derecede azığı ve kendisini Beytullah’a ulaştıracak vasıtası bulunur da haccetmezse, kişi Yahudi ve Hıristiyan olarak ölür.”¹⁸² Aklen ise, farzların edâsında ihtiyatlı olmak vâciptir. Kişi haccı erteler de ömrü yetmeden ölürse farzı kaçırmış olur. Farzı bilerek (zamanında

¹⁷⁸ el-Mevsûâtü'l-fikhiyye, XVII, 24; Döndüren, age., 565.

¹⁷⁹ Ebû Davûd, Menâsik, 5; İbn Mâce, Menâsik, 1; İbn Hanbel, I, 214, 225.

¹⁸⁰ el-Mevsûâtü'l-fikhiyye, XVII, 24; Döndüren, age., 565.

¹⁸¹ el-Mevsûâtü'l-fikhiyye, XVII, 24.

¹⁸² Tirmizî, III, 167; el-Mevsûâtü'l-fikhiyye, XVII, 25; Şevkânî, age., IV, 284.

yerine getirmemek) kaçırmak haramdır. Bu sebeple haccı fevrî olarak yerine getirmek, ihtiyatlı ve akla uygun olanıdır.¹⁸³

VI - HACCIN FAZİLETİ

Haccın faziletiyle ilgili olarak; haccın fazileti, sevabının büyüklüğü ve Allah (cc) katındaki bol ecrine işaret eden birçok dinî delil vardır.

Kur'ân-ı Kerim'de Yüce Allah (c.c) şöyle buyurmaktadır: “İnsanlar arasında haccı ilan et ki, gerek yaya olarak, gerek uzak yollardan gelen yorgun develer üzerinde sana gelsinler. Gelsinler ki, kendilerine ait birtakım menfaatlere şahit olsunlar ve Allah'ın kendilerine rızık olarak verdiği (kurbanlık) hayvanlar üzerine belli günlerde (onları kurban ederken) Allah'ın adını ansınlar. Artık onlardan siz de yiyin, yoksula fakire de yedinin.”¹⁸⁴

Ebû Hureyre (ra)'nin rivâyet ettiği hadiste Peygamber (sav) şöyle buyurmaktadır: “Kim Allah rızası için hac eder, günah işleyip hata etmezse; hacdan anasından doğduğu gibi geri döner.”¹⁸⁵ Yine bir hadisinde Peygamber (sav) şöyle buyurmaktadır: “Hac ile umreyi birbirine ekleyin. Çünkü ikisi demir, altın ve gümüşün kirini götürdüğü gibi fakirlik ve günahları yok eder. Mebrûr (layıkı ile yapılan hac)ın sevabı ancak cennettir.”¹⁸⁶

VII - HACCIN MEŞRUIYETİNİN HİKMETİ

Bütün ibâdetler, kulun Rabbine olan kulluğunu ve emirlere boyun eğmesinin derecesini ortaya çıkarmak için emredilmiş ve kanunlaştırılmıştır. Allah'ın rahmeti gereği ibâdetlerin çoğunda, tam aklın idrak edebileceği birçok faydalar vardır. Faydalar en iyi şekilde hac ibâdetinde ortaya çıkmaktadır.

Hac farızası, müminin ruhî hayatının derinliklerine uzanacak derecede birçok yüce hikmetler taşımaktadır. Hikmetlerden birkaçı şunlardır:

¹⁸³ el-Mevsûâtü'l-fikhiyye, XVII, 26.

¹⁸⁴ Hac, 22/27-28.

¹⁸⁵ Buhârî, II, 382; Müslim, II, 943-948.

¹⁸⁶ Müslim, III, 983; Tirmizî, III, 166.

1- Hacda Allah'a karşı aşırı tevazu vardır. Çünkü hac, aşırı süslenme, refah ve israfın erini ortadan kaldırır. Kişi, Rabbine muhtaç olduğunu göstermek için ihrâm elbisesini Kendisini Allah'a olan bağlılığını bozacak olan dünya meşgalelerinden uzaklaştırır. Ve ilde Allah'ın rahmet ve bereketini bekler. Sonra Rabbine boyun eğerek, nimetlerine ve ine hamd ve şükrederek, günah ve hatalarına bağışlanma umut ederek Arafat'ta bekler. nin etrafında tavâf ederken de Rabbine sığınır. Günahlarından, nefsinin heveslerinden tanın vesvesesinden O'na sığınır.

2- Hac ibâdetini yerine getirmek, mal nimetine şükretmeye ve bedeninin selametine olur. Bunlar da insanların en çok faydalandığı nimetlerdir. Hacda bu iki büyük nimete vardır. İnsan kendisi çalışır, Rabbine itaat ve O'na yaklaşmak için malını infak eder. siz nimetlere şükretmek, aklın her halükarda kabul edeceği ve dinin emrettiği bir ıdır.

3- Müslümanlar, dünyanın her tarafından gelerek bir mekanda toplanmaktadır. leri ile tanışır ve dost olurlar. Böylece insanlar arasındaki farklar (zengin-fakir, cins- dil-lehçe) yok olur gider. İnsanlar, birr ve takva üzerine hakk ve sabrı tavsiye eden uğun bir araya getirdiği bir beşerî toplantı gerçekleştirirler.¹⁸⁷

VIII - HACCIN FARZ OLMASININ ŞARTLARI

Haccın şartları, kişinin haccı yerine getirmeye istekli ve farz olması için insanda ınması gereken birkaç özelliğın taşınmasını gerekli kılar. Kim bu şartlardan birini ederse hac ibâdeti ile yükümlü olmaz. Haccın şartları şunlardır: a) İslâm, b) Akıl, c) n yaşa gelmek, d) Hürriyet, e) İstitâa (Güç yetirebilme), f) Vakit ve g) Haccın Farz ığunu Bilmek. Bu şartlar bütün âlimler tarafından ittifakla kabul edilmiştir. İbn Kudâme, uğni'sinde şöyle der: "Biz bu konuda hiçbir ihtilafın olduğunu bilmeyiz."¹⁸⁸

1- İslâm (Müslüman Olmak)

Gayr-i Müslimler hac ile yükümlü değildirler. Bu yüzden bir gayr-i müslim herhangi vesileyle hac ettikten sonra İslâm'a girse, diğer şartları bulununca yeniden hac etmesi

-Mevsûâtü'l-fıkhiyye, XVII, 26-27.

-Mevsûâtü'l-fıkhiyye, XVII, 27; İbn Kudâme, el-Muğni, III, 218.

4- Hürriyet

Köle, esir ve mahkuma hac farz değildir. Çünkü hac, süresi uzun, belli bir yolculuğu gerekli kılan ve yolculuğa güç yetirilmesi şart kılınan bir ibâdetdir. Hürriyetten yoksun olan kimsenin bunu ifa etmesi mümkün olmaz. Köle, efendisinin hizmetini yapmak zorundadır. Güç yetirebilme şart olmasına rağmen sadece erzak ve vasıta ile hac yerine getirilmiş olmaz. Köle, mülk sahibi olamaz. Kölenin efendisi izin verirse yapacağı hac nâfile olarak geçerlidir. Kendisinden farz olan haccın sorumluluğu düşmez. Efendisi izin vermeden hac yaparsa günah işlemiş olur. Köle, daha sonra farz olan haccını edâ etmesi gerekir.¹⁹⁴

5- İstîtâa (Güç Yetirebilme)

Hac yapabilmek için gerekli güce sahip olmayanların haccı yerine getirmesi gerekmez. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm haccı sadece gücü yetebilenlere farz kılmıştır. Allah Teâlâ (c.c) âyette şöyle buyurmaktadır: "... Yolculuğuna gücü yetenlerin haccetmesi, Allah'ın insanların üzerinde bir hakkıdır. ..." ¹⁹⁵

Haccın farz olabilmesi gerekli olan güç yetirebilme, iki kısma ayrılır: a) Erkek ve Kadınlar İçin Genel Şartlar, b) Kadınlara Mahsus Şartlar.

a) Erkek ve Kadınlar İçin Genel Şartlar:

Bu şartlar da dördtür: Gerekli erzak ve vasıtaya sahip olmak, beden sağlığı, yol güvenliği ve yolculuğa imkanı olması.

Hanefîler, Şâfiîler ve Hanbelîlere göre, gidiş ve dönüş esnasında gerekli erzak, vasıta ve aile nafakasının temin edilmiş olması gerekmektedir. Vasıtaya sahip olma şartı sadece Mekke dışından gelenler için zorunludur.

Hanefîlere göre Mekke'den uzak olmaktan şu anlaşılmaktadır: Kişinin kendi ülkesi ile Mekke'nin arasının üç gün veya daha fazla olması gerekir. Bundan az olursa bu şart aranmaz. Aynı şekilde yürümeye gücü yeterse de aranmaz. Şâfiîler ve Hanbelîlerden bu konuda iki farklı görüş rivâyet edilmiş ama tercih edilen görüş yukarıda ifade edilen mesafedir.

¹⁹⁴ Şâfiî, Ümm, II, 110-112.

¹⁹⁵ Âl-i İmrân, 3/97.

İslâm Âlimleri erzak ve vasıta şartı konusunda ihtilaf etmişlerdir. Vasıttan deveyi anlamışlar ve zamanın şartlarına göre değişebileceğini ifade etmişlerdir. Mâlikîler yol uzak olsa bile hac için vasıta şartının olmasına karşı çıkmışlardır. Büyük bir sıkıntı ve zahmete girmeden bedenen hac yapma ve yürüyebilme gücü bulunan kişinin her halükarda hac yapması gerekir. Mâlikîler, Âl-i İmrân süresinin 97. âyetini bunun için delil göstermektedirler. Bu âyete göre kim bedenen yürümeye gücü yeter, erzakı bulunur ve yolculuk şartlarına dayanabilirse, farz haccını yerine getirmesi gerekir. Çoğunluk ise, Peygamber'in hadislerinden örnekler vermektedirler: "Peygamber Efendimiz, Enes hadisinde olduğu üzere, istitâa'yı erzak ve vasıta olarak açıklamıştır.", "Yürümeye güç yetirmek, istitâa şartını yerine getirmez."¹⁹⁶

Âlimler, hacca götürecek olan vasıtanın kişinin mülkü olup olmaması konusunda ihtilaf etmişlerdir. Hanefiler, Mâlikîler ve Hanbelîler; Mâlikîlerin daha önceki görüşlerine katılmakla birlikte kişinin, hacca götürecek erzak ve vasıtaya sahip olmasının haccın gerçekleşmesi için şart olduğu görüşündedirler. İmâmı Şâfi ise erzak ve vasıtanın başka kimselere ait olmasının hacca bir engel teşkil etmediği görüşündedir.

b) Kadınlara Mahsus Özel Şartlar:

Kadınlara has iki şart vardır. Yukarıdaki istitâa şartlarına ek olarak, kadının bu iki şartı yerine getirmesi ile hac farz olur. Bu iki şart; eş veya güvenilir bir mahremi bulunması ile iddetinin dolmuş olması.

6- Vakit

Arafat'ta vakfe ve ziyâret tavâfi için belirli vakitlere yetişmedikçe hac farz edâ edilmiş olmaz. Şu âyetler haccın vakitli bir ibâdet olduğunu gösterir: "يسئلونك عن الإهلة قل هي موافيت" "Sana yeni doğan ayları (hilalleri) sorarlar. De ki, 'O, insanların faydası ve hac için vakit ölçüleridir.'"¹⁹⁷ "الحج أشهر معلومات"¹⁹⁸ "Hac ayları bilinen aylardır."¹⁹⁸ Hanefî ve Hanbelîlere göre, hac ayları; Şevvâl, Zilkâde ve Zilhicce'nin ilk on günüdür.

¹⁹⁶ el-Mevsûâtü'l-fikhiyye, XVII, 29.

¹⁹⁷ Bakara, 2/189.

¹⁹⁸ Bakara, 2/197.

Bu sürenin dışındaki vakitler, farz hac için ihrâma girmeye ve haccın rükünlerini ifâya elverişli değildir. Ancak hac niyetiyle ihrâma, bu aylardan önce girilse, ihrâm geçerli ve yapılacak hac sahih olur. Delili, “ و اتموا الحج و العمرة لله ” “Allah için hac ve umreyi tamamlayınız”¹⁹⁹ âyetidir. Bu durumda hac ayları girmedikçe hac fiillerinden bir şey yapmak câiz olmaz. Hanefîlere göre ihrâm bir şart olup, bunun öne alınması, abdestin namaz vaktinden önce alınması gibidir. Çünkü ihrâm, hac yapacak kişinin kendisine bazı şeyleri yasaklaması ve bazı şeyleri de gerekli kılmasıdır. Bununla birlikte hac aylarından önce ihrâma girmek mekruhtur.

Mâlikîlere göre, hac ayları tam üç aydır. Ihrâmın vakti, Şevvâl'in başından, yani Ramazan bayramının ilk gecesinden başlar, Kurban bayramı şafak söküne kadar devam eder. Bir kimse bayram sabahı şafak sökmezden önce bir an, ihrâmlı olarak Arafat'ta dursa hacca yetişmiş olur. Geride ziyâret tavâfi ve sa'y gibi ibâdetler kalır.²⁰⁰

7- Haccın Farz Olduğunu Bilmek

Hanefîlere göre, dâr-ı harpte gayr-i müslimlere ait bir ülkede bulunup müslüman olan kimse, hac etmenin farz olduğunu bilinceye kadar hacca yükümlü olmaz. Haccın farz olduğunu bilmek, gayr-i müslim ülkelerde İslâm'ı kabul etmiş kimseler içindir. İslâm ülkelerinde yaşayan Müslümanların, haccın farz olduğunu bilmemeleri özür sayılmaz.

Bir kimseye haccın farz olabilmesi için yukarıdaki bütün şartların gerçekleşmesi gerekir. Bunlardan biri eksik olduğunda, bizzat haccetmek farz olmadığı gibi, yerine bir başkasını vekil olarak göndermesi veya bedel vasiyet etmesi de gerekmez. Ancak bu şartlar eksiksiz gerçekleştiği halde hacca gitmeyi geciktirir de daha sonra herhangi bir sebeple bizzat haccetmesi imkansız olursa, yerine vekil göndermesi veya vekil gönderilmesini vasiyet etmesi gerekir.²⁰¹

¹⁹⁹ Bakara, 2/196.

²⁰⁰ İbnü'l-Hümâm, age., II, 220; İbn Kudâme, el-Muğni, III, 271; Zuhayli, Vehbe, İslâm Fıkıh Ansiklopedisi, III, 63-65; Şirâzi, el-Mühezzeb, I, 200; Döndüren, age., 567-568.

²⁰¹ Akyüz, age., IV, 146; TDV Yayınları, Hac Rehberi, 41-42.

IX - HACCIN EDÂSININ FARZ OLMASININ ŞARTLARI

A) Vasıta ve Erzak:

Âlimler, haccı yerine getirebilmek için vasıta ve erzakın gerekliliği konusunda bazı şartlar açıklamışlardır.

1- Hacca gidiş ve gelişte ihtiyaç duyulan erzakın ne israf ne de cimrilik olmayacak şekilde yenilen, içilen ve orta halli giysiden oluşması gerekir. Kişi vasattan daha düşük nafaka sahibi ise hacca gücü yettiği söylenemez. Erzak şartı, yemek için gerekli diğer aletleri içine alır.

Mâlikîler, gerekli erzak ve vasıta kendisinin olsa da almasa da Mekke'ye ulaşmaya güç yetirebilmeyi dikkate alırlar. Ama dönüşte nafaka şartı aramazlar.

2- Fakîhler, yolculuk esnasında ister alınmış ister kiralanmış olsun vasıtanın bulunması gerektiğini ifade etmişlerdir. Medeniyet, hayvanların kullanımını ortadan kaldırdığı için araba, uçak ve gemilerle yolculuk yapılmaktadır. Bu kaideden olmak üzere kim hac için yeterli nafakayı temin etmiş ve güç yetirebiliyorsa haccını yapması gerekir.

Mâlikîlere göre, kişiyi kutsal mekanlara ulaştıran şeye bakılır. Kişinin aşırı derecede zorluk çekmemesi, bu sıkıntıları giderici şeylerin bulunması gerekir. Diğer mezhepler de aynı görüşe katılmaktadırlar.

3- Cumhura göre, eğer kişi erzak ve vasıtaya sahip ise hacca gidiş ve dönüş süresince hâcet-i asliyenin fazlaca bulunması şart koşulur.²⁰²

Mâlikîlere göre, kişiyi kutsal mekanlara ulaştıracak şeyi önemseyip, kişinin kaybolmaktan korkmasını dikkate almadılar. Bunun sebebi ise, onlar haccı fevrî olarak kabul etmelerindedir.²⁰³

²⁰² İbn Kudâme, el-Muğnî, III, 222.

²⁰³ el-Mevsûâtü'l-fikhiyye, XVII, 30-31.

B) Hâcetü'l- asliye (Asıl İhtiyaçlar):

Asıl ihtiyaçlar üçtür:

1- Mâlikîlerin muhalif görüşlerine rağmen Hanefiler, Şâfiîler ve Hanbelîlere göre, kişinin hacca gidiş ve dönüş süresince, âilesi ve bakmakla yükümlü olduğu kimselerin geçimini sağlayacak şekilde erzak temin etmesi gerekir. Çünkü nafaka bütün insanların hakkıdır. Abdullah b. Ömer (ra)'in rivâyet ettiği hadiste Peygamber (sav) şöyle buyurmaktadır: "Bir kimseye, nafakasını vereceği bir kişiye bakmayıp israfta bulunması günah olarak yeter."²⁰⁴

2- Mâlikîlerin muhalif görüşlerine rağmen Hanefiler, Şâfiîler ve Hanbelîlere göre, kendisi ve ailesinin ihtiyaç duyacağı evin bulunması gerekir. Evin içinde gücü nispetinde hizmetçi, ev eşyası ve mobilyası ile elbisenin temin edilmiş olması gereklidir.

3- Dinin hükümlerini yerine getirmek. Çünkü din, kul haklarına dahildir. İhtiyacı asliyedir. İnsan dini kabul etmiştir. İster kul için olsun ister Allah hakkı için olsun zekat ve kefaretiler insanın zimmetindedir.

Mâlikîler, Şâfiîler ve Hanbelîlere göre, bir kimsenin ihtiyacından büyük evi olsa evin ihtiyacından fazla olan kısmını satsa ve hac paracını tamamlayacak olsa kişinin hac etmesi gerekir. Hanefîlere göre ise evin fazla kısmını satması gerekmez.²⁰⁵

Mâlikîler, Şâfiîler ve Hanbelîlere göre, bir kimsenin ihtiyacından fazla güzel bir evi olsa onu daha düşük bir evle değiştirirse ve haccın yükümlülükleri yerine getirebilirse, evi satması gerekir. Hanefîlere göre ise evin değiştirilmesi gerekmez.²⁰⁶

Mezhep imâmları, elinde ticaret malı bulunan bir kimsenin elindeki malı satıp satmaması konusunda ihtilaf etmişlerdir. Hanefiler ve Hanbelîler, haccın vâcib olması için hac nafakasına ek olarak iş kolunun ana malının kalması gerektiği görüşündedirler. Şâfiîlerin ise bu konuda iki farklı görüşleri vardır: Tercih edilen görüşe, kişinin, ticaret için malı kalmasa bile hac nafakası için ticaret mallarını satması gerekir. Bu aynı zamanda Mâlikîlerin görüşüdür.

Mezhep imâmları, bir kimseye hac farz olsa ve o kişi de evlenmek istese, birine yetecek malı olsa önce hacca mı gitmeli yoksa evlenmeli mi, ihtilaf etmişlerdir. Çoğunluğa

²⁰⁴ Ebû Davûd, II, 321.

²⁰⁵ Akyüz, age., IV, 145; el-Mevsûâtü'l-fikhiyye, XVII, 32; İbn Kudâme, age., III, 223.

²⁰⁶ el-Mevsûâtü'l-fikhiyye, XVII, 32; İbn Kudâme, age., III, 223.

göre, evlenme isteği az ise, evlenmeden hacca gitmesi gerekir. Bu, kişi nafakayı haram aylarda kazandığı zaman geçerlidir. Diğer aylarda kazanırsa dilediğine harcayabilir. Şâfiîlerin tercih edilen görüşüne göre, önce hacı yerine getirmesi gerekir. Eğer malı nikah için harcarsa hac zimmetinde borç olarak kalır. Eğer evlenme isteği ağır basarsa ve zinadan korkarsa, ittifakla önce evlenip sonra hacca gitmesi gerekir.²⁰⁷

C) Beden Sağlığı:

Bedenin, hastalıklardan ve hacca engel olan mânilerden arınmış olması, haccın şartlarından biridir. Eğer bir kimsede, müzmin hastalık, devamlı bir rahatsızlık, arabaya kendisi binemeyecek kadar yaşlı ve oturak olsa, ittifakla kişinin hacı bizzat kendisinin edâ etmesi gerekmez.

Fakat beden sağlığının haccın asıl şartı mı yoksa sadece edânın şartı mı olduğu konusunda ihtilaf etmişlerdir. Şâfiîler, Hanbelîler ve Ebû Yusuf ile İmâm Muhammed'e göre, baden sağlığı, haccın vâcip olma şartı değildir. Aksine edânın şartıdır. Kim bu durumda hasta ise, yerine vekil göndererek haccını edâ etmesi gerekir.

Ebû Hanife ve İmâm Mâlik'e göre ise, beden sağlığı vâcip olmanın şartıdır. Bu nedenle beden sağlığını kaybeden kişi, vekil tâyin etmeden ve hasta iken vâsi belirlemeden kendisi haccını edâ etmek zorundadır.²⁰⁸

Kör gibi kendisine yardım edenle birlikte haccetme imkanı olan kimseye, başkasının ücretle ve hayırına yardım etmesi şartıyla haccetmek gerekir. Eğer ücretini ödemeye gücü yetiyorsa, ölümden sonraya kalması dışında haccını vekillerine yaptırmayı câiz olmaz. Başkasının yardımı ile haccetmeye gücü yetmiyorsa, yerine vekil göndermesi gerekir. Hastanın öldükten sonrası için vâsi tâyin etmesi gerekir. Bu görüş, cumhura aittir.

Hanefilere göre ise, bu durumdaki kimseye hiçbir şey gerekmez. Çünkü üzerine hac vâcip olmaz.²⁰⁹

Beden sağlığı ile diğer şartlar da yerinde iken kendisini hacdan alıkoyacak ve iyileşme umudu olmayacak derecede hastalanıncaya kadar hacı ertelerse, ittifakla kendisine hac farz olur, kendi üzerinde farz haccın yükümlülüğü kalır. Kendi yerine başkasını göndermesi

²⁰⁷ el-Mevsûâtü'l-fikhiyye, XVII, 32-33.

²⁰⁸ el-Mevsûâtü'l-fikhiyye, XVII, 33.

²⁰⁹ Akyüz, age., 146-147; el-Mevsûâtü'l-fikhiyye, XVII, 34.

gerekir. Ama iyi olması umulan bir hastalık ise vekil gönderilmesi câiz olmaz. Hastalık yok olduğu zaman kendisi gitmesi gerekir.

Buna göre, yatalak, hasta, kör, felçli, iki ayağı kesik, binit üzerinde kendi kendine duramayan yaşlı kimse, tutuklu bulunan ile zâlim yöneticinin izin vermediği kimseler üzerine hac farz olmaz. Çünkü Allah (cc), haccın farz olması için “güçün yetmesi”ni şart koştur. Âyette, “لا يكلف الله نفساً الا وسعها” “Allah (cc), hiçbir kimseye gücünün yeteceğinden fazlasını yüklemeyiz.”²¹⁰ buyrulur.²¹¹

D) Yol Emniyeti:

Yol emniyeti, can ve mal emniyetini içine alır. Bu da insanların hacca çıkış vaktidir. Çünkü istitâa, yol emniyeti olmadan gerçekleşmez. İmâmlar, beden sağlığında olduğu gibi yol emniyeti konusunda da ihtilaf etmişlerdir. Mâlikîler, Şâfiîler ve Ebû Hanife’ye göre, yol emniyeti vâcip olmanın şartıdır. Yol emniyeti olmadan istitâa gerçekleşmez. Ahmed b. Hanbel ve Ebû Hanife’nin tercih edilen görüşüne göre (Müteahhirin Hanefî ve Hanbelî Âlimlerine göre de), yol emniyeti vâcip olmanın asıl şartı değil, edâsının şartıdır. Yine Hanefilere göre, bütün şartları taşımakla birlikte yol emniyetinden korkarsa kişi öldükten sonra haccının yerine getirilmesi için vâsi tâyin etmesi gerekir.²¹²

E) Yolculuk İmkanına Sahip Olmak:

Yolculuk imkanına sahip olmak, mükellef için haccın şartlarını tamamlayıcı bir unsurdur. Hacca gidip gelme için bol vakit imkanı yakalamış olur. Mâlikîler, Şâfiîler ve Hanefiler ile Züfer’e göre, bu haccın vâcip olmasının asıl şartıdır. Hanbelîlere göre ise, edâsının şartıdır. Hanefiler bu şartı vakit olarak yorumladılar. Bazıları bunu haccın vâcip olma şartı yaptılar. Vakit ise, haram aylar veya hacca ayrılış zamanıdır. Hac, bu aylar ve hac için yolculuğa çıkış zamanında hacca gücü yetene farzdır. Diğer mezhepler ise yolculuk imkanı bulmayı, hacca çıkış vakti olarak yorumladılar.²¹³

Bu, namaz vaktinin girmesi gibi hac aylarının vaktinin gelmiş olmasını gerektirir. Vaktinden önce hac farz olmaz. Aslında vâcip olma vakti, kişinin memleketinden çıkış

²¹⁰ Bakara, 2/286.

²¹¹ Döndüren, age., 569.

²¹² Akyüz, age., IV, 147; el-Mevsûâtü'l-fikhiyye, XVII, 34-35; Döndüren, age., 569-570.

²¹³ Akyüz, age., IV, 145.

vaktine bakılarak ayarlanır. Âyette haram aylar olması konusunda sınırlama vardır. İhrâmın vaktinden önce olmaması gerekir. Hanefîler vaktinden önce ihrâma izin vermezken, Şâfiîler bu konuda müsamahakar davranmaktadırlar. Çünkü ihrâm haccın rükünlerindedir.²¹⁴

F) Eş veya Güvenilir Bir Mahremin Bulunması:

Hac yolculuğu en kısa süre olan üç günden fazla ise hac esnasında kadına, eşi veya güvenilir bir mahreminin eşlik etmesi şarttır. Hanefîler ve Hanbelîler, bu görüşü benimsemişlerdir. İbn Ömer (ra)'ın Hz. Peygamber'den rivâyet ettiği şu hadisi delil olarak kabul etmişlerdir: "Yanında mahremi olmadıkça bir kadın, üç günden fazla yolculuk yapamaz."²¹⁵

Şâfiîlere göre, güvenilir iki veya daha fazla kadının bulunması eş veya mahremin bulunması yerine geçer. Tercih edilen mahremin bulunmamasıdır. Çünkü topluluk olunca, şehvet kesilir. Yanında bir kadın varken farz veya adak haccı yerine getirmesi câiz olur. Emniyete sahip ise yalnız başına da farz veya adak haccını edâ edebilir.

Mâlikîler bunlara ek olarak, kadının, eş veya mahrem bulamazsa; ücretini vererek bile olsa güvenilir bir arkadaşı ile hac yolculuğuna çıkabileceğini söylerler. Ancak kadının kendisinin güvenilir olması şarttır. Güvenilir arkadaştan kasıt, güvenilir kadın topluluğu veya salih erkeklerdir. Kadının ittifakla nâfile hacca eşi veya mahremi olmadıkça çıkması câiz değildir. Eğer çıkarsa günah işlemiş olur.²¹⁶

Âlimler, eş veya mahremin kadının yanında bulunup bulunmamasının haccın asıl mı yoksa edâsının şartı mı olduğu konusunda ihtilaf etmişlerdir. Mâlikîler, Şâfiîler ve Hanbelîlerin tercih edilen görüşlerine ve Ebû Hanife'nin bir görüşüne göre, mahremin bulunması haccın vâcip olmasının şartıdır. Şâfiîler ve Mâlikîlere göre ise, mahremi olmadığı zaman güvenilir arkadaş bunun yerini tutar. Hanefîlerin tercih edilen görüşüne, eş veya mahremin bulunması, edânın şartlarındandır.²¹⁷

İster yakınlık ister süt anneliği ister akrabalık yoluyla olsun, kadına ömür boyu evlenmesi haram olan bütün güvenilir akıllı ve ergenlik yaşına girmiş erkekler, kadının hacca güç yetirebilmesinde şart koşulan güvenilir mahremlerdir. Hanefîler ve Hanbelîler, bu

²¹⁴ el-Mevsûâtü'l-fikhiyye, XVII, 35.

²¹⁵ Buhârî, II, 566; Müslim, II, 975; Şevkânî, age., IV, 290.

²¹⁶ el-Mevsûâtü'l-fikhiyye, XVII, 36; Akyüz, age., IV, 147; İbn Kudâme, age., III, 236-240; Serahsî, Mabsût, IV, 110-112; Şâfiî, Umm, II, 117.

²¹⁷ el-Mevsûâtü'l-fikhiyye, XVII, 36.

şartların yanında mahrem in müslüman olması ile birlikte eşi olması gerektiği görüşünü benimsemişlerdir.²¹⁸ Mâlikîler, mahrem in bu şekilde olmasını şart koştukları birlikte mahrem in ergenlik yaşı n ulaşmasını şart koştukları. Mümeyyiz ve yeterli ölçüde güç ve kuvvete sahip olması yeterlidir. Şâfiîlere göre, eğer güvenilir ise mahrem in erkek olması yeterlidir. İnsanın doğal karakteri, kişinin kendisini zinadan koruması konusunda kanunlardan daha etkilidir.²¹⁹

Haccın kadına vâcip olabilmesi için kadının, kendisinin ve isterse mahrem inin nafakasına güç yetirebilmesi gerekir. Hanefîlere göre aksi takdirde mahrem in kadının yanında bulunma zorunluluğu yoktur. Hanbelî İmâmlarından İbn Kudâme de bu görüştedir. Mâlikîler, Şâfiîler ve Hanbelîlerden İbn Müflih, nafakayı misil ücret olarak anlamışlardır.

Mâlikîlere göre, kadının nafakaya gücü yeterken, mahrem i ücretsiz hac yolculuğuna çıkmayacağını söylese, kadının güvenilir arkadaşı ile hac yolculuğuna çıkması haramdır. Şâfiîlere göre ise, kadın eşi, mahrem i ve güvenilir arkadaşının arkadaşlık etmesi konusunda muhayyerdir.

Koca, karısı ile hac etse, karısının nafakası kocaya aittir. Kocaya, yolculuk nafakası değil konaklama nafakası aittir. Hanefîlere göre, kocanın, karısından hacca gitme sebebiyle ücret isteme hakkı yoktur. Bu görüş, Hanbelîlerin görüşleriyle uyuşmaktadır. Çünkü, onlar da ücret alma hakkını sadece mahreme vermişlerdir. Mâlikîler ve Şâfiîlere göre kocanın eşinden nafaka ücreti alması mümkündür.²²⁰

Mâlikîler, Şâfiîler ve Hanbelîlere göre, kadın, bir mahrem bulursa; koca, mahrem in eşiyle farz olan hacca gitmesine engel olamaz. Ama nâfile hacca gitmeye mâni olabilir. Şâfiîler, ister farz olsun ister nâfile olsun kocasından izinsiz olarak hac etmesi câiz değildir. Çünkü kadın gittiği zaman, eş hakkı yok olur, kul hakkı öne çıkar. Hac, vakit sınırlaması olmadan, ömürde bir defa farz kılınmış bir ibâdettir. Eğer, güvenilir doktor raporuyla bedenen acze düşeceğinden korkarsa, kocanın izni aranmaz.²²¹

²¹⁸ İbn Kudâme, el-Muğnî, III, 239.

²¹⁹ el-Mevsûâtü'l-fikhiyye, XVII, 37.

²²⁰ el-Mevsûâtü'l-fikhiyye, XVII, 37.

²²¹ Meydânî, Lübab, I, 177; İbn-i Abidîn- Reddû'l-muhtâr, II, 194-199; Şirâzî, age., I, 196-198; el-Mevsûâtü'l-fikhiyye, XVII, 37-38; İmâm-ı Şâfiî, age., II, 117; Kâsânî, age., II, 121-125; Zuhaylî, age., III, 25-32; Döndüren, age., 570-571; Akyüz, age., IV, 147.

G) Kadının İddet Beklememesi:

İmâmların ittifakına göre; kadının hac yolculuğuna çıkabilmesi için boşanma veya kocasının vefatı sebebiyle iddet beklememesi gerekir. Bunun delili ise, Allah (cc)'ın âyetle kadınların iddetli olarak evden çıkışlarını yasaklamasıdır. Allah (cc), âyette şöyle buyurmaktadır: "... Apaçık bir hayasızlık yapmaları dışında onları (bekleme süresince) evlerinden çıkarmayın, kendileri de çıkmasınlar. ..."»²²² Haccı başka bir vakitte edâ etmek mümkündür. İddet, özel bir vakitte söz konusu olur. İddet süresince haccetmeye gerek yoktur.²²³

Hanefiler, bu şartı genişleterek bütün iddet sürelerini dahil etmişlerdir. Buna ricî (dönülebilir) veya bâin (kesin) boşanma, eş vefatı veya nikah feshi de dahildir. Mâlikîler de benzer görüşe sahiptirler. İddetin olmamasının, haccın vâcib olma şartı mı yoksa edâsının şartı olduğu konusunda ihtilafa düşmüşlerdir. Hanefilere göre, edâsının şartıdır. Çoğunluğa göre ise vâcib olmasının şartıdır.

Hanbelîler, konunun ayrıntısını ele alarak konuyu açıklamışlardır. Kadın, eşinin vefatı sebebiyle beklediği iddet süresince hacca gitmez. Ama kesin boşanmanın iddetinde çıkabilir. Bunun sebebi, kadının eşinin vefatında evinde bulunması gerektiğinin içindir. Kaçıracağını düşünürse hacca gidebilir. Ricî boşanma durumundaki kadın da evli gibidir. Şâfiîler de, buna benzer görüşe sahiptirler. Ama koca ricî boşanma iddetini bekleyen eşini hacca gitmekten alıkoyabilir. Kendilerine göre, koca eşini farz hacca gitmesine bile engel olabilir.²²⁴

Kadın kocasına karşı çıksa ve hac etse, haccı geçerli olur. Ama günah işlemiş olur. Kadın hac yoluna çıksa ve bu esnada iddetli olması konusunda Hanefiler şu görüşlere sahiptir. Kocasını, ricî talakla boşamış ise kocasına tabi olur. Ya geri döner ya da orada kalır ama kocasını terk etmez. Tercih edilenin kadının geri dönmesidir. Kocasını kesin talakla boşamış olur veya ölmüş olursa, yolu eve yakınsa geri dönmesi, Mekke'ye yakın ise Mekke'de kalması gerekir. Eğer iki tarafa aynı mesafede ise, isterse kalır isterse döner. İsterse evine döner, seferilik mesafesinden kısa ise yanında mahremi olup olmaması fark etmez. Ama iki tarafta da seferilik süresinden uzunsu mahremsiz yolculuk etmemesi gerekir. Eğer bir mezra veya köyde ise kendisini ve malını güvencede tutması gerekir. Güvenli yerde iddetini tamamlayıncaya kalır. Hanbelîler de yaklaşık aynı görüşe sahiptirler.

²²² Talak, 65/1.

²²³ Zuhayli, age., III, 36, 37; Döndüren, age., 571.

²²⁴ el-Mevsûâtü'l-fikhiyye, XVII, 38; Akyüz, age., IV, 148.

Mâlikîlere göre ise kadın kocası ile farz hac için yolculuğa çıksa ve kocası ölse veya boşasa, üç gün içinde güvenli mahrem veya bir insan bulup evine dönmesi gerekir. Evinden uzaklaşmış, boşanma veya ölümden sonra farz veya nâfile hac için ihrâma girmiş olsa bile evine geri dönmesi gerekir.

Şâfiîlerin görüşü, kocanın eşine hac yolculuğu için izin verme meselesine benzemektedir. Kadın, kocasının izni olmadan hac yolculuğuna çıksa kocası onu engelleyebilir veya izin verebilir. Kadın, kocasının izni ile hac yolculuğuna çıkarsa kocanın engelleme veya izin verme hakkı kalmaz.²²⁵

H) Hacca Engel Olan Diğer Durumlar:

1- Ebeveyn:

Ana veya baba Mekkeli olmayan çocuğunu, nâfile hac veya umre için ihrâma girmekten alıkoyabilir. Ancak farz hacca engel olamazlar. Çünkü ebeveyne hizmet bir cihattır. Farz hacda ana-babadan izin almak sünnettir.

2- Evlilik:

İslâm hukukçularının çoğuna göre koca, karısının farz haccına engel olamaz. Çünkü bu, ilk yükümlülük yılında (fevrî) farz olmuştur. Şâfiîlere göre ise koca, karısını farz veya sünnet hacdan alıkoyabilir. Çünkü kocanın hakkı önceliklidir. Hac ibâdeti ise ömür boyu yerine getirilebilir.

3- Kölelik:

Efendinin kölesini farz veya sünnet hacdan alıkoyma hakkı vardır. Ancak köle onun izni ile ihrâma girmişse, artık hac veya umreyi tamamlamasına engel olamaz.

²²⁵ el-Mevsûâtü'l-fikhiyye, XVII, 39; Ayrıca bk. Döndüren, age., 569-572.

4- Hapis:

Haksız olarak veya maddi sıkıntı içinde olduğu halde bir borçtan dolayı hapiste bulunmak hacca engeldir.²²⁶

5- Borçluluk:

Vadesi gelen borcu ödemek için başka bir malı olmayan borçlunun hac yapmasına, alacaklı engel olabilir. Vadesi gelmeyen borçlar hac engeli teşkil etmez.

6- Hacr Altında Bulunmak:

Sefih olan kimse veli veya vasisinin izni olmadıkça hac yapamaz.

7- İhsâr:

Hac veya umre için ihrâma girmiş olan kimsenin, düşmanın engel olması veya hastalık gibi bir sebeple hac veya umreyi tamamlayamadan ihrâmdan çıkmak zorunda kalmasıdır. Böyle bir engelle de karşılaşana “*muhsar*” denir. Ölüm veya malını verme dışında engeli aşmaya gücü yetmeyen hacı, engelin kalkması umulan bir süre bekledikten sonra ihrâmdan çıkabilir. Ancak bu durumda kurban kesmesi gerekir.

8- Hastalık:

Bir kimse ihrâma girdikten sonra hastalansa, Ebû Hanife’ye göre, muhsar sayılır ve ihrâmdan çıkabilir. Şâfiî, Mâlik ve Ahmed b. Hanbel’e göre ise ihrâmda iken hastalanan kişi, uzun süre sürse bile, iyileşinceye kadar ihrâmlı kalır.²²⁷

²²⁶ Akyüz, age., IV, 147.

²²⁷ Döndüren, age., 571-572.

X - HACCIN SIHHATİNİN ŞARTLARI

Haccın sıhhatinin şartları, kendisiyle haccın sahih olduğu şartlardır. Hacca dahil değildir. Bunlardan biri yapılmazsa hac bâtil olur. Bu şartlar aşağıda açıklanacaktır:

1- İslâm:

Haccın, hem farz olmasının hem de sıhhatinin şartıdır. Müslüman olmak şarttır. Çünkü, kâfir ibâdetle yükümlü değildir. Kâfirin haccı aslen veya vekâleten yerine getirilmiş olsa bile geçerli değildir. Kâfir iken haccetse ve sonra Müslüman olsa tekrar haccetmesi gerekir.

2- Akıl:

Akıllı olmak haccın sıhhati için şarttır. Çünkü deli ibâdetle yükümlü değildir ve yapacağı hac geçerli değildir. Eğer hastalıktan kurtulursa haccetmesi gerekir. Fakat, deli için velisi haccederse nâfile hac olur.

3- Belirli Vakitler (Zamanla İlgili Mikâtlar):

Arafat'ta vakfe, arefe günü zevâlden itibaren, kurban bayramı sabahı şafak söküneceye; ziyâret tavâfi ise bayram sabahından, ömür sonuna kadar yapılır. Ancak ziyâret tavâfını bayramın ilk üç günü yapmak vâcib olduğu için, ziyâret tavâfını bundan sonraya bırakana, vacibi terk ettiği için kurban kesmek vâcib olur. Allah (cc), haccın belirli zamanların dışında yapılamayacağına dair âyette şöyle buyurur: "Hac belirli aylarda yapılır."²²⁸ Abdullah b.Ömer, Sahabî ve Tâbiin âlimleri, bu ayların "Şevvâl, Zilkâde ve Zilhicce'nin on günü" olduğunu söylerler.

İmâmîlar, bayram günleri konusunda ihtilaf etmişlerdir. Hanefiler ve Hanbelîler, bayram günü hac aylarına dahildir, derler. Şâfiîler ise hac aylarının son gecesinin bayram

²²⁸ Bakara, 2/197.

gecesi olduğu ama bayram günü olmadığı kanaatini taşımaktadırlar. Mâlikîler ise hac aylarının sonu zilhicce ayının sonudur, derler. Mâlikîlerin vakti bayram gecesinden zilhicce ayının sonuna uzatmalarının sebebi, ihrâmdan çıkmanın câiz olup, umrenin mekruh olmasındandır.

Eğer bir kişi, hac aylarının dışında hac amellerinden birini yapsa ceza gerekmez. Temettü ve kırân haccı yapan kişilerin, hac aylarından önce üç gün oruç tutmaları câiz değildir. Kudûm tavâfindan sonra Safâ ile Merve arasında sa'y yapmakla, hac sa'y'ı yapılmış olmaz.

Hanefîler, Mâlikîler ve Hanbelîler, mekruh olmakla birlikte vaktinden önce hac ihrâmına girmeye izin vermişlerdir. Şâfîler ise vaktinden önce hac ihrâmına girmeyi kabul etmezler. Vaktinin dışında ihrâma girilirse umre ihrâmına girilmiş olur.

İhrâm, hac veya umre niyetiyle, diğer zamanlarda helal olan bir kısım fiil ve davranışları, kişinin kendisine hac veya umre süresince haram kılması demektir. Halk arasında ihrâmlı erkeğin örtüdüğü iki parça örtüye de "ihrâm" denilmektedir.

4- Belirli Yerler (Mekanla İlgili Mikâtlar):

Bu mekanlar, Arafât ve Kâbe'dir. Bu mekanları Allah (cc), haccın rükünlerinin yerine getirilmesi için belirlemiştir. Bu mekanların dışında hac kabul olunmaz. Arafât'ta vakfe, Arafât'ta; Kâbe'yi tavâf, Kâbe'nin etrafında; sa'y ise Safâ ile Merve arasındaki mesafedir.²²⁹

XI - FARZ HACCINI YERİNE GETİRME ŞARTLARI

Farz haccını yerine getirme şartları şunlardır:

1- İslâm: İslâm, farz ve nâfile haccın yerine getirilebilmesi için şarttır. Aynı zamanda sıhhatinin de şartıdır.

2- Ölünceye kadar dininden dönmeden Müslüman olarak kalmak: Hanefîler, Mâlikîler ve Ahmed b. Hanbel'e göre, bir kişi hac ettikten sonra dinden dönse, sonra tövbe edip tekrar Müslüman olsa tekrar hacca gitmesi gerekir. Şâfîlere göre ise yeniden hacca gitmesi gerekmez.

²²⁹ el-Mevsûâtü'l-fikhiyye, XVII, 40-41; Döndüren, age., 573.

Hanefiler ve Mâlikîler, şu âyeti delil olarak getirirler: “Eğer Allah’a ortak koşarsan, amellerin boşa gider.”²³⁰ Bu âyet, bizzat dinden dönmenin amelleri çıkardığını göstermektedir.

Şâfiîler ise şu âyeti delil olarak getirmişlerdir: “Sizden kim dininden döner ve kâfir olarak ölürse, onların dünya ve ahiretteki amelleri boşa çıkmış olur. Onlar cehennem ehlidir ve orada kalıcıdır.”²³¹ Bu âyet ise amellerin ancak kâfir olarak öldüğü zaman boşa gittiğini göstermektedir.

3- Akıl: Delinin, velisinin ihrâma girmesi veya kendisinin hac amellerini yerine getirmesi farz olarak değil de nâfile olarak geçerli olur. Deli, niyeti ve telbiyeyi yerine getirecek derecede iyi olarak ihrâma girse, haccın diğer amellerini yerine getirirse haccı farz hac olarak geçerli olur. Ziyâret tavâfını yerine getirinceye kadar hastalıktan arınmış olması gerekir.

4- Hürriyet: Köle, haccetse sonra hürriyetine kavuşsa kendisinden farz olan hac düşmüş olmaz.

5- Ergenlik çağına gelmek: Çocuk, küçükken haccetse sonra ergenlik çağına gelse tekrar farz haccını edâ etmesi gerekir.

6- Kişinin, gücü yeterse haccı bizzat kendisinin yerine getirmesi: Haccın mükemmel olarak yerine getirilmesi için, haccın edâsının şartlarının bulunması gerekir. Kişi haccını başkasına yaptırsa, hac nâfile hac olur; farz hac borç olarak kalır, sorumluluk devam eder. Ama haccın edâsının şartlarından biri olmazsa, başkasına yaptıracağı hac farz hac olarak geçerlilik kazanır. Özrün ölünceye kadar devam etmesi şarttır.

7- Nâfile hacca niyet etmemek: Farz hac, ihrâmda farz hacca niyet etmekle olur. Hanefiler ve Mâlikîlere göre, kişi, farz ve adak haccı borcu varken, nâfile hacca niyet etse, haccı nâfile olarak gerçekleşir. Bunların delili şu hadistir: “Kim neye niyet ederse, onu yapmış olur.”²³² Burada nâfile hacca niyet vardır, onun farz hac yerine getirilmiş olmaz.

Şâfiîler ve Hanbelîlere göre ise farz veya adak hac yerine getirilmiş olur. Bunların delili ise Abdullah b. Ömer ile Enes b. Mâlik’in hadisten kastın, farz ve adak hacler olduğuna dair görüşleridir.

²³⁰ Zümer, 39/65.

²³¹ Bakara, 2/217.

²³² Buhârî, I, 9; Müslim, III, 1515.

8- Hacdan başka bir şeye niyet etmemek: Bu konuda bütün imâmlar ittifak etmişlerdir. Hac ihrâmına giren kişi haccını yerine getirmiş olur. Haccın dışında başka bir şeye edilirse, niyet edilen şeyin gerçekleşeceği konusunda da ittifak vardır. Hanefiler ve Mâlikîlere göre, bir kimse farz haccını yerine getirmeden diğer haclara niyet etse, nâfile ve adak hacları mekruh olarak geçerli olur. Şâfiîler ve Hanbelîlere göre ise diğer haclara niyet etmiş olsa bile farz hac yerine getirilmiş olur.²³³

XII - HACCIN ÇEŞİTLERİ

Hac; farz, vâcip ve sünnet olmak üzere üç kısma ayrılır. Gerekli şartlara sahip olan her müslümana ömründe bir defâ haccetmek farzdır. Hac yapmayı adayanın yapması ise vâciptir. Yine başlanmış iken bozulan nâfile haccı kaza etmek de vâciptir. Farz haccı yapmış olan kimsenin, birden fazla yapacağı haclarla, henüz yükümlü olmayan çocuğun yapacağı hac, nâfiledir. Ahmed b. Hanbel'e göre, farz haccını yapmadan, adak haccı yapılmaz. Herhangi bir sebeple adak haccını yapamayan, bedelini yoksullara verebilir.²³⁴ Umre ise hac ayları dışında yapılan sünnet bir ibâdetdir. Gerek farz, gerek vâcip gerekse sünnet veya nâfile hac olsun, her biri İfrâd, Temettü ve Kırân olarak üçe ayrılır.

1- İfrâd Haccı:

Mikâta ihrâma girerken yalnız hac yapmaya niyet edilirse, buna *ifrâd haccı* denir. Bu haccı yapana da "*müfrîd*" denir. Bunda, umre yapılmaksızın sadece hac ibâdeti yapılır. Akabe cemresini atana kadar ihrâmda kalır. Akabe cemresinden sonra dilerse kurban keser. Çünkü ifrâd haccı yapana kurban kesmek vâcip değildir. Dilerse nâfile olarak keser. Sonra tıraş olur veya saçlarını kısaltır ve ihrâmdan çıkar.

²³³ el-Mevsûâtü'l-fikhiyye, XVII, 41- 42.

²³⁴ Akyüz, age., IV, 207; Ahmed b. Hanbel, age., 220/ 825-826; 223/ 839.

2- Temettü Haccı:

Hac aylarında önce umre için ihrâma girip, umreyi tamamladıktan sonra, aynı yılın hac aylarında hac için yeniden ihrâma girerek yapılan hacca “*temettü haccı*” denir. Burada umre ile hac ayrı ayrı ihrâmla yerine getirilmektedir. Bu haccı yapana da “*mütemetti*” denir.

Temettü haccı yapacak olan kimse, mîkâtta umre niyetiyle ihrâma girer. Mekke’ye ulaşınca tavâf ve sa’y eder, tıraş olur veya saçlarını kısaltır. Böylece umreyi tamamlayarak ihrâmdan çıkar. Normal elbiselerini giyer ve mübah olan şeylerden faydalanır. Sonra Zilhicce’nin 8. günü veya daha önce Mekke’de kaldığı evde ihrâma girer, kudüm tavâfını yapar, diğer hac amellerini tamamlar. Bir haccın temettü haccı sayılması için, umre ile haccın aynı hac mevsimi içinde yapılması gerekir. Hac mevsiminden önce umre yapıp, sonra hac mevsiminde hac yapmak, temettü haccı olmadığı gibi; bir yıl umre sonraki yıl da haccı yapmakla temettü haccı yapılmış olmaz.

Mîkâtların dışında kalan belde ve ülkelerden gelenler (afâkiler); uzun süre ihrâmda kalmamak için daha çok temettü haccını tercih ederler. Burada umre ile haccı, aynı hac mevsiminde ayrı ihrâmlarla birlikte yapmaya muvaffak kılındığından Allah (cc) için şükür kurbanı kesilir. Bu kurban, Akabe cemresi atıldıktan sonra tıraştan veya saçları kısaltmazdan önce, kurban bayramı günlerinden birinde kesilir. Kurban kesmeye gücü yetmeyen kimse, hac sırasında bayramdan önce üç, bayram günleri çıktıktan sonra veya kendi ülkelerine döndükten sonra yedi gün olmak üzere on gün oruç tutar. Hanefilere göre, hedy kurbanı, bayram günlerinden önce kesilemez. Şâfiilere göre, hac ihrâmından önce ihrâma girdiyse ve umreyi de yaptıysa hedy kurbanını kesebilir.²³⁵

Hanefiler ve İbn Abbas’a göre, bu haccı yapabilmek için mîkât sınırları dışından olmak gerekir. Mekkeliler umre yapamaz. Yapılırsa kurban kesmek gerekir. Çoğunluğa göre Mekkeliler, temettü haccı yapabilirler, fakat hedy ve oruç gerekmez. Mâlikîlere göre, Mekkelilerin temettü haccı yapması mekruhtur.²³⁶

3- Kırân Haccı:

Aynı hac mevsimi içinde umre yaptıktan sonra ihrâmdan çıkmadan yapılan hacca, “*kırân haccı*”; bu haccı yapana da “*kârin*” denir. Kişi, umre ile haccı birlikte yapmak için

²³⁵ Cessâs, Ahkâmü’l-Kur’ân, I, 294; İbn Rüşd, age., I, 298; Şâfiî, el-Ümm, II, 189; Tahavî, el-Muhtasar, 66; Akyüz, age., IV, 208-211.

²³⁶ İbn Kudâme, age., III, 473; İbn Rüşd, age., I, 268; Kâsânî, age., II, 169; Tahavî, age., 60.

ihrâma girer; umreyi tamamlar, ihrâmdan çıkmaz; ihrâmın gereklerine uyarak hac fiillerine başlar, kudüm tavâfını yapar, Arafât'ta durur, bayramın birinci günü Akabe cemresini attıktan sonra kurbanını kesip tıraş olur, ihrâmdan çıkar.

Temettü ve kırân haccı yapanlara, şükür kurbanı kesmek vâciptir. İfrâd haccı yapanın böyle bir yükümlülüğü yoktur, dilerse nâfile kurban kesebilir. Kırân haccında da kurban kesmeye gücü yetmeyen kimse, hac sırasında bayramdan önce üç, bayram günleri çıktıktan sonra veya kendi ülkelerine döndükten sonra yedi gün olmak üzere on gün oruç tutar. Allah (cc), âyette şöyle buyurur: “Güvene kavuştuğunuz zaman hac zamanına kadar umre ile faydalanmak isteyen kimse, kolayına gelen kurbanı keser; kurbanı bulamayan, üç gün hacda, yedi gün de döndüğünüz de olmak üzere tam on gün oruç tutar. Bu, âilesi Mescid-i Haram civârında olmayanlar içindir.”²³⁷

Temettü veya kırân haccı yapan kimsenin şükür kurbanı kesmeye gücü yetmez ve kurban bayramından önceki üç gün orucu tutmamış bulunursa, sonraki yedi günü de tutması gerekmez. Bunun yerine kurban kesmesi gerekir. Kurban kesemeyecek durumda ise ihrâmdan çıkar, fakat bu sefer iki kurban kesmesi gerekir. Birisi temettü veya kırân kurbanı, diğeri ise kurban kesmeden ihrâmdan çıktığı için ceza kurbanıdır.

Mekkelilere ve Mîkât sınırları içinde oturanlara temettü veya kırân haccı yoktur. Sadece ifrâd haccı yaptıkları için kurban kesmelerine gerek yoktur.²³⁸

İmâmların çoğunluğuna göre kırân haccında umre ile haccın amelleri birlikte yapılır. Bir defa tavâf, bir defa sa'y yapılır. Hac ve umre yerine getirilmiş olur. Hanefiler ise, kârinin iki defa tavâf edip iki defa sa'y etmeleri gerekir. Biri umre için tavâf ve sa'y; diğeri ise hac için ziyâret tavâfi ile sa'y'dır.

Bütün İslâm âlimleri hac çeşitlerinin meşruiyeti konusunda ittifak etmişlerdir. Kitâp, sünnet ve icmâ'dan delil getirmektedirler.

Allah (cc), şöyle buyurmaktadır: “... Yolculuğa gücü yetenlerin haccetmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır. ...”,²³⁹ “Haccı ve umreyi Allah için tamamlayın. ... Kim umre ile haccı birleştirip temettü haccı yaparsa kolayına gelen bir kurban kessin”.²⁴⁰

Hz. Aişe (r.anha)'nin rivâyet ettiğine göre; “Biz Peygamber ile vedâ haccı yılı hacca gittik. Bizim içimizde sadece umre veya hac yapacaklar ile hac ve umreyi birlikte yapacaklar

²³⁷ Döndüren, age., 579-580; Bakara, 2/196.

²³⁸ Zuhaylî, age., III, 133; el-Mevsûâtü'l-fikhiyye, XVII, 42-43; Döndüren, age., 579-581.

²³⁹ Âl-i İmrân, 3/97.

²⁴⁰ Bakara, 2/196.

vardı. Peygamber (sav) hac yapmaya niyetlenmişti. Sonra umre ile hacı birleştirdi. Bayram gününe kadar ihrâmdan çıkmadı.²⁴¹

Sahabinin ve daha sonraki âlimlerin bu konuda ittifakı olduğuna dair tevâtür bilgileri bulunmaktadır.²⁴²

Hedy Kurbanı : Allahü Teâla'nın rızasını kazanmak için veya hac ibâdetindeki bir eksiklikten yahut ihrâm yasaklarına uymamaktan dolayı kefarete (ceza) olarak kesilmek üzere Harem-i Şerife götürülen ve kendisi veya parası gönderilen kurbanı "hedy" denir. Âyette şöyle buyrulur: "Eğer emniyet içinde iseniz, hac zamanına kadar umre yapanın, gücünün yettiği bir kurbanı (hedy) kesmesi gerekir."²⁴³

Temettü veya kırân haccında kesilen şükür kurbanı ile hac mevsiminde Harem'de kesilen nâfile her cins kurban "*hedy kurbanı*" olup, bunların sahipleri etlerinden yiyebilir. Ceza veya kefarete kurbanı ise hedy olmakla birlikte zekat, adak kurbanı ve fitır sadakası türünden sayıldığı için, bunun etinden sahibi, eşi, usûl ve furûu yiyemez. Yiyecek olursa değerini fakirlere dağıtması gerekir. Şükür kurbanı bayramın ilk üç gününde tıraş olmazdan önce kesebilirse de, birinci günü kesilmesi daha faziletlidir.²⁴⁴

XIII - HAC ÇEŞİTLERİNİN BİRBİRLERİNE KARŞI ÜSTÜNLÜKLERİ

Hac çeşitleri ile ilgili hadislerin farklı rivâyetlere sahip olduğu için âlimler hac çeşitlerinin birbirlerine üstünlükleri konusunda ihtilaf etmişlerdir.

Mâlikîler ve Şâfiîler, ifrâd haccın daha faziletli olduğu kanısındadırlar. Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali, Abdullah b. Mesud, Abdullah b. Ömer, Cabir, Evzâî ile Ebû Sevr bu görüşe sahiptirler. Mâlikîler, sırası ile ifrâd, temettü ve kırân haccının üstün olduğunu düşünmektedirler. Şâfiîler de temettü haccını kırân haccından üstün tutarlar. Şâfiîlerin ifrâd haccını diğer hac çeşitlerine üstün tutmasının sebebi, kişinin aynı yıl önce hac edip sonra

²⁴¹ Buhârî, I, 419; Müslim, II, 870-871.

²⁴² İmâm Nevevî ile Hattâbî'nin görüşleri için bk. el-Mevsûâtü'l-fikhiyye, XVII, 43.

²⁴³ Bakara, 2/196.

²⁴⁴ Zuhaylî, age., III, 224; el-Mevsûâtü'l-fikhiyye, XVII, 43-44; Döndüren, age., 581.

umre yapmasıdır. Eğer umre, diğer hac yılına ertelenirse temettü ile kırân hacları ifrâd haccından daha faziletli olur. Şüphesiz, umrenin daha sonraki haz yılına ertelenmesi mekruhtur.

Hanefîlere göre ise, önce kırân sonra da temettü ile ifrâd haclarının faziletlidir. Süfyan-ı Servî, el-Müznî, İbn Münzir ile Ebû İshâk el-Mervezî bu görüşe sahiptirler.²⁴⁵

Hanbelîler ise, temettü haccının faziletli olduğu kanaatindedirler. Daha sonra ifrâd ile kırân hacları gelir. Temettü haccının faziletli olduğu konusunda, Abdullah b. Ömer, İbn Abbas, İbn Zübeyr, Âişe (r.anha), Hasan el-Basrî, Mücahid, Câbir b. Zeyd, Kasım, Sâlim ile İkrime'den farklı rivâyetler bulunmaktadır.²⁴⁶

XIV - HAC ÇEŞİTLERİNİN YERİNE GETİRİLME ŞEKLİ

Hac amellerinin kolay anlaşılabilmesi için iki başlık altında incelenebilir. 1- Mekke'ye Gelmeden Önceki Hac Amelleri, 2- Mekke'ye Geldikten Sonraki Hac Amelleri

1- Mekke'ye Gelmeden Önceki Hac Amelleri:

Hacca niyetlenen kişi, ihrâm hazırlıklarına başlar. Yapacağı hacca göre ihrâma niyet eder. Yapmak istediği ifrâd haccı ise hacca; kırân haccı ise hacca ve umreye; temettü haccı ise sadece umreye niyetlenir.

Mekke'ye girdiği zaman Mescid-i Haram'ı arkasına alarak son derece saygılı bir şekilde Kâbe-i Muazzama'ya yönelir. Hacerü'l-esved'den tavâfa başlar. Yedi şavt yaparak tavâfını tamamlar. İfrâd haccı yapan kişi için bu tavâf, kudûm tavâfidir. Temettü haccı için ihrâma giren kişi için ise umre tavâfidir. Çoğunluğa göre, kırân haccı yapan kişi için kudûm tavâfi olur. Hanefîlere göre ise umre tavâfi olur. Kudûm tavâfi için başka bir tavâf yapılması gerekir. Temettü haccı yapan kişi, tavâfa başladığı zaman telbiyeyi keser. İfrâd ve kırân haccı yapan kişi, bayram günü şeytan taşlamaya kadar telbiyeye devam eder.

Tavâfin başlangıcında Hacerü'l-esved'i selamlar ve öper. Her şavtta bunu yapar. Eğer mümkün olursa her seferinde taşı selamlar ve öper veya başka bir şeyle dokunmaya çalışır.

²⁴⁵ Tahavî, age., 61; Kâsânî, el-Bedâiyü's-sanâi, II, 171.

²⁴⁶ el-Mevsûâtü'l-fıkhiyye, XVII, 45; İbn Kudâme, el-Muğni, III, 276.

Tavâftan sonra sa'y yapmak isterse bütün şavtlarda iztibâ yapması sünnettir. İlk üç şavtta remel yapar. Tavâf esnasında çok zikir ve duâ eder.

Tavâfını bitirdiği zaman imkan bulabilirse Makam-ı İbrahim'de iki rekat tavâf namazı kılar. Sonra sa'y etmek isterse Safâ'ya gider, sa'y'ın adâbına ve ahkâmına uygun bir şekilde Safâ ile Merve arasında yedi şavt yapar. Bu sa'y, ifrâd haccı yapan; temettü haccı yapan kişinin umresi; kırân haccı yapan kişinin de hac ve umresi içindir. İmâmların çoğunluğu bu görüşe sahiptir. Hanefilere göre ise kırân haccı yapan kişinin umresi için geçerlidir. Hac için yeniden sa'y edilmesi gerekir.

Temettü haccı yapan kişi, sa'y'dan sonra tıraş olur veya saçını kısalttırır. Böylece ihrâmından çıkar. İfrâd ve kırân haccı yapan kişi, bayram günü amellerini yapana kadar ihrâmında kalır.²⁴⁷

2- Mekke'ye Geldikten Sonraki Hac Amelleri:

Hacı, kudûm tavâfından haccın diğer rükünlerini yerine getirmek için tevriye gününe kadar Mekke'de kalır. Sonraki altı günde de diğer hac amellerini yerine getirir.

Tevriye günü: Bu gün, Zilhiccenin 8. günüdür. Hacılar, Minâ'ya gider. Temettü haccı yapan kişi, hac ihrâmına girer. İfrâd ve kırân haccı yapan kişiye gelince o zaten ihrâmlıdır. Sünneti yerine getirmek için Minâ'da gecelerler. Arefe günü fecir vaktinde beş vakit namazı birden kılarlar.

Arefe günü: Bu gün, hacılar, kaçırılmasıyla hac bâtil olan haccın rüknü Arafat'ta vakfeyi yerine getirirler. Sonra Müzdelife'de gecelerler.

1- Arafat'ta Vakfe: Haccının güneş doğduktan sonra Minâ'dan Arafat'a gitmesi sünnettir. Arafat'ın Urene (Arene) bölgesi dışındaki bütün bölgesi bekleme yeridir. Arafat'a zevâlden sonra girmek sünnettir. Cem-i takdim ile öğle ve ikindi namazlarını birlikte kıldıktan sonra Arafat'ta ahkâmını, sünnetlerini ve adâbını gözeterek beklemeye başlar. Güneş batıncaya kadar burada kalır, terk etmez. Huşû içinde Arafat'tan ayrılincaya kadar Allah'a yönelerek duâ eder, zikir yapar ve Kur'ân okur.

2- Müzdelife'de Gecelemek: Arefe günü güneşi battığı zaman haccı, Arafat'tan Müzdelife'ye doğru yola çıkar. Burada cem-i tehir ile akşam ve yatsı namazlarını birlikte kılar. Ve gecelemeye başlar. Burada gecelemek, Hanefilere göre sünnet; diğer mezheplere

²⁴⁷ el-Mevsûâtü'l-fikhiyye, XVII, 45-46.

göre ise vâciptir. Sabah kuşluk namazı kılar ve duâ etmek için kalır. Hanefilere göre fecirden sonra vakfe yapmak vâcip; diğer mezheplere göre ise sünnettir. Minâ'ya gitmek için Cidde yolculuğuna çıkıncaya kadar duâ, tehlil ve telbiyeye devam eder. Müzdelife'den şeytan taşlamak için taş toplamak müstehaptır. Toplam yetmiş taş toplanır ve her taş atmada bayram günleri yedişer taş atılarak taş atma işlemi de bitirilmiş olur.

3- Bayram Günü: Hacının, bayram günü amellerini yapmak için güneş doğmadan önce Müzdelife'den Minâ'ya gitmesi sünnettir. Bu gün yapılması gereken hac amelleri çoktur. Çokça zikir, telbiye ve tekbir getirilir. Bu gün yapılması gereken ameller şunlardır:

a) Akabe Cemresini Taşlamak: Hacının, bu gün sadece büyük cemre diye adlandırılan Akabe cemresini taşlaması gerekir. Bu cemreye yedi taş atar. Atarken her taşta tekbir getirir. Taş atmaya başladığı zaman telbiye getirmeyi bırakır.

b) Hedy Kurbanı: Temettü ve kırân haccı yapan kişiye vâcip; İfrâd haccı yapan kişiye sünnettir.

c) Tıraş Olmak veya Saç Kısalttırmak: Erkeklerin tıraş olması daha faziletlidir. Kadınların saçlarını çok kestirmeleri mekruhtur.

d) Ziyâret Tavâfi: Diğer ameller yapıldıktan sonra yapılması gerekir. Hacı, haccın rüknü olan ziyâret tavâfını yapmak için Mekke'ye gider. Eğer sa'y daha önce yapmış ise bu tavâfta iztibâ ve remel yapmaz. Çünkü sa'y tavâftan sonra yapılmaz. Eğer sa'y'ı önceden yapmamış ise tavâftan sonra yapar. Tavâf esnasında iztibâ ve remeli de yapar. Tavâftan sonra sa'y yapmak sünnettir.

e) Safâ ile Merve Arasında Sa'y Yapmak: Eğer haccı önceden sa'y yapmadı ise sa'y'ı şimdi yapar.

f) İhrâmdan Çıkma: İhrâmdan önceki anlatılan ameller yapıldıktan çıkılır. Bu da iki çeşittir:

- Birinci (Küçük) İhrâmdan Çıkma: Eşle ilgili sakıncalar dışındaki sakıncalar serbest olur. Hanefilere göre tıraş olmakla; Mâlikîler ile Hanbelîlere göre şeytan taşlamakla; Şâfiîlere göre bayrama günü yapılması gereken amellerden üçünü yapmakla gerçekleşir.

- İkinci (Büyük) İhrâmdan Çıkma: Kadınlarla ilgili mahzurlar dahil bütün mahzurlar serbest olur. Hanefilere göre tıraş olmak şartıyla ifâda (ziyâret) tavâfi yapılırsa; Mâlikîler ile Hanbelîlere göre sa'y'la birlikte (ziyâret) tavâfi yapılırsa; Şâfiîlere göre bayram günü yapılması gereken amellerin dördünü yapmakla gerçekleşir.

4- Teşrik Günlerinin Birinci ve İkinci Günleri: Bu günler, bayram günlerinin ikinci ve üçüncü günleridir. Bu günler şunlar yapılır:

a) Minâ'da İki Gece Kalmak: Hanefilere göre sünnet; çoğunluğa göre vâciptir.

b) Üç Cemreye Taş Atmak: Sırasına göre taş atılır. İlk önce Minâ'da Hife Mescidine en yakın cemre olan ilk küçük cemreye taş atılır. Sonra ikinci orta cemreye; sonra da en büyüğü olan Akabe Cemresine taş atılır. Her cemreye yedi taş atılır ve iki cemre arasında duâ edilir.

c) Nefirü'l-evvel: Hacı, teşrik günlerinin ikinci günü cemreye taş attıktan sonra Mekke'ye doğru yola çıkar. Çoğunluğa göre, o gün, Minâ'dan güneş batmadan ayrılırsa üçüncü cemreye taş atmaz. Hanefilere göre ise üçüncü günün fecrinden önce ayrılırsa atmaz.

d) Tahsîb: Çoğunluğa göre, müstehaptır. Hacı imkan bulabilirse, Allah'ı zikretmek ve namaz kılmak için Mekke'ye vardığında şehrin girişindeki Muhassab bölgesinde konaklar.

5- Teşrik Günlerinin Üçüncü Günü: Bu gün, bayram günlerinin dördüncü günüdür. Bu gün şunlar yapılır:

a) Cemrelere Taş Atmak: Cemrelere taş atmayı geciktiren, nefir-i evveli kaçırın ve vaktini bitiren kimsenin bu gün üç cemreye taş atması gerekir. Âlimlerim ittifakıyla, taş atma bu gün güneş batıncaya yerine getirilebilir.

b) Nefirü's-sâni: İlk nefiri kaçırın hacılar, bu gün cemrelere taş attıktan sonra Mekke'ye doğru yola çıkarlar. Bundan sonra Minâ'da kalmazlar.

c) Tahsîb: Nefirü'l-evvel'de olduğu Mekke'ye ulaşıldığında burada konaklanır.

d) Mekke'de Kalmak: Minâ'daki ameller yapıldıktan sonra sadece Vedâ Tavâfi kalır, diğer hac menâsiki yapılmış olur. Hacı, yolculuk vaktine kadar, burada ibâdet, zikir, tavâf ve hayırlı ameller yapmaya çalışır. İfrâd haccı yapan kişi, umre yapar. Umre, Arefe günü ile bayram günleri hariç her gün yapılabilir. Hanefilere göre bu günlerde umre yapılırsa tahrimen mekruhtur.

6- Vedâ Tavâfi: Çoğunluğa göre, hacı, Mekke'den ayrılmayı isterse vedâ tavâfi yapması gerekir. Bundan anlaşılması gereken, Beyt'te geçirilen son vakitlerin olmasıdır. Bu tavâfta remel ve iztibâ yapılmaz. İki rekat tavâf namazı kıldıktan sonra Zemzem suyuna gelip Kâbe'nin karşısında suyundan içer. Kâbe'nin örtüsünü tutar, başkasını rahatsız etmeden

Hacerü'l-esved'i selamlar. Sonra kapıyı karşısına alır ve Allah (cc)'a haccının kabulü, bağışlanması ve tekrar gelmeyi nasip etmesi için duâ ederek, Bâbu'l-haram'a doğru yürür.²⁴⁸

XV - HACCIN RÜKÜNLERİ

Çoğunluğa göre, haccın rükünleri dörttür: 1- İhrâm, 2- Arafat'ta Vakfe, 3- Ziyâret Tavâfi ve 4- Sa'y. Hanefilere göre ise ikidir: 1- Arafat'ta Vakfe, 2- Ziyâret Tavâfi. Şâfiilere göre, çoğunluğun dört şartı yanında, tıraş olmak veya saç kısıltmak ile rükünler arasında tertibe uymak da rükün sayılır.

A) İhrâm:

Dilde, kişinin kendisini bazı şeylerden alıkoyması demektir. Dini terim olarak, hac ve umreye niyetlenerek, belirli bir süre için, diğer zamanlarda helal olan bazı fiil ve davranışları, kişinin kendisine haram kılması demektir. Çoğunluğa göre, hac niyetiyle ihrâma girmek; Hanefilere göre ise, telbiye ile birlikte Hacca niyet etmek demektir. İhrâma giren kimseye Muhrim; ihrâma girişe göre yapılma şekli açısından hac ve umrelere ise Muhremun Bih adı verilir.

Çoğunluğa göre, ihrâm, hac rükünlerinden biridir. Hanefilere göre ise haccın sıhhatinin şartıdır. Bu şart, bir biçimde rükün olarak şarttır.

Bir kimse, umre veya hacca yahut ikisine birden niyet ettikten sonra "telbiye" yaparsa, ihrâma girmiş olur. Niyet eder fakat telbiye yapmazsa veya telbiye yapar niyet etmezse ihrâma girmiş sayılmaz.²⁴⁹

1) İhrâmın Rükünleri:

Hanefî mezhebine göre ihrâmın rüknü ikidir.

a) Niyet: Yapmak istediği ibâdeti (hac veya umreyi) kalben tâyin etmektir. Ayrıca dille söylenmesi müstehaptır.

²⁴⁸ el-Mevsûâtü'l-fikhiyye, XVII, 46-48.

²⁴⁹ Akyüz, age., 158-159.

Hanefî ve Mâlikîlere göre, ihrâma girerken niyet etmek, onun bir rûknüdür. Hac veya umreye niyet ettikten sonra, telbiyeye başlanır. Ihrâm niyetiyle telbiye yapıp hac veya umreden birine niyet etmeyen kimse, tavâf yapmadıkça dilediğine devam eder, fakat tavâf yapınca hac için kesinleşir.²⁵⁰ Niyet, “Allah (cc)’ım, haccetmek istiyorum, haccı bana kolaylaştır ve yaptığım haccı kabul et.” şeklinde yapılır.²⁵¹

b) Telbiye: “Lebbeyk...” Söylemektir. Bu sözleri söylemek, Cumhur’a göre müstehap; Zahirî Mezhebine göre, vâcip; Ebû Hanife’ye göre ise bunların yerine geçen başka sözler de söylenebilir. Bu sözlere ilave yapmak, Hanefîlere göre, câiz; İmâm Şâfiî’ye göre câiz değildir. Telbiyeyi yüksek sesle yapmak, Çoğunluğa göre müstehap; Zahirîlere göre vâciptir.²⁵²

Bir kimse Kâbe ve civarındaki kutsal yerleri niyet ve kastı ile ihrâma girdiği esnada, yapmak istediği menâsikin hac mı, umre mi yahut her ikisi mi olduğunu kalben veya dille tâyin etmezse, Hanefîlere göre, ihrâmı sahihtir.

Hacı, yapmak istediği menâsikin ne olduğunu (hac mı, umre mi yoksa her ikisi mi) henüz tavâf etmeden tâyin ederse, bu belirleme geçerlidir. Buna göre ibâdet tamamlanır. Hac mı, umre mi yapacağını belirlemeden tavâfa başlarsa, umre için ihrâma girmiş sayılır. Umresini tamamladıktan sonra ihrâmdan çıkar. Daha sonra yeniden hac için ihrâma girer. Hangi menâsiki yapacağına karar vermeden ve de tavâf yapmadan doğruca Arafat’a çıkıp, tavâftan önce “vakfe” yaparsa, hac için ihrâma girmiş sayılır ve ifrâd haccı yapmış sayılır.

Şâfiî mezhebine göre, hac veya umre menâsikinden birine başlamadan, yani tavâf yapmadan önce niyetle tâyin gerekir. Tâyin etmeden önce yapılan hac veya umre menâsiki geçerli olmaz.

Bir kimse, kendisine kolaylık ve rehber olmak üzere beraber hac etmek istediği ilim ve fazilet sahibi bir kimsenin yapacağı menâsik için ihrâma girmek ister de, o anda bu kimsenin hangi menâsik için ihrâma girmiş olduğunun bilemezse, “...falan kişinin ihrâma girdiği menâsik için ...” diye niyet etmesi câizdir. Bu şekilde niyet edenin ihrâmı, niyetinde belirttiği kişinin ihrâma girdiği menâsik için geçerli olur.

²⁵⁰ Kâsânî, age., II, 163.

²⁵¹ İbn Kudâme, age., III, 281-285; Kâsânî, age., II, 161.

²⁵² İbn Kudâme, age., III, 288-291; Serahsî, Mabsût, IV, 5-8; Şâfiî, Umm, II, 155-157; Akyüz, age., 159.

Ebû Hanife, Şâfiî, Servî, Ahmed b. Hanbel'e göre, telbiyeye Akabe cemrelerinde taşlama yapınca; İmâm Mâlik'e göre ise arefe günü güneş batınca, bir gruba göre de ilk cemreyi görünce son verilir.²⁵³

2- İhrâmın Vâcipleri:

a) İhrâma, "mîkât" denilen sınırları geçmeden girmek. Mîkâtı ihrâmsız geçmemek. Hanefiler, Ebû Yusuf ve Şeybânî'ye göre, mîkât ihamsız olarak geçilirse geri dönülür ve ihrâma tekrar girilir. Hac işlemlerine başlamadan geri dönülür ve ihrâma girilirse, hiçbir ceza gerekmez. Ebû Hanife'ye göre, mîkâta telbiye getirerek dönülürse, kurban gerekmez; fakat telbiye getirilmeden dönülürse kurban kesmek gerekir. İmâm Mâlik'e göre geri dönülse bile kurban kesmek gerekir. Diğer hukukçulara göre ise hiçbir ceza gerekmez.²⁵⁴

b) İhrâm yasaklarından sakınmak.²⁵⁵

3- İhrâmın Sünnetleri:

a) İhrâma girmeden önce, mümkünse gusletmek. Çoğunluğa göre, bu gusül temizlik için yapıldığından özel durumlarında olan hanımlar için de sünnettir, Zâhîrîlere göre vâciptir. Gusül mümkün olmadığında abdest alınır, fakat su bulunamaz ve abdest de alınamazsa teyemmüm yapılmaz. Ebû Hanife ve Sevrî'ye göre, abdest almakla da sünnet yerine getirilmiş olur, ancak daha faziletli olanı gusüldür.²⁵⁶

b) Erkekler, izâr ve ridâ denilen iki parçadan ibaret, örtüye sarınmak.²⁵⁷

c) İhrâm elbisesine büründükten sonra, -eğer kerâhet vakti değilse- iki rekat namaz kılmak. Bu namazın ilk rekatında "Kâfirûn", ikinci rekatında ise "İhlâs" sûrelerini okumak daha faziletlidir. Niyet ve telbiyenin bu namazdan sonra yapılması daha iyidir.

d) Namazdan sonra, ihrâmlı olduğu sürede her fırsatta yüksek sesle telbiye getirmek. Farz namazlardan sonra, yollarda kabilelere rastladıkça, yokuşları çıkıp inerken ve seher vakitlerinde telbiye getirmek sünnettir.

²⁵³ İbn Rüşd; el-Bidâyetü'l-müctehid, I, 273.

²⁵⁴ İbn Rüşd, age., I, 301; Serahsî, age., IV, 59, 167; Şeybânî, age., II, 433, 441.

²⁵⁵ Akyüz, age., IV, 230.

²⁵⁶ İbn Kudâme, age., III, 292; Şâfiî, Umm, II, 145.

²⁵⁷ İzâr; belden aşağıya sarılan; ridâ ise omuzlardan itibaren vücudun üst kısmını örten havlu veya peştemalden ibarettir. Bunların beyaz renkli, yeni veya yıkanıp temizlenmiş örtüler olması müstehaptır.

e) İhrâm için gusletmeden önce, tırnakları kesmek, gerekiyorsa tıraş olmak, kasık veya koltuk altı kıllarını temizlemek, vücuduna güzel kokular sürmek müstehaptır.²⁵⁸

4) İhrâma Girmenin Zamanı ve Yerleri:

Afâkiler (Mîkât sınırları dışından gelenler), hac veya umre için yol üzerindeki mîkâtlardan birinde veya hizasında ihrâma girerler. Daha önce, hatta memleketlerinde girmeleri de mümkündür. Hanefilere göre, ihrâm yasaklarına uyabilmek konusunda kendine güveni olanların, mîkât sınırlarından önce ihrâma girmeleri daha iyidir.²⁵⁹ Mîkât sınırları ile Harem bölgesi arasında bulunanlar, hac ve umre için buldukları yerde, yani Harem bölgesi dışında (Hill'de) ihrâma girerler. Mekke'ye veya Harem bölgesine gitmek üzere gelen âfâkilerin, mîkât olarak kabul edilen yerleri ihrâmsız olarak geçmeleri, cezayı gerektirir. Ancak, mîkât sınırlarını ihrâmsız olarak geçen kişi, hac veya umrenin rükünlerinden birini yerine getirmeden geri dönüp ihrâma tekrar girerse, ceza düşer. Bu kişinin ihrâmsız geçtiği bölgeye dönmeden kendisine en yakın mîkât sınırından ihrâma girebilir.

İmâm Şâfiî'ye göre, mutlaka hac aylarında ihrâma girilir. Bundan önce girilirse – vaktinden önce kılınan namaz gibi- geçerli olmaz. Bu sebeple umre ihrâmına girilmiş olur. Ahmed b. Hanbel'e göre, ihrâmın zamanı, Şevvâl, Zilkâde ve Muharrem ayının ilk dokuz günüdür. Bundan önce girmek mekruhtur. Ebû Hanife ve İmâm Mâlik'e göre, umrede olduğu gibi hacca da bütün yıl girilebilir. İbn Abbas (ra)'a göre ise ihrâma, hac aylarında girmek sünnettir.²⁶⁰

a) İhrâm İçin Mîkâtlar

Hac, umre veya başka maksatlarla Mekke'ye gelen âfâkilerin ihrâmsız olarak geçmemeleri gereken beş nokta Peygamber (sav) tarafından belirlenmiştir. Bunların her birine "mîkât" denir. Mekke'ye, bu noktaların çevrelediği sınırların dışından gelen kimselerin, bu sınırı ihrâmsız olarak geçmemeleri vâciptir.

Mîkât Noktaları Şunlardır:

1- ZULHULEYFE: Mekke'ye, Medine yönünden gelenlerin mîkâtıdır. Mekke'ye en uzak mîkât burasıdır. Medine'ye 11, Mekke'ye ise yaklaşık 450 km uzaklıktadır. Peygamber

²⁵⁸ Akyüz, age., IV, 168-169.

²⁵⁹ İbn Kudâme, age., III, 264; Kâsânî, age., II, 164.

²⁶⁰ Kâsânî, age., II, 160; Akyüz, age., IV, 160, 169.

(sav), Vedâ Haccında ihrâma burada girmiştir. Halen “Abâr-ı Ali” veya “Ebyâr-ı Ali” denilmektedir.

2- **CUHFE:** Şâm ve Şâm yönünden gelenlerin mîkâtıdır. Mekke’ye uzaklığı 187 km’dir.

3- **ZAT-I IRK:** Irak yönünden gelenlerin mîkâtıdır.

4- **KARN:** Necit bölgesinden gelenlerin mîkâtıdır.

5- **YELEMLEM:** Yemen tarafından gelenlerin mîkâtıdır. Mekke’ye arası 54 km’dir.

En yakın mîkât burasıdır.

Kızıl Denizi Süveyş kanalından gelenler, “Cuhfe” yakınındaki “Râbiğ” hizasında ihrâma girerler. Geliş istikametine göre Cidde de mîkât sayılmaktadır. Râbiğ, Mekke’ye yaklaşık 200 km. uzaklıktadır.²⁶¹

b) Harem Bölgesine ve Mekke’ye İhrâmsız Girmek: İster hac ve umre ister ticaret ve ziyâret gibi başka maksatlarla olsun Mekke’ye veya Harem bölgesine girmek için “mîkât sınırı”na gelen âfâkilerin mîkâtı ihrâmsız olarak geçmemeleri vâciptir. Çünkü ihrâm bu kutsal mekana tazîm için vâcip kılınmıştır. Bu konuda hac ve umre için gelenlerle, diğer maksatlar için gelenler arasında fark yoktur. Bu durumda olan âfâkiler, usulüne göre hac ve umre yaptıktan sonra ihrâmdan çıkarlar.

Hill bölgesinde (mîkât sınırları ile Harem bölgesi arasında) olanlar hac ve umre için Harem sınırlarını geçmeden, “Hill bölgesi”nde ihrâma girerler. Bunların hac ve umre maksadı dışında, diğer ihtiyaçları için Harem bölgesine ve Mekke’ye ihrâmsız olarak girip çıkmaları câizdir. Mîkât sınırları dışına çıkmadıkça, herhangi bir sebeple, Harem bölgesi dışına çıkmış bulunan Mekkeliler için de hüküm aynıdır.

Doğrudan Harem bölgesine veya Mekke’ye gitmek kastı olmaksızın, Hill bölgesine gelen âfâkilerin, mîkâtı ihrâmlı geçmeleri gerekmez. Böylece Harem bölgesine ihrâmsız olarak gelen âfâkiler, Harem bölgesine ve Mekke’ye girip çıkma konusunda, Hill bölgesinde olanların hükmüne tabi olurlar.

Hac ve umrelerini edâ edip ihrâmdan çıktıktan sonra, ticaret veya başka bir iş için Harem bölgesi dışına çıkmadıkça, Mekke’ye ihrâmsız olarak dönebilirler. Mîkât sınırları dışına çıkmışlarsa, ihrâma girmeden Harem bölgesine ve Mekke’ye dönemezler. Hanefiler ve

²⁶¹ Döndüren, age., 574-576; Akyüz, age., 160-161.

Mâlikîlere göre, hangi amaçla olursa olsun, mîkât sınırlarını geçenler ihrâma girmek zorundadırlar. Hanefîlere göre, Mikâtların çevrelediği bölgede oturanlar, hac ve umre dışındaki sebeplerle ihrâma girmek zorunda değildirler. Şâfiîlere göre ise Mekkeli olmayanlar dışındakiler, sadece hac ve umre için ihrâma girerler.²⁶²

Hanefîlere göre, mîkât ihrâmsız olarak geçilirse, yeni bir mîkât varsa orada ihrâma girilir. İkinci bir mîkât bulunamazsa koyun kesmek gerekir. Hac rükünlerini yapmadan geri dönülse ve ihrâma girilse, Şâfiî ve Şeybânî'ye göre kurban düşerken; Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Züfer'e göre kurban borcu hiçbir zaman düşmez. Şâfiî ve Hanbelîlere göre, ihrâmsız geçilirse hem kurban gerekir, hem de kişi günahkar olur. Mâlikîlere göre, kendi mîkâtından ihrâma girmeyenin koyun kesmesi gerekirken; Hanefîlere göre ise başka bir mîkâta ihrâma girmenin bir sakıncası yoktur.²⁶³

5- Ihrâmın Yasakları:

Bir kimse, hac veya umre için niyet edip telbiye yapmakla ihrâma girmiş olur. Bundan sonra ihrâmlı bulunduğu sürede diğer zamanlarda helal olan bazı fiil ve davranışları yapması yasak olur. Bunlara "ihrâmın yasakları" denir.

a) Ihrâmının Vücudu İle İlgili Yasaklar:

- 1- Saç veya sakal tıraş etmek, bıyıklarını kesmek,
- 2- Kasık, koltuk altı kıllarını yolmak veya tıraş etmek,
- 3- Vücudun diğer yerlerindeki kılları koparmak veya kesmek câiz değildir. Âyette şöyle buyrulur: "Kurban (hedy) yerine ulaşmadan başınızı tıraş etmeyin."²⁶⁴ Vücudun diğer yerleri başa kıyas edilerek, saç, sakal ve diğer tıraş ve temizlenmenin yasak olduğu kabul edilmiştir.

4- Tırnak kesmek,

5- Süslenmek maksadıyla saç, sakal ve bıyıkları yağlamak veya kınalamak. Kadınlar oje ve ruj kullanmak. Herhangi bir yere kına yakmak, Hanefîler ve Mâlikîlere göre, câiz değildir; Şâfiîlere göre, ihrâmlı kadınların kına yakması mekruhtur, vefat iddeti bekleniyorsa

²⁶² İbn Kudâme, age., III, 268; İbn Rüşd, age., I, 262; Kâsânî, age., II, 164; Serahsî, age., IV, 174; Şâfiî, Umm, II, 140-142; Hac Rehberi, 47-50; Akyüz, age., 163-164..

²⁶³ İbn Kudâme, age., III, 259, 262-263; İbn Rüşd, age., I, 262; Kâsânî, age., II, 165, 167; Akyüz, age., 163-164.

²⁶⁴ Bakara, 2/196.

haramdır. Erkeklerle el ve ayaklar dışında kına yakmak câizdir. Hanbelîlere göre ise ihrâmliya kına yakmak haram değildir.²⁶⁵

6- Vücuda veya ihrâma (kadınlar elbiselerine) güzel koku sürmek, kokulu sabun kullanmak. Hadiste Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: “ (Hac için ihrâma girmiş kişi) Koku ve za’feranla kokulanmış elbise giymesin.”²⁶⁶ Ebû Hanife’ye göre, kokulu ve kokusuz yağ sürünmek, tam bir uzvu kapsarsa fidye gerekir. Ancak ihrâmlının kokusuz sabunla yıkanması ve banyoya gitmesi câizdir. Unutarak, zorlanarak veya haramlığını bilmeksizin koku sürünmek günah değildir ve fidye gerektirmez. Hanefîler ve Mâlikîlere göre, kokulu maddeleri koklamak, mekruh; Şâfiîler ve Hanbelîlere göre, kasıtlı olarak koklanırsa haram, kasıt olmayınca haram değildir.²⁶⁷

Eseri kalmayan kokulu maddeleri ihrâmdan önce kullanmak, İmâm Mâlik, Hz. Ömer, Hz. Osman ve İbn Ömer’e göre, mekruh; Ebû Hanife, İmâm Şâfiî, Ahmed b. Hanbel ve Sevrî’ye göre ise câizdir.²⁶⁸

b) Giyim ve Giyim Eşyası İle İlgili Yasaklar:

1- Dikilmiş elbise giymek. Bundan maksat, elbise olarak dikilmiş veya örülmüş şeylerdir. İhrâm olarak örtülen izâr ve ridâda dikiş veya yama bulunmasında hiçbir sakınca yoktur. Omuzlara örtülen ridânın uçların birbirine bağlamak ve iğne ile tutturmak câiz ama mekruhtur. Buna gerek kalmaması için izâr ve ridânın yeteri kadar geniş ve uzun olanı tercih edilmelidir. Elbise olarak dikilmiş şeyleri, ceket ve palto gibi, giymeden omuza almak veya örtünmek câizdir. İzâr bulamayan pantolon giyebilir, ama bu durumda Hanefîlere göre fidye gerekirken; Şâfiîlere göre ise fidye gerekmez.²⁶⁹

2- Başını örtmek, takke, sarık veya bere giymek. Hz. Peygamber (sav) devesinden düşüp vefat eden ihrâmlı sahâbi için şöyle buyurmuştur: “Onun başını örtmeyiniz. O kıyâmet günü telbiye getirerek diriltilir.”²⁷⁰ Başını örtmek, Hanefîlere göre, yasak; Şâfiîlere göre ise câizdir. Hanefîler ve Mâlikîlere göre, erkeğin yüzünü örtmesi haram; Şâfiîler ve Hanbelîlere göre haram değildir.²⁷¹ Tedâvi, sıcak veya soğuk gibi zaruret hallerinde örtünmek câiz olur ve

²⁶⁵ Akyüz, age., IV, 165.

²⁶⁶ Buhârî, Hac, 21; Libas, 8, 13; Müslim, Hac, 1, 2.

²⁶⁷ Kâsânî, age., II, 191.

²⁶⁸ Ahmed b. Hanbel, el-Müsneid, 203/ 755-756; İbn Rüşd, age., I, 265; Şâfiî, Umm, II, 151.

²⁶⁹ Serahsî, age., IV, 126; Şâfiî, age., II, 147; Tahavî, age., 68.

²⁷⁰ Buhârî, Cenâiz, 20, 21; Müslim, Hac, 93, 94-97; Ebû Davûd, Cenâiz, 80.

²⁷¹ Kâsânî, age., II, 185.

fidye gerekir. Ancak elini başının üstüne koymak, şemsiye, ev, otobüs vb. şeylerin gölgesinden yararlanmak câizdir.²⁷²

3- Üstü ve topukları kapalı ayakkabı veya çorap giymek. Yüzü ve ihrâmlı havluları dışında bedeninin geri kalan yerlerini örtmek câiz değildir. Bu yüzden dikişsiz nalın veya terlikleri ise parmaklarının çoğu açıkta kalacağı için giyebilir. Bunları bulamaz veya parasını temin edemezse Hanefî ve Mâlikîlere göre, pantolon ve topukları altından kesilmiş mestleri giyebilir. İbn Abbas (ra), Hz. Peygamber (sav)'in şöyle buyurduğunu nakleder: "Kim nalın bulamazsa mestlerini giysin, peştamal bulamayan da fistân giysin."²⁷³ Ancak bunları giyenlere fidye gerekir.

4- Eldiven giymek. Şâfiîlere göre, câiz değildir. Mâlikîlere göre, kadınlar da eldiven giyemez. Sevri'ye göre giyebilir.²⁷⁴ Giyim ile ilgili yasaklar sadece erkekler için geçerlidir. Bunlara kadınlar dahil değildir.²⁷⁵

c) Cinsî Konularla İle İlgili Yasaklar:

1- Cinsî münasebet veya öpüşmek, oynaşmak... gibi cinsi münasebete götüren davranışlarda bulunmak. Hanefîlere göre, ihrâmlının evlenmesi ve nişanlanması câizdir. Ancak zifâf hacdan sonraya ertelenir. Çünkü Hz. Peygamber (sav) Meymûne (ranha) ile hacda evlenmiştir.²⁷⁶ İslâm Hukukçularının çoğunluğuna göre, ihrâmlının evlilik akdi geçerli olmaz. Çünkü Hz. Peygamber (sav), "İhrâmlı kimse evlenemez, kendisiyle evlenilmez ve nişanlanılamaz." buyurmuştur.²⁷⁷ Aynı zamanda çoğunluk, Hz. Peygamber (sav)'in Meymûne (ranha) ile hacda ihrâmlı değilken evlendiğini söylerler. Hz. Ömer, Hz. Ali ve İbn Ömer (ra)'a göre, ihrâmlının nikah akdi yapması haramdır ve yapılan akd bâtil olur.²⁷⁸

Cinsel temas ve temasa yol açan; sarılmak, öpüşmek, şehvetle dokunmak, kadının cinsel organına bakmak gibi fiiller ihrâm süresince yasaktır. Âyette şöyle buyrulur: "Kim hac aylarında ihrâma girerek haccı kendisine farz kılarsa, hacda kadına yaklaşmak, günah

²⁷² Döndüren, age., 593.

²⁷³ Buhârî, İlim, 53; Hac, 21; Libas, 8, 13, 14, 37; Müslim, Hac, 1, 5; Tirmizî, Hac, 18, 19; Nesâî, Menâsik, 3, 32-34, 37-39.

²⁷⁴ İbn Kudâme, age., III, 329; Kâsânî, age., II, 186; Serahsî, age., IV, 128; Şâfiî, age., II, 148.

²⁷⁵ Akyüz, age., IV, 164-165.

²⁷⁶ Buhârî, Sayd, 12; Nikah, 30; Megâzî, 34; Müslim, Nikah, 46, 47, 48; Tirmizî, Hac, 24.

²⁷⁷ Müslim, Nikâh, 41-45; Ebû Davûd, Menâsik, 38; Tirmizî, Hac, 23; Nesâî, Menâsik, 91.

²⁷⁸ Ahmed b. Hanbel, age., 235/ 877-880; İbn Kudâme, age., III, 332; İbn Rüşd, age., I, 267; Serahsî, age., IV, 191.

işlemek ve kavga etmek yoktur.”²⁷⁹ Âyetteki “refes” kelimesi genelde erkelerin kadınlara olan ihtiyacı için kinayeli bir sözcüktür. Cinsi konular yani, birleşme, öpüşme, oynaşma ve fuhuş sözler konuşma gibi hareketlerin ihrâmlıya yasak olduğunu bildirir.

Hz. Peygamber (sav), şöyle buyurmuştur: “Kim hac yapar, hac sırasında cinsel temastan sakınır ve günah işlemezse, annesinden doğduğu gündeki gibi günahlarından kurtulur.”²⁸⁰

2- Şehvi duyguları tahrik edici müstehcen şeyleri konuşmak.

Hacı, Arafat'ta vakfeden önce cinsel temasta bulunsa, haccı fasit olur, gelecek yıl kaza etmesi gerekir. Ceza olarak da küçük baş hayvan kurban eder. Cinsel temasa yol açan öpme, şehvetle dokunma gibi fiiller de, boşalma olsun veya olmasın bir küçük baş hayvan kesmeyi gerektirir. Mâlikîler dışında, diğer mezheplere göre, bu durumda hac fasit olmaz.²⁸¹

d) Dinen Haram Olan veya Başkalarına Zarar Veren Fiil ve Davranışlarla İlgili Yasaklar:

1- Füsuk: Allah (cc)'a itaatten ayrılıp, kötü davranışlarda bulunmak anlamına gelir. Aslın bu tarz hareket, herkes için ve her zaman haramdır ve günahdır. İhrâmlının itaat ve ibâdeti bırakarak günah işlemesi, diğer zamanlardakine oranla daha büyük bir sorumluluğa sebeptir.

2- Cidâl: Kavga etmek, tartışmak, sövmek ve münakaşa etmek anlamlarına gelir. İhrâmlı bir kişi, hac esnasında bencillik ve cimriliği bırakarak daha fazla ahlaklı, edepli, hoş ve doğru sözlü, sabırlı ve başkalarının haklarına saygılı olmalıdır.²⁸²

e) Kara Avı İle İlgili Yasaklar:

Hac ibâdetini yerine getirirken, ister Harem bölgesinde olsun, isterse Harem bölgesi dışında olsun, İhrâmlıya,

1- Eti yensin, yenmesin her türlü kara avını yapmak,

²⁷⁹ Bakara, 2/197.

²⁸⁰ Buhârî, Hac, 4; Muhsar, 9, 10; Müslim, Hac, 438; Nesâî, Hac, 4; İbn Mâce, Menâsik, 3; Ahmed b. Hanbel, II, 229, 410, 484.

²⁸¹ Döndüren, age., 595; Kâsânî, age., II, 183-206, 216-219; Şirâzî, Muhezzeb, I, 204-212; İbn Kudâme, age., III, 295-344, Şevkânî, el-Neylu'l-evtâr, V, 8, 9; Zuhaylî, age., III, 230; İbn Hümmâm, Fethu'l-kadir, II, 255.

²⁸² Akyüz, age., IV, 168.

2- Avcıya avını göstermek veya avlanmak konusunda avcıya yardımcı olmak,

3- Av hayvanlarına zarar vermek (yuvasını bozmak, yumurtasını kırmak, tüylerini yolmak, yavrularını almak, ayağını veya kanadını kırmak...) yasaktır. Çünkü Kur'ân-ı Kerim'de, "Ey İman Edenler! İhrâmlyken av hayvanlarını öldürmeyiniz."²⁸³ diye emir vardır.

Şâfiiler ve Hanbelîlere göre, karada yaşayan vahşi hayvanlardan olup eti yenenleri avlamak, işaret veya göstermek haramdır, eti yenmeyenleri avlamak veya öldürmek câizdir. Hanefîler ve Mâlikîlere göre ise eti yenmeyen hayvanları da avlayıp öldürmek haramdır.²⁸⁴

f) Harem Bölgesi İle İlgili Yasaklar:

Mekke şehir ve etrafındaki "Harem" denilen bölgenin avının avlanması, bitkilerinin kesilmesi veya koparılması, ister ihrâmlı olsun isterse ihrâmlı olmasın herkese yasaktır. Hz. Peygamber (sav), Medine'de de avlanmayı yasaklamıştır. İmâm Mâlik, Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel'e göre, Medine'de avlanmak yasaktır ve Mekke'deki hükümler geçerli olur. Ebû Hanife'ye göre, Medine Harem sayılmaz.

İhrâmlı kimselere bu yasaklar sadece kara hayvanları için geçerlidir. Deniz avcılığı ve balık tutmak bu yasakların içine girmez.²⁸⁵ Koyun, keçi, sığır, deve, tavuk gibi evcil hayvanların ihrâmlı tarafından kesilmesinde bir sakınca yoktur. Aynı şekilde ister ihrâm bölgesinde, ister bunun dışında olsun ihrâmlı veya ihrâmsız herkesin, tehlike anında karga, fare, kuduz veya azgın köpek, akrep, yılan ve pars hayvanları öldürmesinde bir sakınca yoktur.²⁸⁶

6) İhrâmlıya Yasak Olmayan Fiil ve Davranışlar:

a- Herhangi bir şeyin altında ve gölgesinde oturmak, şemsiye kullanmak,

b- Yıkanmak, kokusuz sabun kullanmak,

c- Kıl koparmadan kaşınmak,

d- Diş fırçalamak, kırılmış tırnağı koparmak,

e- Diş çektirmek ve kan aldırarak,

²⁸³ Mâide, 5/95.

²⁸⁴ Akyüz, age., IV, 166, 167.

²⁸⁵ bk. Mâide, 5/96.

²⁸⁶ Akyüz, age., IV, 167.

- f- Güzel koku satan dükkanlarda oturmak veya güzel koku satın almak,
- h) Yüzük, kol saati takmak ve silâh taşımak,
- i) Bele para kemeri bağlamak, omuza çanta asmak,
- j) Kolları giymeden palto veya ceket gibi dikilmiş bir elbiseyi omuzlarına almak,
- k) Yorgan, battaniye veya herhangi bir örtü ile üzerini örtmek, deniz avı avlanmak,
- l) Karga, çaylak, yılan, akrep, fare, sinek, karınca, pire, arı, kene, kelebek, kaplumbağa gibi av hayvanı olmayan hayvan ve haşerelerle, saldırıp ısırarak köpek, kurt ve kaplan gibi yırtıcı hayvanları öldürmek yasak değildir.²⁸⁷

B) Arafat'ta Vakfe:

Vakfe, sözlük anlamıyla “durmak, duruş” demektir. Hac deyimi olarak da vakfe, “Mekke yakınındaki Arafat dağında bir müddet durmak”tır. Arafat'ta vakfeden anlaşılan, hacının şartlarını yerine getirecek kadar Arafat'ta bulunmaktır. Arafat'ta vakfe, hacın rükünlerinin temelini oluşturur. Hacı, bu rükünü kaçırırsa haccı da kaçırmış olur. Arafat'ta vakfenin rükün olması Kurân-ı Kerim, sünnet ve icmâ ile sabittir. Allahü Teâlâ âyette şöyle buyurmaktadır: “ثم افيضوا من حيث افاض الناس” “Sonra insanların akın ettiği yerlerden sizler de akın edin. ...”²⁸⁸ Bu âyet, Arafat'ta vakfeyi emretmektedir.

Sünnette ise bu konuda birçok hadis vardır. Bu hadislerin en meşhuru şudur: “Hac, Arafat'tır.”²⁸⁹

İcmâ'ya gelince bu konuda birçok âlimin görüşü vardır. İbn Rüşd şöyle der: “İslâm Âlimleri, Arafat'ta vakfenin hac rükünlerinden biri olduğu; bunu kaçıran hacının tekrar hac etmesi gerektiği konusunda icmâ etmişlerdir.”²⁹⁰

Cennetten kovulduktan sonra Hz. Adem'le Hz. Havva birbirinin izini kaybetmişlerdi. Uzun aramalardan sonra Allah (cc)'ın lütfuyla birbirlerine Arafat'ta rastlayıp buluştular. Cennette işledikleri günahın doğan pişmanlıklarını ifade ederek Allah (cc)'a şükrettiler. Haccın farz kılınmasından itibaren şükran makamında, Hz. Adem ve Hz. Havva'nın nesilleri

²⁸⁷ Hac Rehberi, 50-53.

²⁸⁸ Bakara, 2/ 199.

²⁸⁹ Buhârî, VIII, 187; Tirmizî, III, 231; Ebû Davûd, II, 187, 486; Menâsik, 68; Nesâi, V, 205; İbn Mâce, 3018; Menâsik, 57. Aynı zamanda bu hadisler, Arafat'ta vakfenin hacın rükünü olduğu konusundaki âyeti destekleyen hadislerdir; Hac rehberi, 55.

²⁹⁰ el-Mevsûâtü'l-fıkhiyye, XVII, 49; İbn Rüşd, age., I, 335.

Allah (cc)'a yönelmektedirler. Geçmişteki kusurların affını niyâz ve gelecekte yardımını istemek için duâ ederler.

1- Arafat'ta Vakfenin Sahih Olma Şartları:

- a) Hac için ihrâmlı olmak,
- b) Belirli zamanda yapmak,
- c) Belirli yerde (bölgede) yapmak.

Dört mezhebe göre, vakfenin vaktinde yapılması şarttır. Aynı zamanda bunların yanında, Şâfiîler ve Hanbelîlere göre, ibâdete ehil olmak da gerekir. Mâlikîlere göre, kişinin vakfeyi kendi iradesi ile yapması gerekir. Ahmed b. Hanbel'e göre, vakfe sırasında baygın olan, gelecek yıl haccı kaza eder.²⁹¹

İslâm âlimleri arasında, vakfe için abdest, setr-i avret, kibleye dönme ve niyetin şart olması konusunda herhangi bir görüş ayrılığı yoktur. Bu duruma göre, abdestsiz, cünüp, hayızlı ve nifâslı kimsenin yapacağı vakfe de geçerlidir.²⁹²

2) Arafat'ta Vakfenin Zamanı:

Arafat'ta vakfenin zamanı, Arefe (Zilhicce'nin 9. günü) günü güneşin zevâlinden başlar, bayram günü fecr-i sadık doğana kadar devam eder. Âlimlerin ittifakına göre, Arafat'ta vakfe bu vakitlerin dışında yapılırsa, vakfe bâtil olur.

Arafat'ta vakfenin, bayrama günü fecir doğunca biteceği konusunda icmâ vardır. Fakat Arafat'ta vakfenin vaktinin ihtilaf vardır: Hanefîler ile Şâfiîlere göre Arafat'ta vakfenin başlangıcı Arefe günü güneşin zevâlidir. Mâlikîlere göre ise Arafat'ta vakfenin zamanı gecedir. Hacı gece belli bir süre de olsa geceleme vakfesi geçerli olmaz. Hacı kabul olmaz. Eğer Arafat'ta vakfe, özür olmadan bilerek gündüz yapılırsa kurban kesmek gerekir. Hanbelîlere göre ise, Arafat'ta vakfenin vakti, Arefe günü fecrin doğmasıyla başlar, bayram günü fecrin doğuşuna kadar devam eder.²⁹³

²⁹¹ Ahmed b. Hanbel, age., 238/ 886-888.

²⁹² Kâsânî, age., II, 125, 127; Meydânî, age., I, 191; İbn Abidin, Reddül-muhtâr, II, 237; İbn Rüşd, age., I, 335-337; Döndüren, age., 583.

²⁹³ el-Mevsûâtü'l-fikhiyye, XVII, 50.

Hanefiler ile Hanbelîlere göre, Arafat'ta vakfe iki kısma ayrılır: a) Rükün olan vakit: Hac farızasının yerine getirildiği vakittir. Az da olsa Arafat'ta vakfe süresince Arafat'ta kalmak. b) Vâcip olan vakit: Vakfe, güneşin zevâlinden batışına kadar devam eder. Amaç, Arafat'ta gece ile gündüzü birleştirmektir. Çoğunluğa göre, hacı, güneş batmadan Arafat'tan ayrılırsa kurban kesmesi gerekir. Güneş battıktan sonra vakfe yaparsa bir şey gerekmez.

Mâlikîlere göre, rüknün vakti gece vakfe yapmaktır. Gündüz olursa, kurban kesmek gerekir. Şâfiîlere göre ise, Arafat'ta gece ile gündüzü birleştirmek vâcip değil, sünnettir. Hacının kurban kesmesi müstehaptır. Vakfeyi, güneşin zevâlinden bayram günü fecre kadar yapabilir.²⁹⁴

Arafat vakfesinde niyet, akıl ve bilgi şart değildir. Bu sebeple, belirlenen sürenin bir kısmında, ister abdestli ister abdestsiz, ister şuursuz ister uyanık ister uyku halinde, Arafat sınırları içinde bulunan kişi, Arafat vakfesini yerine getirmiş olur.²⁹⁵

3) Arafat Vakfesinin Yeri:

Arafat bölgesinin "Urene vâdisi" dışında her yerinde vakfe yapılabilir. Urene vâdisi, Arafat bölgesinden değildir. Burada bulunan "Nemire Mescidi"nin güney kısmı da vakfe mahallinin dışında kalmaktadır. Vakfenin "Cemel-i Rahme" denilen tepenin eteklerinde yapılması ise sünnettir. Hanefilere göre, bu vâdide vakfe yapılmaz, yapılırsa vakfe geçerli olmaz. Mâlikîlere göre burada vakfe yapılırsa koyun kurban kesmek gerekir.²⁹⁶

4) Arefe Günü ve Arafat Vakfesinin Sünnetleri:

a) Arefe günü (Zilhicce, 9) güneş doğduktan sonra, Minâ'dan, Arafat bölgesine hareket etmek,

b) Nemire mescidinde, öğle namazında önce Cuma namazında olduğu gibi imâmın iki hutbe okuması,

c) Öğle ve ikindi namazlarını, öğle vaktinde birlikte kılmak. Buna "cem-i takdim" denir,

d) Vakfe için zevâl vaktinden sonra mümkünse gusletmek,

²⁹⁴ Ahmed b. Hanbel, age., 239/ 890; Kâsânî, age., II, 126; İbn Rüşd, age., I, 281; Serahsî, age., IV, 55; Akyüz, age., IV, 170-171.

²⁹⁵ İbn Kudâme, age., III, 415; Serahsî, age., IV, 156; Şâfiî, age., II, 166.

²⁹⁶ İbn Rüşd, age., I, 303; Kâsânî, age., II, 125.

e) Vakfe esnasında abdestli olmak,

f) Oruçlu olmamak,

g) Vakfeyi “Cemel-i Rahme” denilen tepenin kara taşları yanında yapmak, mümkün değilse imkana göre yaklaşmak,

h) Gün boyunca, telbiye, tekbir, tehlil, zikir, tesbih, salevât ve istiğfarda bulunmak. Kur’ân-ı Kerim okumak ve namaz kılmak,

h) Kendisi, anne-babası, geçmişleri ve bütün müminler için duâ ve istiğfarda bulunmak,

i) Vakfeyi namazdan sonra yapmak, mümkünse binek üzerinde yapmak. Vakfe esnasında ayakta durmak, oturmaktan; binek üzerinde bulunmak, ayakta olmaktan daha faziletlidir,

j) Vakfe esnasında, kible istikametine yönelmek,

k) Zevâl vaktinden önce Arafat’ta hazır bulunmak.

5- Öğle İle İkinci Namazlarının “Cem-i Takdîm” İle Kılınması:

Cem-i takdim, ikincisinin henüz vakti girmeden, iki vakit namazı birlikte kılmaktır. Hacda arefe günü Arafat’ta öğle ile ikinci namazlarını bir ezan ve iki kametle öğle vaktinde art arda kılmak sünnettir.

Ebû Hanife’ye göre, öğle ve ikinci namazlarının “cem-i takdim” ile kılınabilmesi için, Arefe günü, hac için ihrâmlı bulunmanın yanında Nemire Mescidin’nde “Arafat hutbesini” okuyan imâmın arkasında, “cemâat-i kübrâ” ile kılınmış olması gerekir. Bu sebeple çadırlarda cemaatle veya münferiden kılanlar, cam-i takdim yapmazlar. Her namazı kendi vaktinde, ayrı ayrı kılmaları gerekir.

Şâfiî, Mâlikî, Hanbelî ile Ebû Yusuf ve İmâm Muhammed’e göre, Arefe günü hac için ihrâmlı olanların Arafat’ta öğle ve ikinci namazlarını “cem-i takdim” ile kılabilmeleri için, Nemire Mescidi’inde cemâat-i kübrâ ile kılınmış olmaları şart değildir. Çadırlarda, cemaatle veya cemâatsiz kılanların da cem-i takdim yapmaları sünnettir.²⁹⁷

Öğle ve ikinci namazları “cem-i takdim” ile kılınırken; ezan okununca, öğle namazının ilk sünneti kılınır, sonra ikamet yapılarak, öğle namazının farzı kılınır. Son sünnet

²⁹⁷ İbn Rüşd, age., I, 280.

kılınmadan, ikindinin farzı için kâmet getirilir ve ikindinin farzı kılınır. İki farz namazı arasında başka namaz kılmak mekruhtur. Bu sebeple öğlenin son sünneti, ikindinin ilk sünneti kılınmaz. Ama iki farzdan sonra teşrik tekbirleri getirilir.²⁹⁸

C) Ziyâret tavâfı:

Hacı, ziyâret tavâfını Arafat'tan ayrıldıktan ve Müzdelife'de geceledikten sonra yerine getirir. Bayram günü Minâ'ya gelir, cemrelere taş atar, kurban keser ve tıraş olur. Daha sonra Mekke'ye gider, tavâf yapar. Tavâfın ziyâret tavâfı olarak isimlendirilmesinin sebebi, hacının Minâ'dan Beyt'i ziyârete gelip Mekke'de kalmasındandır. Çünkü hacı, geceleme için Minâ'ya geri döner. Diğer ismi "ifâdâ tavâfı"dır. Burada hacı, Minâ'dan Mekke'ye yolculuk yapmaktadır.²⁹⁹

Tavâfın şavt sayısı, yedidir. Çoğunluğa göre, hepsi rükündür. Hanefilere göre ise yediden fazla olursa rükün olur. Eğer şavt yediden az olursa, kurban kesmek gerekir. Çoğunluğa göre, hacının gücü ölçüsünde yürümesi gerekir. Hanefilere göre ise bu sünnettir. Tavâftan sonra sa'y yapacaksa remel ile iztibâ sünnet olur. Aksi takdirde sünnet olmaz. Çoğunluğa göre, tavâftan sonra iki rekat namaz kılması vâcip; Şâfilere göre ise sünnet olur.³⁰⁰

1- Ziyâret Tavâfının Rükün Oluşu:

Ziyâret tavâfının rükün (farz) olduğu Kitâp, Sünnet ve İcmâ ile sabittir.

Allah (cc), âyette şöyle buyurur: "واليطوفوا بالبيت العتيق" "... ve Beyt-i Atîk'i (Kâbe'yi) tavâf etsinler."³⁰¹ İslâm âlimleri, bu âyetin ifâdâ (ziyâret) tavâfına işaret ettiği konusunda icmâ etmişlerdir. Âyetle farz kılındığı anlaşılmaktadır.

Ümmü'l-Mü'mininin Safiye (r.anha), Peygamber Efendimizle hac yolculuğuna çıktığında hayız görmeye başladı. Bunun üzerine Efendimiz şöyle dedi: "Bu durum hacca engel olur mu?", Sahabe şöyle cevap verdi: "Bu durum, ifâda etti (engel olur)". Bunun

²⁹⁸ Döndüren, age., 582-583; Hac Rehberi, 54-58.

²⁹⁹ Ceziri, el-Fıkh ale'l-Mehazibi'l-Erba'a (FAME), I, 652-655; İbn Kudâme, age., III, 464; Serahsi, age., IV, 22.

³⁰⁰ Döndüren, age., 583.

³⁰¹ Hac, 22/29.

üzerine Efendimiz, “Hayır, buna izin var” dedi.³⁰² Bu hadis, ifâdâ tavâfının farz olduğunu gösterir. Bu konuda da icmâ vardır.³⁰³

2- Ziyâret Tavâfının Şartları:

Ziyâret tavâfının diğer tavâf şartlarının yanında özel şartları vardır. Özel şartları şunlardır:

a) Hanefîlere göre, hacının, haccın ihrâmı ile ilgili amellerini yerine getirmesi için önceden ihrâma girmiş olması gerekir.

b) Hanefîlere göre, hacının, Arafat'ta vakfe'yi yapmış olması gerekir. Âlimlerimiz icmâna göre, Arafat'ta vakfe'yi yapmadan önce ifâdâ (ziyâret) tavâfını yapmış olsa, hacının tekrar farz olan tavâfını yapması gerekir.

c) Niyet: Hanefîlere göre, hacının, asıl tavâfı kasıtlı niyet etmesi gerekir. Çoğunluğa (Hanefîler, Mâlikîler ve Şâfiîlere) göre, hacca niyet ederken ziyâret tavâfına niyet etmek şart değildir.

Hanbelîlere göre ise hacca niyet edilirken ziyâret tavâfına da niyet etmek gerekir. Aynı zamanda tavâf yapılabilmesi için Hanbelîlere göre vaktin de girmiş olması gerekir.

d) Vakit: Ziyâret tavâfı, dinen belirlenen sınırları dışında yapılmaz. Hanefîler ve Mâlikîlere göre, bayram günü ikinci fecirden başlayan geniş bir vakittir. Arafat'ta vakfe'nin vakti bayram gecesini fecirden öncedir. Tavâf bu vakitte yapılmalıdır. Tavâfı daha önce yapmak veya Arafat'ta vakfe'de yapılması gereken bir şeyi yapmak câiz değildir.

Hanefîlere göre, ziyâret tavâfı, vakfe yapıldıktan ve bayram günü fecir doğduktan sonra bütün ömür boyunca istenildiği zaman yapılır. Bayram günleri yapılması vâciptir. Ebû Hanîfe'ye göre bu vakitten sonraya bırakılırsa kurban kesmek gerekir; Şâfiîler ve Ebû Yusuf'a göre gerekmez. Şâfiîlere göre vakit bayram gecesinin yarısında başlar ve istenildiği vakte kadar devam eder; fakat bu tavâf yapılmadıkça cinsel birleşme yapılamaz. Mâlikîlere göre vakit bayram günü başlar. Zilhicce ayının sonuna kadar devam eder. Daha sonrasına geciktirmek kurban kesmeyi gerektirir. Bayramdan önce tavâf yapılamaz. Hanbelîlere göre

³⁰² Buhârî, III, 586; Müslim, II, 964.

³⁰³ el-Mevsûâtü'l-fikhiyye, XVII, 51; İbn Kudâme, age., III, 440.

vakit bayram günü gece yarısı başlar. Diğer konularda ise Hanefilerle aynı görüşleri paylaşırlar.³⁰⁴

3- Tavâfın Sahih Olmasının Şartları:

a) Tavâfi, Kâbe'nin etrafında ve Harem-i Şerif içinde yapmak,

b) Şavtların çoğunu, en az dördünü yapmış olmak. Diğerleri eksik bırakılırsa tavâf sahih olur. Fakat hacla ilgili tavâflarda eksik kalan her şavt için ceza gerekir. Hanefilere göre ziyâret tavâfının dört şavtı farz olduğu için daha az yapılması halinde tavâf sahih olmaz. Tavâftaki şavtları yediye tamamlamak ise vâciptir. Dörtten sonrasını yapmayanlar kurban keserler. Çoğunluğa göre ise tavâfların yedi şavt yapılması şarttır. Şavtlar eksik yapılırsa, bu koyun kesmekle giderilemez.³⁰⁵

c) Hacer-i esved'in bulunduğu köşe veya hizasından başlamak. Daha ileriden başlanırsa o şavt sahih olmaz.

d) Hacla ilgili tavâfların her birini belirlenen zamanlarda yapmak.

4- Tavâfın Vâcipleri:

a) Tavâfa Hacer-i esved veya hizasından başlamak. Daha geriden başlanabilir, fakat daha ileriden başlanırsa, ilk şavt eksik kalır. Çoğunluğa göre tavâfa buradan başlamak şarttır. Hanefilere göre tavâfa buradan başlamak vâciptir. Buradan başlanmazsa kurban kesmek gerekir.³⁰⁶

b) Teyâmün: Yüzünü Hacer-i esved'e döndüğünde sağ tarafı istikametine yürümek. Bu Kâbe'yi sola alıp Rûkn-ü Irakî yönüne ilerlemekle olur. Aksi yönde tavâf yapılması halinde tekrarı veya kurban kesmek gerekir.³⁰⁷

c) Hadesten Taharet: Abdestli olmak (cünüp veya abdestsiz olmamaktır). Hanımlar özel hallerinde, tavâftan başka haccın diğer bütün menâsikini yapabilirler, tavâf yapamazlar. Yaparlarsa ceza gerekir. Hanefilere göre, cünüp olarak tavâf yapılamaz. Temizlendikten sonra

³⁰⁴ Kâsânî, age., II, 132; İbn Rüşd, age., I, 276.

³⁰⁵ Kâsânî, age., II, 132; Serahsî, age., IV, 42-43.

³⁰⁶ Kâsânî, age., II, 130; Serahsî, age., IV, 44; Şâfiî, Umm, II, 170.

³⁰⁷ Kâsânî, age., II, 130-131.

tekrar tavâf yapılırsa ceza düşer. Çoğunluğa göre ise bunlar tavâfin şartıdır. Temizlik yapılmadıkça tavâf sahih olmaz.³⁰⁸

d) Setr-i avret: Kadın ve erkek için avret sayılan (kapalı olması gereken) uzuvların kapalı olması vâciptir. Avret sayılan uzuvlardan birinin dörtte birinden daha az kısmı açılırsa, bir şey gerekmez. Dörtte biri veya daha fazlası açılırsa ceza gerekir. Tavâf yeniden yapılırsa ceza düşer. Hanefiler dışındaki diğer mezheplere göre setr-i avret şarttır.³⁰⁹

e) Tavâfi, Hatim'in dışından dolaşarak yapmak. Çünkü bu kısım Kâbe'dendir. Hanefilere göre tavâfi Kabe'nin bir kenarında ve altınoluğun bulunduğu yerde yarım ay şeklindeki HATİM dışında yapmak gerekir. Bu yer Kabe'den sayıldığı için tavâfi buranın dışında yapmak vâciptir. Hatim'de tavâf yapılırsa tekrarı, bu yapılmazsa kurban kesmek gerekir. Diğer mezheplere göre ise, tavâfin Hatim'in dışında yapılması şarttır.³¹⁰

f) Gücü yetenlerin tavâfi yürüyerek yapmaları. Hastalık veya yaşlılık gibi mazeretleri sebebiyle yürüyerek tavâf edemeyenler, tahteravanlara binerek tavâf ederler. Hanefiler ve Mâlikîlere göre bizzat yürüyerek tavâf yapmak vâcip; Hanbelîlere göre şart; Şâfiîlere göre ise sünnettir. Gücü yettiği halde bir araca binilerek tavâf yapılırsa tekrarı veya kurban kesmek gerekir.³¹¹

g) Tavâf bitince iki rekat namaz kılmak. Yapılan tavâf, ister farz ister vâcip ister nâfile olsun, tavâftan sonra iki rekat namaz kılmaz vâciptir. Kerahet vakti değilse tavâftan hemen sonra kılmak daha faziletlidir. Daha sonra da kılınabilir. Hanefiler ve Mâlikîlere göre her türlü tavâftan sonra iki rekat namaz kılmak vâcip; diğer mezheplere göre ise sünnettir.³¹²

Mâlikîlere göre, tavâf namazını kılmadan memleketine dönene, koyun kesmek gerekir; Sevrî'ye göre, Harem'de ise kılar; Ebû Hanife ve İmâm Şâfiî'ye göre ise her yerde kılabilir.³¹³

h) Ziyâret tavâfini bayram günlerinde (üçüncü gün akşamına kadar) yapmak. Hanefilere göre, vakfe yapıldıktan sonra ziyâret tavâfi bütün ömür boyunca istenildiği zaman yapılabilir. Fakat bayram günleri içinde yapılması vâciptir. Geciktirilirse bir koyun kurban

³⁰⁸ Ahmed b. Hanbel, age., 211/ 784-786; Kâsânî, age., II, 129; İbn Rüşd, age., I, 276; Serahsî, age., IV, 38-41; Şâfiî, Umm, II, 178.

³⁰⁹ Akyüz, age., IV, 180.

³¹⁰ İbn Rüşd, age., I, 267; Kâsânî, age., II, 131; Serahsî, age., IV, 11; Şâfiî, Umm, II, 177.

³¹¹ Kâsânî, age., II, 130; Serahsî, age., IV, 44; Şâfiî, Umm, II, 174-175.

³¹² Ahmed b. Hanbel, age., 212-213/ 788-792; İbn Rüşd, age., I, 132, 275; Serahsî, age., IV, 12; Şâfiî, Umm, II, 175-176.

³¹³ İbn Rüşd, age., I, 302.

etmek gerekir. Sonraki yıllarda tekrar bayram günlerinde tavâf etmek gerekir. Diğer mezheplere göre ise tavâfın bayram günleri içinde yapılması şarttır.³¹⁴

Tavâfın vâciplerinden birini terk etmek cezayı gerektirir. Tavâf yeniden yapılırsa ceza düşer.

5- Tavâfın Sünnetleri:

a) Tavâfa başlarken, Rûkn-ü yemâni yönünden Hacer-i esvede gelerek başlamak.

b) Başlarken ve her şavtın sonunda Hacer-i esved'i öpmek veya uzaktan istilâm (selam durmak) etmek.

İstilâm; Hacer-i esved'i selamlamak demektir. Tavâfa başlarken ve her bir şavtı tamamlayıp hizasına geldikçe, Hacer-i esved'e dönerek, namaza durur gibi "tekbir ve tehlil" ile eller kaldırılıp üzerine konur ve Hacer-i esved öpülür. Yaklaşmak mümkün olmazsa, uzaktan Hacer-i esved'e dönülerek, avuçların içi Kâbe'ye çevrilmiş halde eller kulaklar hizasına kaldırılıp, "Bismillah Allahü Ekber" denilerek eller, üzerine konuluyormuş gibi işaret edilerek karşıdan Hacer-i esved selamlanır ve sağ elin içi öpülür. İzdihamlı zamanlarda, karşıdan istilâm ile yetinilmeli, öpmek için kimseye eziyet edilmemelidir. Çünkü Hacer-i esved'i öpmek sünnet; kimseye eziyet etmemek vâciptir. Sünnetin yerine getirilmesi için vâcip terk edilemez.

Rûkn-ü Yemâni de istilâm edilir fakat öpülmez. Bu sünnet değil, müstehaptır. Rûkn-ü Irâki ile Şâmî' de istilâm yoktur.

c) İztibâ Yapmak: İztibâ, tavâfa başlamadan önce ridânın bir ucunu sağ koltuğun altından alıp sol omuz üzerine atarak ve sağ omuzu açık bırakmaktır. Remel yapılan tavâflarda erkeklerin iztibâ yapmaları sünnettir. Remel yapılmayan tavâflarda iztibâ yapılmaz.

d) Remel Yapmak: Remel, tavâfın ilk üç şavtında kısa adımlarla koşarak ve omuzları silkerek süratli ve çalımlica yürümektir. Hanefilere göre, remel, bütün tavâflarda değil, sadece kendisinden sonra sa'y yapılacak tavâflarda, erkekler için sünnettir. Kadınlar remel yapmazlar. Nâfile tavâflar ile vedâ tavâfında sa'y olmadığından, bu tavâflarda remel ve iztibâ yapılmaz.

³¹⁴ Akyüz, age., IV, 180.

Ebû Hanife, İmâm-ı Şâfiî, Ahmed b. Hanbel ve İbn Abbas'a göre remel sünnettir.³¹⁵ İmâm Şafiye göre, Mekkeli olsun veya olmasın –arefe gününden öncesi ile sa'y arasındaki tavâflarda- remel sünnettir. İmâm Mâlik'e göre müstehaptır. İbn Ömer'e göre Mekkeliler remel yapmaz.³¹⁶ Ebû Hanife ve Ahmed b. Hanbel'e göre, tavâfin ilk şavtında remel yapılmazsa, koyun kesmek gerekir.³¹⁷

Rasûlullah (sav) Efendimiz, hicretin yedinci yılında, ashabı ile umre yaparken, "Dârun-nedve" önünde toplanıp kendilerini seyreden ve kendi aralarında Medine'ye hicret eden müslümanların zayıflamış olduklarını konuşan Kureyş müşriklerine kuvvetli görünmek için, kolunu ihrâmın dışında tutup, pazusunu şişirerek tavâfin ilk üç şavtında, kısa adımlarla koşarak yürümüş ve ashabına şöyle demiştir:

“رحم الله امرأ اراهم اليوم من نفسه قوة”

“Bugün kendisini onlara kuvvetli gösterene Allah (cc) rahmet etsin”

İztibâ ve remel, bu olayın yâdı için yapılmaktadır.

e) Tavâfin şavtlarını eksiksiz ve peş peşe yapmak.

Tavâf esnasında farz namaz için kâmet yapılması, abdestin bozulması veya ani bir mazeretin çıkması gibi durumlarda tavâf olduğu yerde bırakılır, daha sonra tamamlanır. Tavâfin bütün şartlarının ardı ardına yapılması zorunlu değil, sünnettir.

f) Erkekler mümkün olduğu kadar Kâbe'ye yaklaşarak, kadınlar ise erkekler arasına karışıp sıkışmayacak kadar uzaktan tavâf etmek.

g) Tavâftan sonra kılınan iki rekat namazdan sonra Makâm-ı İbrahim'in arkasından dünya ve ahirette muhtaç olduğumuz haller için duâ etmek. Namazdan sonra Safâ tepesine çıkmadan önce, Zemzem kuyusuna gidip bir miktar içmek ve dökünmek.³¹⁸

Tavâfin sünnetlerini mazeretsiz olarak terk etmek, mekruhtur. Fakat mazeretsiz olarak da terk edilmiş olsa da ceza gerekmez.

Şâfiîler ve Hanbelîlere göre ise daha önce Arafat'ta vakfe'yi yapan kişi için ziyâret tavâfinin ilk vakti bayram gecesini yarısından sonra başlar. Şâfiîler ziyâret tavâfini cemrelere taş atmaya kıyas etmişlerdir. Cemrelere taş atmak, kurban kesmek ve tıraş olmakla, birinci ihrâmdan çıkma gerçekleşir. Ziyâret tavâfi ile de (sa'y'ı yapmak şartıyla) ikinci (büyük)

³¹⁵ Müslim, Hac, 39/240.

³¹⁶ İbn Rüşd, age., I, 275; Serahsî, age., IV, 10-11.

³¹⁷ İbn Rüşd, age., I, 302; Serahsî, age., IV, 46.

³¹⁸ Akyüz, age., IV, 182-183.

ihrâmdan çıkma gerçekleşir. Cemrelere taş atmanın vakti gece yarısında başladığı için, ziyâret tavâfi da gece yarısı başlar.

Âlimlere göre, ziyâret tavâfinin cemrelere taş attık ve tıraş olduktan sonra yapılması daha faziletlidir.

Farz olan ziyâret tavâfinin vaktinin sonu konusunda belirli bir vakit yoktur. Tavâf, bütün bayram gün ve gecelerinde yapılabilir. Fakat Ebû Hanife, bayram günü yapılmasını şart koştı. Ama daha sonra da yapılırsa geçerli olur. Mezhebin hükmettiği fetvâya göre, hacının ziyâret tavâfini bundan daha da geciktirmesi durumunda kurban kesmesi gerekir. Ebû Hanife, buna şu âyetleri delil olarak getirir: "... Artık onlardan siz de yiyin. ...",³¹⁹ "... Beyt-i Atîk'i tavâf etsinler. ..."³²⁰ Bu âyetlerden kurban kesme ile tavâfin vaktinin bir olduğu anlaşılmaktadır. Ziyâret tavâfini bayram günlerinden sonraya ertelemek mekruhtur. Kurban kesilmesi gerekir.

Mâlikîlere göre, hacı ziyâret tavâfini Zilhicce ayından sonraya geciktirmedikçe kurban kesmesine gerek yoktur. Mâlikîler bu konuda Zilhicce ayını dikkate almışlardır. Çünkü bu ayın başlarında hac amelleri yapılmaktadır. Öyle ise hepsinde de yapılabilir ve tavâf ertelenebilir. Bu aydan daha sonraya da ertelenirse kurban kesmek gerekir. İmâm Muhammed, Ebû Yusuf ile Şâfiîler ve Hanbelîlere göre hacı ziyâret tavâfini ne kadar ertelerse ertelesin kurban kesmesi gerekmez. Şâfiîler ve Hanbelîler ise asıl olanın tavâfi sınırlandırıcı bir vaktin olmamasıdır. Tavâfin bayram günlerinde yapılmasının gerektiren herhangi bir şey yoktur. Hacı, tavâfi bayram günlerinden sonraya ertelerse kurban kesmesi gerekmez.

Hacı, ziyâret tavâfini bayram günleri veya Zilhicce'den daha sonraya ertelerse tavâf borcu düşmez ve tekrar dönüp tavâfi yapıncaya kadar eşi kendisine haram olur.

Ziyâret tavâfi yapıldıktan sonra kurban kesmek gerekmez. Ziyâret tavâfi, hacın rükünlerindedir. Hac amelleri, birbirinin yerine yapılamaz. Kişinin tekrar gelip yapması gerekir.

³¹⁹ Hac, 22/28.

³²⁰ Hac, 22/29.

6- Tavâfın Yapılışı:

Hangi tavâf yapılacaksa, ona niyet edilir. Rük-n-ü yemânî tarafından Hacer-i esved hizasına gelinir. Tekbir ve tehlil ile Hacer-i esved öpülür. “Bismillah, Allahü Ekber” diyerek Hacer-i esved istilâm edilir. Daha sonra,

سبحان الله والحمد لله ولا اله الا الله والله اكبر ولا حول ولا قوة الا بالله العلي العظيم . والصلاة والسلام على رسول الله محمد صلى الله عليه وسلم ايماناً بك وتصديقاً بكتابك ووفاءً بعهدك واتباعاً لسنة نبيك و حبيبك محمد (صعور)

diye duâ edilerek tavâfa başlanır.tavâfın bütün şartlarının başında bu duâ tekrarlanır. Ayrıca her şavt için özel duâlar vardır. Fakat mutlaka bunların okunması zorunlu değildir. Tekbir ve tehlil yapılır veya bilinen diğer duâlar okunabilir. Tavâf esnasında telbiye getirilmez.

Hatim'in dışından dolaşarak tavâfa devam edilir. Hizasına geldikçe, her şavtta Rük-n-ü yemânî ve Hacer-i esved istilâm edilir. Bütün şavtlarda Rük-n-ü Yemânî ile Rük-n-ü Hacer-i esved arasında:

اللهم ربنا اتنا في الدنيا حسنة وفي الآخرة حسنة وقنا عذاب النار وادخلنا الجنة مع الأبرار يا
”عزيز يا غفار يا رب العالمين“

duâsı okunur. Böylece yedi şavt tamamlanır.

Tavâf esnasında, rükünlerde veya başka bir yerde durulmaz. Hanımlar, duâ, tekbir ve tehlillerde seslerini yükseltmezler. Hacer-i esved'i öpmek için, erkekler arasına kalabalığa girmezler, kendisinden sonra sa'y yapılacak tavâflarda, erkekler iztibâ ve remel yaparlar. Diğer tavâflarda yapmazlar.³²¹

³²¹ Hac Rehberi, 58-64.

7- Tavâf ve Çeşitleri:

Sözlükte, “ziyâret etmek, bir şeyin çevresinde dönüp dolaşmak” manasına gelen tavâf, hac ve umre işlemi olarak, “Kâbe’nin çevresinde usûlüne uygun olarak yedi defa dönmek” demektir. Tavâf yapan kimseye *Tâif*, tavâf yapılan yere de *Metâf* denir. Tavâfin başlama noktası Hacerü’l-esved’dir. Buraya kadar yapılan bir tura *Şavt* denir. Şavt, aynı zamanda sa’y için, Safâ ile Merve tepelerinden birine gidişe de denir.

Tavâfin Çeşitleri:

Hüküm yönünden tavâflar; farz, vâcib ve sünnet tavâfları olmak üzere üç çeşittir.

aa) Farz Tavâflar:

Farz tavâflar iki tanedir; biri, haccın farz tavâfi olan ziyâret tavâfi, diğeri ise umre tavâfidir.

1- Ziyâret Tavâfi: Haccın rükünlerinden biri olan ve Arafat’ta vakfeden sonra yapılan tavâfa *Ziyâret Tavâfi*, *Tavâfu’l-İfâda* veya *Tavâfu Yevmi’n-Nahr* adı verilir. Ziyâret tavâfi haccın rükünlerinden ikincisidir. Hanefilere göre dört şavtı farz, üç şavtı vâcibtir. Diğer mezheplere göre ise yedi şavtın hepsi farzdır.

2- Umre Tavâfi: Umre için Mekke’ye gelenlerin yaptıkları ve umrenin iki rüknünden biri olan farz tavâfa *Umre Tavâfi* denir. Hanefilere göre, umre tavâfinin en az dört şavtını yapmak farz, üç şavtı ise vâcibtir.

ab) Vâcib Tavâf: Vedâ Tavâfi:

Hac işlemleri yapılırken, Minâ’dan Mekke’ye inilince yapılan son tavâfa Vedâ Tavâfi veya *Tavâfu’s-Sader* denir. Aslında ziyâret tavâfindan sonra yapılan her tavâfa vedâ tavâfi denir. Vedâ tavâfini yapmak, Hanefilere göre vâcib, diğer mezheplere göre sünnettir. Bununla birlikte Şâfiîlerden tavâfin vâcib olduğunu kabul edenler de vardır. Vedâ Tavâfi, sadece âfâkiler için geçerlidir.

ac) Sünnet Tavâflar:

1- Kudûm Tavâfı: Mekke'ye mîkâtlar dışından gelenlerin yaptıkları tavâfa Kudûm Tavâfı veya Tavâfu'l-Likâ, Tavâfu'l-Tahiyye denir. Bu tavâfı yapmak Hanefilere göre sünnet; Mâlikîlere göre vâciptir.

2- Tatavvu Tavâf: Mekke'ye gelenlerin veya orada bulunanların zaman zaman nâfile olarak yaptıkları tavâfa Tatavvu Tavâf denir. Bu tavâf, âfâkiler için nâfile namaz kılmaktan daha faziletlidir.

Bu tavâf çeşitlerinin yapılış yönünden özellikleri şunlardır:

a) Ziyâret ve vedâ tavâfı, sadece hac işlemleri; umre tavâfı ise sadece umre işlemleri için yapılır.

b) Kudûm ve Tatavvu tavâfları, hem her ikisi için yapılır, hem de hac ve umre dışındaki zamanlarda da yapılabilir.

Bu tavâf çeşitlerinin hüküm yönünden özellikleri şunlardır:

a) Ziyâret tavâfı haccın; umre tavâfı ise umrenin farzıdır.

b) Vedâ tavâfının yapılması, haccın vâciplerindedir.

c) Kudûm ve Tatavvu tavâflarının yapılması ise sünnettir.³²²

D) Safâ ile Merve Arasında Sa'y:

Safâ ile Merve arasında sa'y'dan maksat, tavâfı yaptıktan sonra Safâ ile Merve arasında yedi defa gelip gitmektir. Safâ'dan Merve'ye her gidiş ve Merve'den Safâ'ya dönüş şavt denir. Sa'y'ın yapıldığı Safâ ile Merve arasındaki mesafeye de "Sa'y yeri" anlamına "Mes'â - مسعى" denir.

Allah (cc), Kurân-ı Kerim'de şöyle buyurur: “ ان الصفا و المروة من شعائر الله فمن حج ”
”البیت او اعتمر فلا جناح علیه ان يطوف بهما...”
“Şüphesiz ki, Safâ ile Merve Allah (cc)'ın

³²² Akyüz, age., IV, 203-206.

alametlerindendir. Kim hac için Kâbe'yi ziyâret eder veya umre yaparsa, Safâ ile Merve'yi tavâf etmesinde sakınca yoktur.»³²³

Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurur: “Şüphesiz, Allah (cc) size sa'y'ı farz kıldı; size sa'y farz kılındı, sa'y yapınız.»³²⁴

1- Sa'y'ın Sahih Olmasının Şartları:

a) Sa'y'ın hac ve umre ihrâmından sonra yapılması gerekir. Sa'y'ın ihrâmlı olarak yapılması şart değildir, ama ihrâmdan sonra yapılması gerekir. Önce sa'y edilip sonra hac ve umre ihrâmına girilse geçerli olmaz. Çoğunluğa göre sa'y, tavâftan sonra yapılır. Tavâftan önce sa'y edilir ve bunu unutarak Mekke'den çıktıktan sonra hac ve umrede birleşme yapılırsa haccın kazası ve hedy, umre yapılırsa umrenin kazası gerekir. Sevrî'ye göre hiçbir ceza gerekmez. Ebû Hanife'ye göre, Mekke'den çıkınca dönülmez, fakat koyun kurban edilir. Hac için yapılan sa'y, kudûm veya ziyâret, umre için yapılan sa'y ise umre tavâfindan sonra yapılır.³²⁵

b) Muteber bir tavâftan sonra yapılması. Muteber tavâf, abdestli olarak en az dört şavtı tamamlanmış tavâftır.

c) Dört şavttan az olmaması. Dört şavttan az bırakılırsa sa'y geçerli olmaz. Tamamlanmadığı veya yeniden başlanmadığı zaman ceza kurbanı kesmek gerekir. Dört şavttan sonrası terk edilirse her şavt için sadaka verilir.

d) Sa'y'e Safâ'dan başlanması gerekir. Başlanmazsa geçerli olmaz. Sa'y'ı Safâ tepesinden başlayıp Merve tepesinde bitirmek gerekir. Safâ'dan Merve'ye gidiş gelişlerin her birine şavt adı verilmesine rağmen Hanefî hukukçusu Tahavi, iki tepe arasındaki gidiş-dönüşü bir şavt kabul eder.³²⁶

e) Hac sa'y'ının hac ayları başladıktan sonra yapılması gerekir. Hac ayları girmeden yapılırsa sahih olmaz.

³²³ Bakara, 2/158.

³²⁴ Şevkânî, Neylû'l-evtâr, V, 50; Döndüren, age., 585.

³²⁵ İbn Rüşd, age., I, 279; Serahsî, age., IV, 5.

³²⁶ Kâsânî, age., II, 134; Serahsî, age., IV, 44, 50.

2- Sa'y'ın Vâcipleri:

a) Gücü yetenin yürüyerek sa'y etmesi. Yürümeyenler arabaya binerler. Hanefilere göre, yürümek vâcip; çoğunluğa göre ise şarttır.³²⁷

b) Sa'y'ı yedi şavta tamamlamak. Dört şavttan sonrasını terk edenler, her şavt için bir sadaka verirler. Ebû Hanife'ye göre, her tepeye yedi gidiş, toplam on dört şavt olmalıdır.³²⁸

3- Sa'y'ın Sünnetleri:

a) Tavâf ile sa'y'ı ardı ardına yapmak. Tavâf namazından sonra hemen sa'y'e başlamak.

b) Abdestli olmak. Özel hallerinde olan kadınların, sa'y etmeleri, özür sebebiyle kerahetsiz câizdir. Ancak bu durumları ile tavâf edemezler.

c) Sa'y'e başlamadan önce Hacer-ü esved'i selamlamak ve sonra Safâ tepesine göre yürümek.

d) Her şavtta Safâ ile Merve tepelerinin, Kâbe'nin görülebileceği yerlerine çıkmak.

e) Her şavtta, Safâ ve Merve'de yüzünü Kâbe'ye dönüp tekbir, tehlil ve duâ etmek.

f) Erkekler, Safâ ve Merve tepeleri arasındaki vâdi tabanında "hervele هرولة" yapmak. diğerkısımlarda ise yavaş yürümek.

g) Sa'y esnasında tekbir, tehlil ve duâ ile meşgul olmak.

h) Bütün şavtları ardı ardına yapmak.³²⁹

4- Sa'y'ın Yapılışı:

Hacer-ü esved istilâm edildikten sonra Mes'â'ya gidilir ve şöyle niyet edilir:

اللهم اني اريد ان اسعي ما بين الصفا والمروة سبعة اشواط سعيالحج (او العمرة) لله تعالى عز

وجل

³²⁷ Kâsânî, age., II, 134.

³²⁸ Serahsî, age., IV, 13-14.

³²⁹ Cezîrî, age., I, 659-661; Serahsî, age., IV, 51.

“Allah (cc)’ım senin rızan için Safâ ile Merve arasında 7 şavt hac (veya umre) sa’y’ini yapmak istiyorum. Bana kolay kıl ve kabul buyur.”

Safâ tepesinin Kâbe görülebilecek bir noktasına çıkılır. Kâbe’ye dönülerek tekbir, tehlil, salavat-ı şerife okunur. Eller kaldırılarak duâ ve niyazda bulunulur. Buradan Merve’ye doğru duâ, tekbir, tehlil ve salavat-ı şerife okunarak yavaş yavaş yürünülür. Safâ ile Merve arasındaki vâdi tabanına inildiğinde, erkekler hervele yaparlar. Sonra yavaş yürürler.

Sa’y’ın her şavtında hervele esnasında:

“رب اغفر وارحم و اوف و تكرم و تجاوز عما تعلم انك تعلم ما لا تعلم انك انت الاعز الاكرم”

“Allah (cc)’ım, günahlarımı bağışla, bana merhamet et, affet ve bana ikram et, bildiği(n)m günahlarımdan vazgeç. Çünkü sen, bizim bilmediklerimizi de biliyorsun. Şüphesiz sen, en aziz ve en kerimsin.” diye duâ edilir.

5- Sa’y’ (سعي) ın Hükümü:

Mâlikîler, Şâfiîler ve Hanbelîlere göre, sa’y, yapılmadığı zaman haccın olunmayacağı bir hac rüknüdür. Hz. Âişe ve Urve b. Zübeyr’e göre, hacı, sa’y’den bir adım eksik yapsa geri dönüp tamamlaması gerekir. Hanefîlere göre ise, sa’y, rükün değil, haccın vâciplerindedir. Hasan Basrî ile Süfyân-ı Servî bu görüştedirler. Çoğunluğa göre, sa’y’in rükünü, yedi şavttır. Hacı, şavtı bir adım eksik yapsa ihrâmdan çıkamaz. Hanefîlere göre, yediden daha fazla şavt yapılması gerekir. Diğer üç mezhebe göre, daha fazla şavt yapmak gerekmez. Eğer yapılırsa kurban kesmek gerekir.³³⁰

Hanefîler ve Mâlikîlere göre, gücü yetenin sa’y’da yürümesi vâciptir. Şâfiîler ve Hanbelîlere göre ise, sünnettir.³³¹

Sa’y, kendi başına bir ibâdet değildir. Mutlaka bir tavâftan sonra yapılır. Ancak bu tavâftan sonra yapılması gerekmez. Arada fasıla olabilir. Fakat, tavâf namazından sonra ara vermeden yapılması sünnettir. Sa’y, umre ve hac için birer defadır, daha fazla yapılmaz. Umrenin sa’y’ı, umre tavâfindan sonra yapılır. O anda yapılamazsa, daha sonra ihrâmdan çıkmadan uygun bir zamanda yapılabilir. Haccın sa’y’ının ziyâret tavâfindan sonra yapılması

³³⁰ Akyüz, age., IV, 183-186.

³³¹ el-Mevsûâtü’l-fikhiyye, XVII, 49-53.

daha faziletlidir. İzdiham olması durumunda kudûm tavâfindan sonra da yapılabilir. Kudûm tavâfindan sonra yapılmamışsa nâfile bir tavâftan sonra da yapılabilir.³³²

XVI - HACCIN VACİPLERİ

Haccın, şartlar ve rükünler dışında vâcip olan menâsiki de vardır. Haccın eksiksiz yerine getirilebilmesi için, bunların da yerine getirilmesi gerekir.

Haccın vâcipleriyle anlatılmak istenen, istenileni yapıp yasaklanana terk etmektir. Yapılmamasıyla haccın sıhhatine bir hâlel gelmez. Haccın vâciplerinden birini mazeretsiz olarak terk edilmesi haramdır. Terk eden günahkar olur. Ancak dinen özür olarak kabul edilen bir özür olmadan terk ederse kurban kesmesi gerekir. Haccın vâcipleri iki kısma ayrılır:

- 1- Başka Şartlara Bağlı Olmayan Aslî Vâcipleri,
- 2- Başka Şartlara Bağlı Olan Vâcipler.

1- Başka Şartlara Bağlı Olmayan Aslî Vâcipleri:

a) Müzdelife'de (Vakfe) Gecelemek:

Bayram gecesini insanlar burada toplandığı için burada toplanmaya “cum'a” da denir. Âlimler, burada gecelemenin rükün değil, vâcip olduğu konusunda ittifak etmişler, ama burada beklemenin süresi konusunda ihtilaf etmişlerdir.

Şâfiîler, Mâlikîler ve Hanbelîlere göre burada beklemesi vâcip olan zaman, gece bir süre kalmaktır. Ama daha sonraki mezhep imâmları ihtilafa düşmüşlerdir. Mâlikîlere göre yolculuğun elverdiği kadar burada kalmak vâcip; burada geceleme sünnettir. Şâfiîler ve Hanbelîlere göre kısa bir süre de olsa gece yarısından sonra bir süre Müzdelife'de kalmak vâciptir.³³³

Hanefîlere göre, kim bayram günü fecrin doğuşuyla güneşin doğuşu arasında bir an olsa Müzdelife'de bulunsa vakfeye yetişmiş olur. Burada geceleyip gecelememesi şart

³³² Akyüz, age., IV, 186; Hac Rehberi, 70-74.

³³³ İbn Rüşd, age., I, 282-283; Cezîrî, age., I, 666; İbn Kudâme, el-Muğnî, III, 421; Kâsânî, age., II, 135; Serahsî, age., IV, 19, 63.

değildir. Hac'da arefe gününü bayram gününe bağlayan geceyi burada geçirmek sünnet; vakfe ise vâciptir. Eğer buna da yetişemezse vâcip olan vakfeyi kaçırmış olur ve kurban kesmesi gerekir. Önemli bir sıkıntı yaratan mazereti varsa kurban kesmez.

Âlimlerin ittifakına göre, hacı, burada akşam ile yatsı namazlarının cem'i tehir ile birleştirerek kılar. Çoğunluğa göre sünnet olan cem'; Hanefilere göre vâciptir. Bunun için şu şartların yerine gelmiş olması gerekir:

- 1- Hac için ihrâmlı olmak,
- 2- Arefeyi bayrama bağlayan gece Müzdelife'de olmak,
- 3- Yatsı vakti girmiş olmak.³³⁴

Allah (cc), âyette şöyle buyurur: “...فاذا افضتم من عرفاتٍ فاذكروا الله عند المشعر...
...الحرام.” “Arafat'tan sel gibi akıp inerken Meş'âr-ı Haram'da Allah (cc)'ı anın.”³³⁵

Hz. Peygamber (sav), bir hadisinde şöyle buyurur: “Kim bizim bu sabah namazımızda hazır bulunur, biz ayrılıncaya kadar bizimle vakfe yapmış olursa, onun haccı tamam olur.”³³⁶

aa) Müzdelife'de Vakfe'nin Sahih Olmasının Şartları:

- 1- Hac için ihrâmlı olmak,
- 2- Önceden “Arafat vakfesi”ni yapmış olmak,
- 3- Belirli yer ve zamanda yapmak.

ab) Müzdelife'de Vakfe'nin Zamanı:

Hanefilere göre, Müzdelife'de Vakfe'nin zamanı, bayram sabahı tan yeri ağarmaya başlamasından güneşin doğmasına kadar olan süredir. Belirtilen süre içinde, herhangi bir anda, kısa da olsa, ister uyanık ister uykuda ister bayılmış olarak bulunan kişiler Müzdelife vakfesini yapmış sayılır. Bu vakit, vakfenin vacibidir. Mazeretsiz terkinden dolayı koyun kurban etmek gerekir. Vakfenin bu vakitte yapılması, Şâfiîler ve Hanbelîlere göre, vâcip; Mâlikîlere göre ise şarttır. Şâfiîlere göre, vakfenin zamanı Arafat'ta vakfeden sonra bayram gecesini yarısında başlar. Bu vakitte Müzdelife'de bulunmayan kişi, koyun kurban eder.

³³⁴ Cezîrî, age., I, 668; Serahsî, age., IV, 62.

³³⁵ Bakara, 2/198.

³³⁶ Nesâî, Menâsik, 211; Tirmizî, Hac, 57; Döndüren, age., 585.

Müzdelife’de vakfede faziletli olan, sabah namazını erken kıılıp, güneş doğana kadar duâ etmek, güneş doğunca ayrılmaktır.³³⁷

ac) Müzdelife Vakfesi’nin Yeri:

Müzdelife ile Minâ’yı ayıran “Muhassır Vâdisi” dışında, Müzdelife’nin her yerinde vakfe yapılabilir. Muhassır vâdisi, vakfe yeri (mevkıf) değildir, burada vakfe yapılamaz.³³⁸

ad) Müzdelife Vakfesi’nin Rükün ve Vâcipleri:

- 1- Müzdelife’de vakfenin rüknü, Müzdelife’de bulunmaktır.
- 2- Vakfeyi, belirli vakitlerinde yapmak ise vâciptir.
- 3- Akşam ve yatsı namazlarını birleştirerek kıılmak Hanefilere göre vâcip; çoğunluğa göre ise sünnettir.

ae) Müzdelife Vakfesi’nin Sünnetleri:

- 1- Vakit girince, sabah namazını kılmakta acele etmek.
- 2- Namazdan sonra telbiye, tekbir, tehlil duâ ve istiğfar ile, ortalık aydınlanıncaya kadar vakfeyi sürdürmek.
- 3- Mümkün olursa, vakfeyi “Meş’âr-ı Haram” yakınlarında yapmak.³³⁹

b) Cemrelere Taş Atmak (Remy-i cimâr):

Remy-i cimâr, ufacık taşları atmak demektir. Hac esnasında, bayram günlerinde, Minâ’da bulunan “üç cemre”ye usulüne göre taş atmaktır. İmâmlar, cemrelere taş atmanın vâcip olduğu konusunda icmâ etmişlerdir. Her cemrede yedi taş atılır. Cemrelere, dört gün taş atılır. Bayram günü ile teşrik günleri olarak adlandırılan, bayramın diğer üç günü.

³³⁷ Akyüz, age., IV, 189.

³³⁸ Kâsânî, age., II, 136.

³³⁹ Akyüz, age., IV, 190.

ba) Taş atılacak yerler şunlardır:

- 1- “Akabe Cemresi-Büyük Cemre” (Cemre-i Akabe): Büyük şeytan olarak kabul edilir.
- 2- “Orta Cemre-İkinci Cemre” (Cemre-i vüsthâ): Orta şeytan olarak bilinir.
- 3- “Küçük Cemre-Birinci Cemre” (Cemre-i Ūlâ): Küçük şeytan olarak bilinir.³⁴⁰

bb) Taşlamanın Sahih Olmasının Şartları:

1- Taşları kümelere fırlatarak atmak. Geriden fırlatmadan, üzerine el ile konulursa geçerli olmaz.

2- Atılacak şeylerin taş, kurumuş çamur vs. üzerinde teyemmüm câiz olacak yer yüzü cinsinden olması gerekir. Ağaç, demir, inci, elmas, altın, gümüş, tezek, vs. olmaz. Bir avuç kum veya toprak tek taş yerine geçer.

3- Taşları ayrı ayrı atmak. Hepsini birlikte atılırsa tek taş sayılır.

4- Taşları kümelerin üzerine veya yakınına düşürmek. Uzağına düşerse sayılmaz. Yaklaşık 1,5 metre uzak sayılır.³⁴¹

bc) Bayram Günü Taş Atma: Bu gün vâcip olan, Akabe cemresine taş atmadır. Yedi defa taş atılır. Hanefiler ve Mâlikîlere göre vakti, bayram günü fecrin doğuyla; Şâfiîler ve Hanbelîlere göre ise Müzdelife’de gece yarısından sonra başlar. Hanefilere göre vakit, ertesi gün fecre kadar; Mâlikîlere göre güneş batıncaya kadar devam eder. Bu iki mezhebe göre, taş atmayı bu günlerin dışına ertelemekten dolayı kurban kesmek gerekir. Şâfiîler ve Hanbelîlere göre vakit, teşrik günlerinin sonunda biter.³⁴²

bd) Teşrik Günlerinin I. ve II. Günlerinde Taş Atma: Bu iki günde üç cemreye sırasıyla taş atılır. Önce Minâ’da bulunan Hife Mescidine yakın Küçük Cemre’ye; sonra Orta Cemre’ye daha sonra da Büyük (Akabe) Cemresi’ne taş atılır. Her atışta yedi taş atılır.

³⁴⁰ Akyüz, age., IV, 192.

³⁴¹ Akyüz, age., IV, 192-193.

³⁴² Cezîrî, age., I, 668; İbn Rüşd, age., I, 283-285; Kâsânî, age., II, 137-139; Serahsî, age., IV, 65; Akyüz, age., IV, 192.

Âlimlere göre, bu iki gün taş atmanın vakti, güneşin zevâline sonra başlar. Önce atılırsa geçerli sayılmaz.

Hasan Basrî'nin Ebû Hanife'den rivâyet ettiğine göre, "Eğer hacı, Nefir-i evvel'e çıkma konusunda acele ederse, üçüncü gün zevâlden önce taşmasında herhangi bir sakınca yoktur. Zevâlden sonra atması daha faziletlidir. Eğer acele etmese zevâlden sonra atması gerekir. Bunun sebebi Mekke'ye ulaşma konusunda hacının sıkıntı çekmesini engellemek içindir."³⁴³

Ama sünnet olan vakit, güneşin zevâlinde başlar batışında sona erer. Taş atmanın sona erme vaktine gelince, Hanefîler ve Mâlikîlere göre bayram günü olduğu gibi her taş atma her günün sonunda biter. Şâfiîler ve Hanbelîlere göre ise, teşrik günlerin bitimiyle sona erer.³⁴⁴

be) Nefir-i Evvel: Hacı, Minâ'dan ayrılmak için acele ederse, teşrik günlerinin ikinci günü taş attıktan sonra yolculuğa çıkabilir. Bu güne Nefir-i evvel denir. Yolculuğa çıkan hacının teşrik günlerinin üçüncü günü atması gereken taş atma işi kendisinden düşer.

Şâfiîler, Hanbelîler ve Mâlikîlere göre, hacının güneş batmadan önce ayrılması gerekir. Hanefîlere göre ise, bayramın dördüncü günü fecir doğmadan önce ayrılması gerekir.

bf) Teşrik Günlerinin III. (Bayramın IV.) Günü Taş Atma: Bu gün, cemrelere taş atmaya geciktiren ve Nefir-i evvel'i yapmayan hacının taş atması gerekir. Çoğunluğa göre, vakti, zevâlden sonradır. Ebû Hanife ise hacı taş atmaya bu gün fecirden sonra güneşin zevâline önce yapması gerekir.

Âlimler, bu gün taş atmanın vaktinin güneşin batışıyla sona ereceği konusunda ittifak etmişlerdir.

bg) Nefir-i Sâni: Hacı, teşrik günlerinin III. (Bayramın IV.) günü taş attıktan sonra Minâ'dan Mekke'ye doğru yola çıkar. Taş attıktan sonra Minâ'da kalmak câiz olmaz. Bu güne Nefir-i Sâni denir. Bununla haccın menâsikleri sona erer.

³⁴³ el-Mevsûâtü'l-fikhiyye, XVII, 55.

³⁴⁴ İbn Rüşd, age., I, 283; Kâsânî, age., II, 137; Serahsî, age., IV, 68.

bh) Cemrelere Taş Atmada Vekil Tâyin Etme: Taş atmayacak kadar hasta olan kişi, kendi yerine taş atacak birisini vekil tâyin eder. Vekilin kendi taşını atmış olması gerekir. Eğer atmamış ise önce kendi taşlarını atıp sonra vekil verenin taşlarının atması gerekir. Şâfîiler, Hanbelîler ve Hanefîlere göre bununla vekil verenin taş atma yükümlülüğü sona erer. Yine Hanefîlere göre vekil, bir kendi bir de vekil verenin yerine atsa mekruh olmakla birlikte câizdir.

Şâfîilere göre, vekâlet ancak teşrik günlerinin bitimine kadar iyileşmeyecek kadar hasta olunursa geçerli olur. Vekil, önce kendi taşını atar sonra vekil veren kişinin taşını atar. Bu durum taş atma bitinceye kadar devam eder.

Vekil vermeden aciz olan çocuk ve delinin taşlarını atmaya gelince; çocuğun taşlarını babası; delinin ise arkadaşı atar. Hanefîlere göre, eğer taş atamazlarsa, kurban kesmelerine gerek yoktur. Mâlikîlere göre edâ vaktinde vekâlet verirlerse günahattan kurtulmuş olurlar. Vaktinin dışında ister vekâlet versinler ister vermesinler kurban kesmeleri gerekir. Çünkü haccın diğer rükünlerini yerine getirmekle yükümlüdürler.

bi) Taşlamanın Vâcipleri:

- 1- Şeytan taşlamak,
- 2- Akabe cemresini tıraştan önce taşlamak,
- 3- Cemreleri ertesi güne bırakmamak.³⁴⁵

bj) Taşlamanın Sünnetleri:

- 1- Taşları 3,5 – 5 metre uzaktan atmak,
- 2- Yedi taşı ardı ardına atmak,
- 3- Bayramın, 2, 3, ve 4. günlerinde, önce küçük, sonra orta sonra da Akabe cemresine sırayla taş atmak.
- 4- Atılan taşların nohuttan büyük, findıktan küçük olması,

³⁴⁵ Akyüz, age., IV, 191.

5- Küçük ve orta cemrelere taş attıktan sonra, orada 20 âyet okuyacak kadar eğlenip kendisi, anne-babası ve din kardeşleri için duâ etmek.

6- Her bir taşı atarken “Bismillah, Allahü Ekber” demek.³⁴⁶

bk) Taşlamanın Mekruhları:

- 1- Bir taşı kırıp birkaç taş olarak atmak,
- 2- Atarken yerine ulaşmayan taşı alıp yeniden atmak,
- 3- Cemre mahallinden, başkalarının attığı taşları alıp atmak,
- 4- Temiz olmayan taşları atmak,
- 5- Bir cemreye yediden fazla taş atmak.

bl) Atılamayan Taşların Kazası: Vaktinde atılamayan taşların, taşlama süresi içinde kaza edilmesi vâciptir. Bayramın 4. günü güneşin batmasıyla, taşlama süresi sona erer. Bundan sonra edâ ve kaza yapılamaz. Vaktinde atılamayan taşlar sebebiyle gereken ceza buların daha sonra kaza edilmesi ile düşmez.

c) Tıraş Olma veya Saç Kısaltma:

Hacıların ihrâmdan çıkmaları için –kurban kesmeleri gerekmiyorsa- Hanefiler, Hanbelîler ve Mâlikîlere göre, saç kısalttırmak (*taksîr*) veya tıraş olmak (*halk*) haccın vâciplerindendir. Şâfiîlere göre ise saç kestirme veya kısalttırma haccın rükünlerindendir. Tıraş olma ve saç kısalttırmanın ölçüsü konusunda ihtilaf etmişlerdir.

Mâlikîlere ve Hanbelîlere göre, başın tamamının kesilmesi veya kısalttırılması vâciptir. Hanefilere göre, başın dörtte biri kadarının; Şâfiîlere göre ise üç saçın tıraş edilmesi veya kısaltılması yeterlidir. Kadınlar saçlarının yalnız uçlarından keserler; saçları olmayanlar, başlarının üstünde tıraş aletini gezdirirler.

Çoğunluğa göre, saç kestirme veya kısalttırmanın belirli zaman ve mekanı yoktur. Sünnet olan ise bayram günleri ihrâmda iken kestirmektir. Ebû Hanife’ye göre, tıraş bayram günleri ihrâm bölgesinde yapılmalıdır. Burada yapılmazsa kurban kesmek gerekir. Ihrâmdan

³⁴⁶ Serahsî, age., IV, 67; Cezîrî, age., I, 665; Akyüz, age., IV, 193.

çıkış ancak tıraş olmakla mümkün olur. Ebû Yusuf'a göre tıraş için belirli bir vakit ve yer yoktur. İmâm Mâlik'e göre, Akabe cemresini taşlamadan önce tıraş olana fidye gerekir. İmâm Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel'e göre ise hiçbir şey gerekmez.³⁴⁷

Tıraş olan artık ihrâmdan çıkmış olur. Tıraş olarak ihrâmdan çıkmaya *Tahallul*, herhangi bir işlemin ihrâmdan çıkışı sağlamasına *Tahlil*, bu işlemi yapana *Muhallil* denir. Hanefilere göre, saçların tıraş edilmesi veya kısaltılması ile ihrâmdan çıkılmış ve cimâ dışında bütün ihrâm yasakları son bulmuş olur. Mâlikîlere göre, kokulu maddeler de helal olmaz. Buna "ilk tehallül – التحلل الاول" denir.³⁴⁸ Ziyâret tavâfi yerine getirilinceye kadar cimâ yasağı devam eder. Ziyâret tavâfi yapılıncaya cimâ yasağı da son bulur. Buna da "ikinci tehallül – التحلل الثاني" denir. Tehallül, ihrâmdan çıkmak, ihrâmın yasaklarından kurtulmak demektir.³⁴⁹

İlk tehallül, ancak tıraşla gerçekleşir. Şeytan taşlama, kurban kesme ve ziyâret tavâfi yapılmış olsa da, saçlar tıraş edilmedikçe (veya kısaltılmadıkça) ihrâmdan çıkılamaz.

İkinci tehallül ise, şu dört menâsikin yerine getirilmesi ile gerçekleşir:

- 1- Akabe cemresine taş atmak,
- 2- Kurban kesmek,
- 3- Tıraş olmak,
- 4- Ziyâret tavâfi.

Haccın bundan sonra menâsiki ihrâmsız olarak tamamlanabilir.

d) Teşrik Günü Gecelerinde Minâ'da Gecelemek:

Şâfiîler, Hanbelîler ve Mâlikîlere göre, teşrik günlerinin gecelerinde Minâ'da gecelemek vâciptir. Özürsüz terkinde kurban kesmek gerekir. Hanefilere göre ise gecelemek sünnettir. Çoğunluğa göre, geceleminin vâcip olan miktarı gecenin çoğunluğunu orada geçirmektir.

³⁴⁷ Kâsânî, age., I, 141-142; Serahsî, age., IV, 70-71; İbn Rüşd, age., I, 284; Akyüz, age., IV, 196-197.

³⁴⁸ İbn Kudâme, age., III, 438; Kâsânî, age., II, 142; Serahsî, age., IV, 22, 72.

³⁴⁹ İbn Rüşd, age., I, 285.

Hanefîler ve Mâlikîlere göre, Minâ'da yapılacak işlemlerdeki sıraya uymak vâciptir; Şâfiîler ve Hanbelîlere göre ise sünnettir. Önce cemrelerle ilgili işlemler yapılır, sonra kurban kesilir, daha sonra da tıraş olunur.³⁵⁰

e) Vedâ (الوداع) Tavâfı:

Vedâ tavâfına, sader veya son tavâf denir. Şâfiîler, Hanbelîler ve Hanefîlere göre, vedâ tavâfı vâciptir. Mâlikîlere göre ise sünnettir. Çoğunluğa göre, vâcip olmasının delili İbn Abbas'ın Peygamber (sav)'den rivâyet ettiği şu hadistir: "Peygamber (sav), insanlara haclarının son zamanlarında Minâ'da gecelemeyi emretti. Ama hayızlı kadınları muaf tuttu."³⁵¹ Mâlikîler ise sünnet olduğuna dair şunu delil getirirler: Peygamber (sav), hayızlı kadının haccı terk etmesi câiz değilken, burada kurban kesmeksizin kadının ayrılmasına izin vermiştir.³⁵²

ea) Vâcip Olmasının Şartları: Bir kimseye "vedâ tavâfı"nın vâcip olması için şu şartları yerine getirmiş olması gerekir:

1- Hac etmiş olmak,

2- Hac edenin afâkî olması. Ebû Yusuf'a göre, Mekkelilerin vedâ tavâfını yapmalarını müstehap olara kabul eder. Çünkü vedâ tavâfı, haccı bitirmek için yapılır. Afâkî biri, Mekke'ye yerleşmeye karar verirse, bu niyet, birinci nefirden önce olduğunda, vedâ tavâfı düşer, fakat birinci nefirden sonra olursa, Ebû Hanife'ye göre, vedâ tavâfı düşer; Ebû Yusuf'a göre ise başlanmadıysa düşer.

3- Kadınların hayız ve nifâs denilen kadın hallerinden arınmış olması.³⁵³

Hanbelîler ve Hanefîlere göre sader tavâfı afâkî olanlara vâcip; Mekkelilerde vâcip değildir. Bu tavâfın manası Beyt-i terk etmektir. Ama Mekkelilerde terk etme yoktur. Hanefîlere göre, Mikâtlar bölgesinde oturanlar da Mekkeliler gibidir. Mâlikîlere göre ise bu şartları ancak Mekke'de oturanlar taşıyabilir. Şâfiîler ve Mâlikîlere göre, vedâ tavâfını Mekke'den ayrılmaya niyetlenen herkesin yapması gerekir. Ta ki Mekkeliler olup namazı kısaltacağı yolculuğa çıkmaya niyetlenmiş olsa yine de gerekir.

³⁵⁰ Akyüz, age., IV, 190-191.

³⁵¹ Buhârî, II, 179; Müslim, IV, 93.

³⁵² Kâsânî, age., II, 142-143; Serahsî, age., IV, 24, 34.

³⁵³ Akyüz, age., IV, 198-199; Hac Rehberi, 88.

Kadının nifâs ve hayızdan arınmış olması gerekir. Hayızlı kadına vâcip olmaz. Hayızlı ve nifâslı kadın tavâfi terkinden dolayı kurban kesmez. Şâfiîler, Hanbelîler ve Hanefîlere göre, hayızlı kadın, Mekke'den ayrılmadan önce temizlenirse, sader tavâfını yapması gerekir. Mekke'den ayrıldıktan sonra temizlenirse tavâf etmesi gerekmez. Dönüp tavâf etmesi veya kurban kesmesi gerekmez.

Aynı zamanda cenâbetten arınmak tavâfin şartlarından değildir. Hadesli ve cünüp olan erkeğin tavâf etmesi gerekir. Çünkü, bu iki durum hemen abdest almak veya teyemmüm ile yok edilebilir.

Hacı, ister müfrid ister mütemetti ister kârin olarak haccın menâsiklerini yerine getirmiş olsun 'afâki olup olmaması fark etmez', vedâ tavâfindan sonra umre yapmasına gerek yoktur. Çünkü hac bitmiştir. Bu sebeple hacılar Kâbe-i Muazzama'ya vedâ ederek memleketlerine dönmeye başlarlar.³⁵⁴

eb) Tavâfin Sıhhatinin Şartları: Tavâfin sıhhatinin şartları şunlardır:

1- Genel olarak tavâfa niyet etmek. Vedâ tavâfi da bir ibâdet olduğu için, sahih olması için niyet etmek şarttır. Niyette tavâfin türünü belirtmek gerekmez.

2- Ziyâret tavâfını yapmış olmak,

3- Vakit: Hanefîlere göre, vedâ tavâfinin süre başlangıcı ziyâret tavâfindan sonradır. Çünkü bütün hacılar sader tavâfını, ziyâret tavâfindan sonra yapar. Tavâftan sonra yolculuğa çıkmak tavâfin câiz olmasının şartlarından değildir. Haccının, sader tavâfinin yapıp Mekke'de bir işle meşgul olması veya birkaç gün kalmasında herhangi bir sakınca yoktur. Tekrar başka bir tavâf yapmasına gerek yoktur. Mekke'de haccın son günlerini geçirmek, haccı yerine getirme değil, haccın bir menâsıdır. Tavâf ise Mekke'de yapılan menâsiklerden birisidir. Müstehap olan, sader tavâfinin vaktini, yolculuğa çıkmadan önceki vakte ertelemektir.³⁵⁵

Şâfiîler, Hanbelîler ve Mâlikîlere göre ise tavâfin vakti, bütün hac işleri bitirilip, yolculuğa niyetlenilmesinden sonradır. Tavâftan sonra yolculuk hazırlıklarının yapılması gerekir. Fakat, tavâftan sonra yolculuk hazırlığı dışında alışveriş, arkadaş ziyâreti gibi işler yapılırsa tekrar tavâf edilmesi gerekir.³⁵⁶

³⁵⁴ Kâsânî, age., II, 125-133, 143; Meydânî, age., I, 184, 189, 191; İbn Kudâme, age., III, 370, 440, 458-465; Döndüren, age., 584.

³⁵⁵ Akyüz, age., IV, 199.

³⁵⁶ el-Mevsûâtü'l-fikhiyye, XVII, 53-59.

Bu tavâf dışında nâfile ve umre tavâfi da vardır. Nâfile tavâf, Mekke'ye dış belde ve ülkelerden gelenler için nâfile namaz kılmaktan daha faziletlidir. Umre tavâfının dört şavtı rükünden olup, umrede kudûm veya vedâ tavâfi bulunmaz.³⁵⁷

ec) Tavâfın Vâciplerini Yerine Getirmemek: Cünüp olarak tavâf yapılırsa, dem (koyun) kesmek gerekir. Abdestsiz olarak yapılırsa, Hanefilere göre, sadaka gerekir; Şâfîlere göre ise tavâf yapılmış olmaz.³⁵⁸ Vedâ tavâfını veya dört şavtını terk edenlerin, mîkâtlara dönüp iâde etmemeleri halinde, Hanefilere göre, dem gerekirken; Mâlikîlere göre ise hiçbir şey gerekmez. Ancak Mekke'ye yakınsa dönülür ve iâde edilir.³⁵⁹ Üç şavtı terk edilirse, Hanefilere göre, sadaka gerekir.³⁶⁰ Teşrik günleri dışında yapılan tavâf için de dem kesmek gerekir. Umre tavâfi da terk edildiği zaman dem gerekir.

2- Başka Şartlara Bağlı Olan Vâcipler:

Başka şartlara bağlı vâcipler, haccın rükünleri veya aslî vâcipleri içinde yapılması gereken işlerdir. Şunlardır:

a) İhrâmın Vâcipleri: 1- İhrâm: İhrâmın, mîkât yerlerinde yapılması gerekir. Daha sonra yapılırsa geçerli olmaz. Mîkâtı ihrâmsız geçmemek gerekir. Hanefiler, Ebû Yusuf ve Şeybânî'ye göre, mîkât ihrâmsız olarak geçilirse geri dönülür ve ihrâma tekrar girilir. Hac işlemlerine başlamadan geri dönülür ve ihrâma girilirse, hiçbir ceza gerekmez.³⁶¹

2- Telbiye: Mâlikîlere göre, ihrâm esnasında telbiye getirmek vâciptir. Hanefilere göre, ihrâmın şartıdır. Çoğunluğa göre ise sünnettir. Ebû Hanife'ye göre, mîkâta telbiye getirerek dönülürse, kurban gerekmez; fakat telbiye getirmeden dönülürse kurban kesmek gerekir. İmâm Mâlik'e göre geri dönülse bile kurban kesmek gerekir. Diğer hukukçulara göre ise hiçbir ceza gerekmez.

3- İhrâmın yasaklarından sakınmak.

³⁵⁷ Zuhaylî, el-Fıkhü'l- İslâmî ve Edilletühû, Dımaşk 1985, III, 91.

³⁵⁸ Şeybânî, age., II, 331.

³⁵⁹ İbn Rüşd, age., I, 302; Şeybânî, age., II, 331.

³⁶⁰ Merginânî, Burhânu'd-dîn, el-Hidâye Şerhu Bidâyetü'l-Muhtedi, I, 166.

³⁶¹ İbn Rüşd, age., I, 301; Serahsî, age., IV, 59, 167; Şeybânî, age., II, 433, 441.

b) Arafat'ta Vakfe'nin Vâcipleri: Güneş batıncaya kadar vakfeyi yapmak gerekir. Bu, Şâfiîlere göre, sünnettir. Mâlikîlere göre ise güneşin batmasından sonra vakfe yapmak rükün; önce beklemek vâciptir.

c) Tavâfın Vâcipleri: 1- Hanefîlere göre, tavâfın son üç şavtı vâciptir. Çoğunluğa göre ise tavâfın rüknüdür.

2- Hanefîlere göre, vâcip olan; Çoğunluğa göre ise tavâfın sıhhatinin şartı olan şu fiillerin yapılması gerekir:

2a. Hades ve necâsetten arınmak. Abdestsiz olarak yapılan ziyâret tavâfi için kurban kesmek gerekir.³⁶²

2b. Setr-ü avret. Tavâf yapılırken örtülmesi gereken yerlerden birinin dörtte bir açılırsa tavâf yenilenir, yenilenmezse, kurban kesmek gerekir.

2c. Tavâfa Hacerü'l-Esved'den başlamak. Buradan başlanmazsa kurban kesmek gerekir.

2d. Hacının, Kâbe'yi sağ tarafına alması. Aksi halde kurban kesmek gerekir.

2e. Tavâf esnasında, yasaklarına uymak.

3- Hanefîlere göre, vâcip olan; Çoğunluğa göre ise tavâfın sünneti olan şu fiillerin yapılması gerekir:

3a. Gücü yetenin yürümesi. Hanefîlere göre, yürümeye gücü yetenin binekle tavâf yapması halinde, kurban kesmek gerekir. Mâlikîlere göre ise yürümeye gücü yetmediği zaman da kurban kesmek gerekir. Fakat hacı, memleketine döndüğü zaman kurban keser. Şâfiîlere göre ise yürümeye gücü yetenin bineğe binmesinden dolayı kurban gerekmez. Her iki halde de tavâf yapılabilir.³⁶³

3b. İki rekat tavâf namazı,

³⁶² Şeybânî, age., II, 330-331.

³⁶³ İbn Rüşd, age., I, 168; Şeybânî, age., II, 331.

3c. Rükün olan tavâfı, bayram günlerinde yerine getirmek. Ebû Hanife'ye göre ziyâret tavâfını geciktirenin koyun kesmesi gerekir. Ebû Yusuf ve İmâm Muhammed'e göre ise gerekmez.³⁶⁴

d) Sa'y'ın Vâcipleri: 1- Hanefilere göre, gücü yetenin yürümesi vâcip; Çoğunluğa göre ise sünnettir. Hac sa'y'ını yapmayana; gücü yürümeye yettiği halde binek kullananlara dem gerekir.

2- Hanefilere göre, tavâf esnasında dört şavtı, yediye tamamlamak vâcip; Çoğunluğa göre ise şavtın tamamı tavâfın rüknüdür. Yediden az yapılan her şavt için sadaka verilir. Umre sa'y'ı da Mekke'deyken iâde edilmezse dem gerekir.³⁶⁵

e) Müzdelife'de Vakfe'nin Vâcibi: Hanefilere göre, Müzdelife'de cem'i tehir ile yatsı ile akşam namazlarını birleştirerek kılmak vâcip; Çoğunluğa göre ise sünnettir.

Mazeretsiz olarak Müzdelife'de vakfe'yi yapmayanların, dem kesmesi gerekir. Yaşlılık ve hastalık gibi mazeretler sebebiyle bu vakfeyi yapmayanlar için hiçbir ceza gerekmez.³⁶⁶

f) Cemrelere Taş Atmanın Vâcipleri: Hanefilere göre, taş atmayı ertesi güne ertelememek; Mâlikîlere göre ise ertesi gün güneş batımına kadar ertelemek vâciptir.

Şeytan taşlamanın tamamını veya bir günlük kısmını yapmayanların, dem kesmesi gerekir. Bir günlük taşlamanın yapılmaması sebebi ile sadaka vermek gerekir.³⁶⁷

g) Hedy Kurbanı Kesmenin Vâcipleri: 1- Kurbanın, bayram günlerinde kesilmesi gerekir.

2- Harem bölgesinde olması gerekir.

³⁶⁴ Şeybânî, age., II, 331-333.

³⁶⁵ Serahsî, age., IV, 46, 50; Şeybânî, age., II, 342.

³⁶⁶ Serahsî, age., IV, 63-64; Şeybânî, age., II, 354; Akyüz, age., IV, 233.

³⁶⁷ İbn Kudâme, age., III, 491; Serahsî, age., IV, 65; Şeybânî, age., II, 65; Akyüz, age., IV, 233.

h) Saç Kestirme veya Kısaltırmanın Vâcpleri: 1- Hanefiler ve Mâlikîlere göre, tıraşın bayram günlerinde olması gerekir. Tıraş bayram günlerinden sonra olanlara, Ebû Hanife'ye göre, dem gerekirken; Ebû Yusuf'a göre ise ceza gerekmez.

2- Hanefilere göre, tıraş sadece harem bölgesinde yapılır. Hac ihrâmında tıraş, Ebû Hanife'ye göre, hem zaman hem de mekan; Şeybânî'ye göre, yalnız mekan; Züfer'e göre, yalnız zamanla kayıtlı iken; Ebû Yusuf'a göre hiçbirisi ile kayıtlı değildir. Tıraşını Harem bölgesi dışında olanların, Ebû Hanife'ye göre, dem kesmesi gerekirken; Ebû Yusuf ve Züfer'e göre, ceza gerekmez.³⁶⁸

i) Bayram Günü Yapılan İşlerin Belli Bir Sıraya Göre Yapılması: Hacı, bayram günü Minâ'da sırayla şu işleri yapar. Önce Akabe Cemresi'ne taş atar, eğer mütemetti veya kârin ise hedy kurbanı keser daha sonra da ziyâret tavâfını yapar. Bu sıralama, Enes b. Mâlik'in Hz. Peygamber (sav)'den rivâyet ettiği bir hadise dayanır.³⁶⁹

Bu Sıralamanın Hükümü: Âlimler, bu sıralamanın meşruiyeti konusunda ittifak etmelerine rağmen, içeriği konusunda ihtilaf etmişlerdir. Bu ihtilafın sebebi, bu sıralamanın sünnet olduğu ve terkinden dolayı kurban kesmeye gerek olmadığına dair bir hadisin bulunmasıdır.

Hanefiler ve Mâlikîlere göre, bayram günü, amellerin bu şekilde yapılması vâciptir. İki delil arasında uyum yolu tercih edilmiştir. Şâfiîlere göre ise sünnettir. Hanefilere göre, Minâ'daki ameller arasında tertibin bulunması vâcip; ifâdâ tavâfindaki ameller arasında tertip ise sünnettir. Mâlikîlere göre, tertibin vâcip şekli şöyledir: Cemrelere taş atma işi, tıraş olma ve ziyâret tavâfindan önce yapılır. Bunun dışında bir tertiple yapılması gerekmez. Bu şekilde yapmak, sünnettir. Buna, Peygamber (sav)'in amelini destekleyen şu âyeti delil olarak getirmektedirler: "Gelsinler ki, kendilerine ait bir takım menfaatlere şahit olsunlar ve Allah'ın kendilerine rızık olarak verdiği (kurbanlık) hayvanlar üzerine belli günlerde (onları kurban ederken) Allah'ın adını ansınlar. Artık onlardan siz de yiyin, yoksula fakire de yedin. Sonra

³⁶⁸ İbn Kudâme, age., III, 390, 492-497; Serahsî, age., IV, 70, 73, 74; Akyüz, age., IV, 233.

³⁶⁹ bk. Müslim, II, 947.

kirlerini gidersinler, adaklarını yerine getirsinler ve Beyt-i Atîk'i (Kâbe'yi) ziyâret etsinler.»³⁷⁰

Mâlikîler, taş atmanın tıraş olmadan önce olmasına delil olarak, birinci ihrâmdan önce tıraş olmanın yasak olmasını getirirler. Çünkü Akabe Cemresi'ne taş atmadan Birinci İhrâm'dan çıkış gerçekleşmez. Kurban kesmenin, tıraştan önce olmasına ise Abdullah b. Ömer ile Sâbik'in hadislerini delil olarak getirirler.

j) Minâ'daki Vâcipler:

- 1- Akabe cemresine taş atmak, kurban kesme ve tıraş olma arasındaki tertibe uymak,
- 2- Temettü ve kırân haccı yapanların kurban kesmesi,
- 3- Kurbanı, bayram günlerinde Harem bölgesinde kesmek,
- 4- Tıraşı, bayram günlerinde ve Harem bölgesinde olmak,
- 5- Cemrelere her gün atılacak taşları eksiksiz ve belirlenen zamanlarda atmak.³⁷¹

Hanbelîler ve Şâfiîlere göre, Minâ'da geceleme, vâcip; Hanefîlere göre ise sünnettir.³⁷²

XVII - HACCIN SÜNNETLERİ

Farzlar ve vâcipler dışında kalan diğer menâsikler, sünnetlerdir. Sünnetlerin yerine getirilmesi haccın sevap ve faziletini artırır. Kasten terki, mekruh ama herhangi bir ceza gerekmez. Haccın sünnetleri, yapılması istenen, yapılmasıyla sevap kazanılan; terk edildiği zaman da herhangi bir kurban veya sadaka gerektirmeyen hac fiilleridir. Diğer ibâdetlerde olduğu gibi haccı da Hz. Peygamber (sav) uygulamalı olarak göstermiş ve şöyle demiştir:

“خذوا عني مناسككم”

³⁷⁰ Hac, 22/28-29.

³⁷¹ Döndüren, age., 585-587.

³⁷² Akyüz, age., IV, 190.

“Haccın menâsikini benden öğreniniz, benim yaptığım gibi yapınız.”³⁷³ Bu sebeple eksiksiz hac ancak sünnetleriyle yerine getirilebilir.

Vâcipler de olduğu gibi sünnetler de;

- a) Kendi Başlarına Müstakil Birer Menâsik Olan Aslî Sünnetler.
- b) Farz veya Vâcip Olan Diğer Menâsike Bağlı Olan Ferî Sünnetler.

A) Kendi Başlarına Müstakil Birer Menâsik Olan Aslî Sünnetler.

1- Kudûm Tavâfı:

Bu tavâfa, aynı zamanda “kâdim, vurûd, vârid ve tahiyyât tavâfı” denir. Çünkü Mekke dışından gelen hacı, Beyt-i tahiyyat için gelmektedir. Hanefiler, Şâfiîler ve Hanbelîlere göre, afâkiler için kudûm tavâfı sünnettir. Beyt, tahiyyât edileceği için hemen başlanması müstehaptır. Şâfiîlere göre, ihrâma Mekke’den veya Mekke dışından girenler için kudûm tavâfı sünnettir. Aralarında hiçbir ayırım yapmamışlardır. Mâlikîlere göre ise tavâf vâcip olup terkinden dolayı kurban kesmek gerekir. Tavâfin vâcip oluşu, bütün ihrâma giren hacılar için geçerlidir. Mekke’nin dışından gelen afâki ile Mekke’de oturan müfrîd, mütemetti veya kârin hacı için aynıdır.³⁷⁴

a) Kudûm tavâfı ne zaman düşer?: Kudûm tavâfı şu şekillerde düşer:

aa) Hacının, Mekkeli, Mekkeli hükmünde ve afâkî Mekke’de ihrâma girmiş olmalıdır. Mâlikîler, bu konuda hacının üzerine ihrâmın vâcip olmamasını şart koşarlar. Hanefiler, daha da genişleterek şöyle demişlerdir: Tavâf, Mîkâtlar bölgesinde oturanlardan da düşer. Çünkü, buralarda oturanlar Mekke’de oturanlar gibi kabul edilir. Bu hacılardan düşmesinin sebebi, burada bulunan hacıların yolculuk yapmamalarıdır.

ab) Çoğunluğa göre, ister afâkî olsun ister olmasın umre ve temettü hacı yapan hacıların farz tavâf olan umre tavâfı yapacaklarından dolayı kudûm tavâfını yapmalarına gerek yoktur. Kudûm tavâfını, sadece ifrâd veya kırân hacı yapan kişi yapar. Hanbelîlere

³⁷³ Müslim, II, 943 (Hadis No: 1297).

³⁷⁴ Döndüren, age., 583; Akyüz, age., IV, 201-202, 232.

göre ise temettü haccı yapan haccı, ifâda tavâfindan önce umre kudûm tavâfını yapar sonra hac kudûm tavâfını yapar.

ac) Haccı, vakfe yapmak için Arafat'a yönelirse, kudûm tavâfı yapmaz. Kudûm tavâfının zamanı Arafat'ta vakfeden öncedir. Haccı, önce ihrâma girip sonra çıksa ve tekrar umre ihrâmına girse kudûm tavâfını yapmaz. Eğer kudûm tavâfını yapmazsa sa'y'ı ifâda (ziyâret) tavâfindan sonra yapar. Sa'y'ı haccın tavâflarından sonra yapması gerekir. Kudûm tavâfı düşmüşse, ifâda tavâfindan sonra yapıldığı anlaşılır.

b) Kudûm Tavâfının Zamanı: Kudûm tavâfının zamanı, Mekke'ye girince başlar. Kalma sorunu çözülmeyen yapmaya çalışmak müstehaptır. Çünkü bu, Beyt-i Atîk'e saygıdır. Çoğunluğa göre, kudûm tavâfının son vakti, Arafat'ta vakfe zamanıdır. Bunun Arafat'ta vakfeden sonraya bırakılması, farz olan Ziyâret tavâfının yapılmasını gerektirir.

c) Kudûm Tavâfının Konumu: Kudûm tavâfının konumu, ziyâret tavâfı gibidir. Kudûm tavâfı esnasında, ne iztibâ ne remel ne de sa'y yapılır. Haccı, haccın sa'y'ını öne almak isterse, o zaman tavâf esnasında iztibâ ve remel yapılır. Çünkü her tavâftan sonra sa'y yapılacaksa, tavâf esnasında iztibâ ve remel sünnettir.

d) Tavâfın Vâcîplerini Yerine Getirmemek: Cünüp olarak tavâf yapılırsa, dem (koyun) kesmek gerekir. Abdestsiz olarak yapılırsa, Hanefîlere göre, sadaka gerekir; Şâfiîlere göre ise tavâf yapılmış olmaz.³⁷⁵

2- İmâmın Hutbeleri:

Hanefîler ve Mâlikîlere göre, üç yerde; Şâfiîler ve Hanbelîlere göre ise dört yerde sünnettir. Hutbeler, öğle namazından sonra birer hutbe olarak yapılır. Sadece arefe günü namazdan önce zevâlden sonra iki hutbe okunur. Hutbelere, kişi ihrâmlı ise telbiye ile; ihrâmlı değilse tekbirle başlar.

a) Hutbetü'l-ülâ (Birinci Hutbe): Hanefîler, Şâfiîler ve Mâlikîlere göre, tevriye gününden bir gün önceki gün olan Zilhiccenin 7. günü Mekke'de hutbe okumak sünnettir.

³⁷⁵ Şeybânî, age., II, 331.

Hutbenin amacı, hacılara menâsiki öğretmektir. Bunun dayanağı, Abdullah b. Ömer (ra)'in Peygamber (sav)'den rivâyet etmiş olduğu hadistir: "Peygamber (sav) şöyle dedi: Tevriyeden önceki gün hutbe ver. Onlara haccın menâsikini öğret."³⁷⁶

b) Hutbetü's-sânî (İkinci Hutbe): Arefe günü, Arafat'ta namazdan önce bu hutbenin verilmesi sünnettir. Bu hutbe, Cuma namazı hutbesi gibi iki hutbe olarak yapılır. Birinci hutbede haccın menâsikleri anlatılır; ikinci hutbede ise hacılar duâya teşvik edilir.

c) Hutbetü's-sâlise (Üçüncü Hutbe): Hanefiler ve Mâlikîlere göre, Zilhiccenin 11. günü Minâ'da verilir. Şâfiîler ve Hanbelîlere göre ise Minâ'da bayram günü verilir.

d) Hutbetü'r-râbia (Dördüncü Hutbe): Şâfiîler ve Hanbelîler, diğer üç hutbeye ek olarak dördüncü hutbeyi de gerekli görmüşlerdir. Bu hutbede nefirler hakkında bilgi verilir.

3- Arefe Günü Minâ'da Gecelemek:

Hacının güneş doğduktan sonra tevriye günü Mekke'den Minâ'ya gitmesi sünnettir. Daha sonra burada beş vakit namaz kılar. Bütün imâmlara göre sünnettir.

4- Minâ'dan Arafat'a Yolculuk:

Arefe günü, güneş doğduktan sonra sabahleyin Minâ'dan Arafat'a gitmek, Hanefiler, Şâfiîler ve Mâlikîlere göre, sünnet; Hanbelîlere göre ise menduptur.

5- Bayram Gecesi Müzdelife'de Gecelemek:

Hacının, Kurban bayramı gecesi Müzdelife'de geceleyip, sabah fecir doğana kadar burada kalması sünnettir. Tekrar yola çıkana kadar burada devamlı olarak duâ eder. Sonra tekrar Minâ'ya döner. Bu, Hanefiler ve Şâfiîler göre, sünnettir. Mâlikîlere göre, mendup; Hanbelîlere göre ise müstehaptır.³⁷⁷

³⁷⁶ Akyüz, age., IV, 202; Beyhaki, V, 111.

³⁷⁷ el-Mevsûâtü'l-fikhiyye, XVII, 62-67.

6- Tahsib.

Hac Menâsikisinin edâ edildiği son durak olan Minâ'dan Mekke'ye dönüşte Muhassab (Ebtah) denilen vâdide bir müddet dinlenerek öğle, ikindi, akşam ve yatsı namazlarını kılmak Hanefilere göre sünnet, diğer mezheplere göre müstehaptır.³⁷⁸

Kureyş ile Kinâne oğulları, Nübüvvetin yedinci yılında Haşim oğullarının, Rasûlullah (sav)'i himayeden vazgeçip kendilerine teslim etmelerini sağlamak için, onlarla kız alıp vermemek, ticaret yapmamak ve her türlü ilişkiyi kesmek üzere burada antlaşma yapmışlardı.

Rasûlullah (sav) Vedâ Haccında Cenâb-ı Hakkın İslâm'a kazandırdığı izzet ve gücü göstermek için burada devesinden inip bir süre dinlenmiştir.

B) Farz veya Vâcip Olan Diğer Menâsike Bağlı Olan Ferî Sünnetler.

1- İhrâmla İlgili Sünnetler:

- a) İhrâma girmeden önce, tıraş olmak, koltuk altı ve kasık kıllarını temizlemek, tırnak kesmek ve güzel koku sürünmek (müstehaptır),
- b) İhrâma girerken gusletmek veya abdest almak,
- c) İhrâmın sünneti niyetiyle iki rekat namaz kılmak,
- d) İzâr ve ridâ denilen iki parça örtüyü örtünmek,
- e) İhrâmlı bulunduğu sürede her fırsatta telbiye yapmak,
- f) Telbiyeyi her başlayışta üç defa tekrarlamak,
- g) Telbiyeden sonra salevât-ı şerife, bundan sonra da duâ ve niyazda bulunmak.

2- Mekke ve Kâbe İle İlgili Sünnetler:

- a) Mekke'ye mümkünse gündüz girmek,
- b) Mekke'ye girmeden önce mümkünse gusletmek veya abdest almak,

³⁷⁸ Harman, a.g. md.; Özaydın, Abdülkerim, "Hac" md., XIV, 385-395.

- c) Kâbe'yi görünce dilediği duâyı etmek,
- d) Kâbe'nin önüne gelince tekbir ve tehlil getirmek,
- e) Mültezim'de yüzü ve göğsü Kâbe duvarına yapıştırıp duâ ve niyazda bulunmak.

3- Tavâf İle İlgili Sünnetler:

- a) Tavâfa başlarken, Hacer-i esved'in hizasına, Rûkn-ü yemâni tarafından gelmek,
- b) Tavâfin başında ve her şavtın sonunda Hacer-i esved'i selamlamak,
- c) Sonunda sa'y yapılacak tavâflarda erkeklerin iztibâ ve remel yapması,
- d) Bütün şavtları ardı ardına yapmak,
- e) Nâfile tavâfi çok yapmak,
- f) Tavâf esnasında zikir, tekbir, tehlil ve duâ ile meşgul olmak.

4- Sa'y İle İlgili Sünnetler:

- a) Tavâf bitince ara vermeden sa'y'e başlamak,
- b) Sa'y'e giderken Hacer-i esved'i selamlamak,
- c) Safâ ve Merve'de Kâbe görünebilecek kadar yükseğe çıkıp Kâbe'ye dönerek tekbir, tehlil ve duâ etmek,
- d) Erkekler iki yeşil sütun arasında hervele yapması. Diğer kısımlarda yavaş yürümeleri,
- e) Bütün şavtları ardı ardına yapmak,
- f) Sa'y esnasında tekbir, tehlil ve duâ ile meşgul olmak,
- g) Sa'y'ı abdestli olarak yapmak. (Hayız ve nifâs denilen özel durumlarda kadınlar sa'y edebilirler.)

5- Arafat ve Vakfe İle İlgili Sünnetler:

- a) Arefe günü Minâ'dan güneş doğduktan sonra Arafat'a hareket etmek,
- b) Öğle ve ikindi namazlarını cem-i takdim ile kılmak,

- c) Vakfe için zevâlden sonra mümkünse gusletmek,
- d) Vakfe esnasında abdestli bulunmak,
- e) Vakfe'yi, Cebel-i Rahme eteklerinde yapmak,
- f) Vakfe esnasında kibleye yönelmek,
- g) Gün boyunca telbiye, zikir, tesbih, tekbir, tehlil, salavat, namaz ve niyaz ile meşgul olmak. Kendisi, anne-babası, geçmişleri ve bütün mü'minler için duâ ve niyazda bulunmak.

6- Müzdelife ve Vakfe İle İlgili Sünnetler:

- a) Arefe günü güneş battıktan sonra Arafat'tan Müzdelife'ye sükûnetle ağır ağır inmek ve Müzdelife'de Meş'âr-ı Haram civarında geceleme,
- b) Sabah namazını erken kılıp vakfeye başlamak,
- c) Vakfeyi ortalık iyice aydınlanıncaya kadar sürdürmek.

7- Minâ ve Remy-i Cimâr (Taş Atma) İle İlgili Sünnetler:

- a) Bayram sabahı, ortalık iyice aydınlandıktan sonra (güneş doğmadan) Müzdelife'den hareket edip Minâ'ya gelmek,³⁷⁹
- b) Eşyasını yerine koyduktan sonra vakit geçirmeden Akabe cemresine taş atmak,
- c) Akabe cemresine taş atarken, Mekke'yi soluna, Minâ'yı sağına almak. Diğer iki cemreye taş atarken istediği gibi durabilir,
- d) Taşları cemrelere 3,5 – 5 metre uzaktan atmak,
- e) Yedi taşı ardı ardına atmak,
- f) Teşrik günlerinde; Küçük, Orta ve Akabe Cemrelerine taşı sıra ile atmak,
- g) Küçük ve orta cemrelere taş attıktan sonra duâ etmek, Akabe cemresinden ise hemen ayrılmak,
- h) Taşları bayram gününün ilk günü öğleden önce; diğer günlerde ise öğleden sonra atmak.

³⁷⁹ Akyüz, age., IV, 201.

i) Minâ'dan Mekke'ye inmekte acele edenler için, bayramın üçüncü günü güneş batmadan önce Minâ'dan ayrılmak.

8- Zemzem İle İlgili Sünnetler:

a) Vedâ tavâfını yapıp tavâf namazını kıldıktan sonra, bol bol zemzem içmek ve dökünmek,

b) Zemzem'i Kâbe'ye karşı, ayakta ve Beytullah'a bakarak yapmak.³⁸⁰

XVIII - HACLA İLGİLİ ÖZEL HÜKÜMLER

Haccla ilgili hükümlerin içine şu dört çeşit hüküm dahil edilebilir:

- 1- Hayızlı ve Nifâslı Kadının Haccı,
- 2- Çocuğun Haccı,
- 3- Delinin (Uyuyanın-Bayılanın) Haccı,
- 4- Vekâleten (Başkasının Yerine Yapılan) Hac.

1- Hayızlı ve Nifâslı Kadının Haccı:

Daha önce kadının erkek olmadan hac yapabilmesi ile ilgili hükümler açıklanmıştı. Bunların bir kısmı ihrâmla, bir kısmı haccın menâsikleri ile ilgili idi.

Burada ise hayızlı ve nifâslı kadının hac yapması ile ilgili hükümler açıklanmaya çalışılacaktır. Bu konuda birkaç farklı bakış tarzı bulunmaktadır.

a) Kadın, ifrâd ve kırân haccını yapmak için ihrâma girse daha sonra hayız ve nifâs olsa bu durum, kadının tavâf etmesine engeldir. Kadın bu şekilde Arafat'ta vakfeye kadar bekler, tavâf ve sa'y dışındaki haccın amellerini yapar. Kadın temizlenirse ifrâd haccında olsa bile yalnız başına hem tavâfını hem de sa'y'ını yapar. Kırân haccında ise iki defa tavâf ve sa'y yapar. Hanefilere göre temizlenen kadının bu şekilde yapması gerekir. Diğer mezheplere göre ise birer defa tavâf ve sa'y yapması yeterlidir. İmâmın ittifakına göre iki halde de kadının

³⁸⁰ Döndüren, age., 587-589; Hac Rehberi, 97-101.

vedâ tavâfını yapma yükümlülüğü kalkmaz. Ama Hanefiler, Şâfiiler ve Hanbelîlere göre kudûm tavâfı düşer. Çünkü sünnettir ve vakti geçmiş olur. Mâlikîlere göre ise ancak özür olduğu zaman düşer. Yine de engel ortadan kalkar kudûm tavâfı yapmak için geniş vakit bulunursa kadının tavâfı yapması vâcib olur.

b) Kadın umre için ihrâma girse, sonra Arafat'ta vakfeyi yapmadan önce hayız ve nifâslı olsa temizlenip hac ihrâmına girmeden önce umre yapmaya vakit bulamasa,

Hanefîlere göre, hac ihrâmına girer, niyet eder, telbiye getirir ve ifrâd hacda olduğu gibi haccın amellerini yerine getirir. Böylece kadın umreyi terk edip haccı yerine getirmiş olur. Kadın umre yapmak isterse haccın amellerini bitirdikten sonra umre yapabilir. Kadın önce umreyi yapıp sonra haccı yerine getiremez.

Mâlikîler, Şâfiiler ve Hanbelîlere göre, kadın umreyi terk etmiş olmaz. Aksine hac ihrâmına girerek kırân haccı yapar. Umreyi de yapması gerekir. Sadece hac tavâf ve sa'y'ını yapması kadın için yeterlidir. Yaparken kırân haccının kurallarına dikkat etmesi gerekir. Hedy kurbanı kesmesi gerekir. İmâmların ittifakına göre, vedâ tavâfı kendisinden düşmüş olmaz.

c) Hanefîlere göre, kadın bayram günlerinde tavâf yapmaya müsait bir süre geçirdikten sonra hayız olsa, ifâda tavâfını erteler. Bu tehir nedeni ile kurban kesmesi gerekir. Ama bayram gününden önce veya sonraki ziyâret tavâfını yapamayacak kadar az bir zamanda hayız olsa bu zaman darlığı sebebi ile tavâfını erteler ve kurban kesmesine gerek yoktur, günah işlemiş olmaz. Mâlikîler ise bu görüşe katılmazlar. Çünkü onlara göre tavâfin vâcib olan vakti Zilhicce ayının sonuna kadar devam eder. Şâfiiler ve Hanbelîler ise Mâlikîlerin görüşüne katılmazlar. Tavâfi ertelemek sebebi ile ceza kurbanının kesilmesi gerekir.

d) Eğer kadın Arafat'ta vakfe ile ziyâret tavâfını yaptıktan sonra hayız olsa haccın amellerini tamamlamış olur. Sonra buradan ayrılır. Vedâ tavâfı kendisinden düşer. Âlimlerin ittifakına göre kadın, temizlenmeden önce Mekke'den ayrılrsa, vedâ tavâfını terk etmesinden dolayı kurban kesmesi gerekmez.³⁸¹

2- Çocuğun Haccı:

Âlimlerin icmâna göre, ergenlik yaşından önce çocuğun hac yapması gerekmez. Fakat yaparsa nâfile olarak geçerli olur. Ergenlik çağına ulaştığı zaman başka bir hac yapması gerekir.

³⁸¹ el-Mevsûâtü'l-fikhiyye, XVII, 70-71.

Çocuğun ihrâm durumu mümeyyiz olup olmamasına göre farklılık arz eder.

3- Delinin (Uyuyan-Bayılanın) Haccı:

Ebû Hanife'ye göre, kişi ihrâmdan önce bayılırsa yanındaki insan topluluğu tarafından ihrâma girmesi sağlanır. Eğer ihrâmdan sonra bayılırsa şu durumlardan biri hasıl olur:

a) Arafat'ta Vakfe: Arafat'ta vakfe, bilindiği üzere haccın rükünlerinden biridir. Kişinin insanlarla birlikte buradan ayrılacağı vakit kadar hasta olan ve uyuyan kişi de bayılan kişi gibidir.

b) Hanefilere göre, bayılan kişi arkadaşları tarafından omuzlarında taşınır ve tavâf ettirilir. Taşıyan ve taşınanın tavâfları geçerli olur. Taşıyan kişi, bayılan kişinin emri olsun olmasın kendisinin ve bayılan kişinin yerine niyet etmiş olması yeterlidir.

Hasta ve uyuyan kişiler kendilerinin başkaları tarafından taşınarak tavâf ettirilmelerini kabul etmeleri durumunda tavâfları geçerli olur. Aksi halde bu şekilde yapılan tavâf geçerli olmaz. Diğer mezheplere göre ise hacının ayılıp hac şartlarını yerine getirinceye kadar beklemek gerekir.

c) Âlimlerin ittifakına göre, niyet ve sa'y'da iki defa temizlenme şartı olmadan hacının sa'y ettirilmesi mümkündür.

d) Arkadaşları niyet etmeden bayılanı tıraş edebilirler.

e) Bayılanın yerine taş atabilirler.

f) Arkadaşları onu yolculuk ettirirlerse vedâ tavâfi düşer.

XIX - VEKÂLETEN YAPILAN (BAŞKASININ YERİNE YAPILAN) HAC:

Hac mükellefi olmak için gerekli şartları taşıyıp, ölmek üzere bulunan kimse vasiyet ederek veya körlük, ihtiyarlık, sakatlık gibi bizzat kendisinin hacca gitmesine engel bir durum ortaya çıkan kimse, yerine bir başkasını göndererek hac borcunu yerine getirir. Bu şekilde, hacca başka birini göndermeye, İhcâc, Niyâbeten Hac veya Bedelen Hac; hacca gönderene,

Âmir, Menûb, Mahcûcun Anh, Munîp veya Müstenip; gönderilene, Bedel veya Nâib; bu hacca da Niyâbeten Hac veya Bedelen Hac denir.³⁸²

Hanefiler, Şâfiîler ve Hanbelîlere göre, başkasının yerine vekâleten hac yapmak câizdir. İmâm Mâlik'e göre ise ister ölü ister canlı, ister mazereti bulunsun ister bulunmasın başkasının yerine vekâleten hac yapmak câiz değildir. En faziletlisi velinin vekâleten değil de nâfile olarak hac yapmasıdır. Veli onun yerine hedy kurbanı keser, sadaka verir, ona duâ eder ve onun için köle azat eder.

Çoğunluk vekâleten haccın câiz olduğuna dair şu meşhur hadisi delil getirir ve akla dayanırlar.

Sünnetten delilleri; İbn Abbas (ra)'ın hadisidir: "Vedâ haccı yılında Hus'am kabilesinden bir kadın geldi ve şöyle dedi: Yâ Rasûlallah! Allah (cc)'ın farz kıldığı hacca babam binite binemeyecek kadar hasta iken vakti oldu. Ben onun yerine hac etsem yerine getirmiş olur muyum? Peygamber (sav), evet dedi."³⁸³ Yine diğer bir hadiste de, "Peygamber (sav)'e bir kadın geldi ve şöyle dedi: Annem, bir hac için adakta bulundu ama haccı yerine getiremeden vefat etti. Ben onun yerine hac etsem olur mu? Peygamber (sav), şöyle dedi: Onun yerine hac et. Annenin borcu olsa ve ödese ödememiş olur musun? Kadın, evet dedi. Peygamber (sav), borçları ödeyin, Allah (cc) her şeyi en iyi bilendir, buyurdu."³⁸⁴

Aklî delilleri ise, bu konuda Kemal b. Hemmâm şöyle der: "Kıyasın gereği olarak hacda bedenen ve madden sıkıntı bulunduğu için vekâletin bulunmaması gerekir. Bedeni sıkıntı ile vekâlet yerine getirilmiş olmaz. Maddî sıkıntı karşılandığı zaman ise Allah (cc)'ın rahmet ve fazileti gereği ömür boyu hastalık bulunduğu zaman vekâleten hac geçerli olur. Hasta kişi hacca ilgili nafakayı haccı edâ edecek kişiye verir. Yapmaya gücü yettiği halde Allah (cc)'ın emrini rahatını düşünerek terk etse özür olarak kabul edilmez. Cezası gerekir. Bu durum haccın düşmesi konusunda hiçbir kolaylık getirmez. Bu şekilde vekâleten hac yaptırabilmesi için kişinin ömür boyu hasta olması gerekir." İbn Kudâme şöyle der: "Bu ibâdet, bozulduğunda kefarete gerektiren bir ibâdettir. Namazın aksine oruçta olduğu gibi kişi kendisi yerine getiremiyorsa fidye vermesi gerekir."

Mâlikîler ise haccın asâleten yapılmasını tercih ederler. Bedenî ibâdetlerde vekâlet kabul edilmez.³⁸⁵

³⁸² İbn Kudâme, age., III, 227-234; Serahsî, age., IV, 152; Şâfiî, age., II, 121; Akyüz, age., IV, 149.

³⁸³ Buhârî, IV, 66; Müslim, II, 973.

³⁸⁴ Buhârî, IV, 64.

³⁸⁵ el-Mevsûâtü'l-fikhiyye, XVII, 72, 73.

XX - VEKÂLETEN (BAŞKASININ YERİNE) YAPILAN HACCIN DİĞER ŞARTLARI

1- Başkasına Hac Ettirmenin Şartları:

Bu şartlar, asâleten yapılan hacdaki şartları da içerir. Mâlikîler dışındaki mezheplere göre, mükellefin başkasına hac yaptırabilmesi için vâcip haccı yapmaktan aciz olması gerekir.

a) Hanefilere göre, bizzat yapabilecek durumda iken kendisine hac vâcip olan kişi ölse, başkasının kendi yerine hac yapmasını vasiyet etmelidir. Haccın farz, adak veya kaza olması fark etmez. Şâfiilere göre, kişinin hac için başkasına vasiyette bulunması gerekmez. Mâlikîlere göre ise kişinin vasiyette bulunması gerekmez. Çünkü vekâleten hac yapıldığı zaman asıl farz olan hac yükümlülüğü düşmez, devam eder. Eğer kişi vasiyette bulunmuşsa yerine getirilir. Eğer vasiyette bulunmamışsa yerine bir kişi hacca gönderilmez.

b) Haccın vâcip olma şartlarını taşıyan ama bizzat edâ etme şartlarından eksikliği olan kişinin, ya bizzat kendisi hac etmeli ya da kendisinin haccını yapması için vekil göndermeli, göndermediyse vasiyette bulunması gerekir.

c) Haccı bizzat yapma şartlarını taşıyan kişi, kendisi haccı edâ etmeden aciz kalarak haccı yerine getirmemiş olsa, ya hayatta iken vekil tâyin etmeli ya da hayatından sonra yerine getirilmesi için vasiyette bulunması gerekir.

Acziyet; ölüm, hapis, alıkoyma, iyileşmesi umulmayan müzmin hastalık, felçli olmak, total olmak, tutunamayacak kadar ihtiyar olmak, yol emniyetinin olmaması, kadının yanında mahreminin bulunmaması durumlarda gerçekleşir. Bu hastalıklar ve engellerin ömür boyu devam etmesi gerekir.

Kısaca, âmir kişinin kendisine hac farz olmalı, hacca gitmeye engel teşkil eden ölüm döşeginde olmak ve vücutta iyileşmeyecek kadar hastalık bulunması, vekile hac emri vermesi ve onun masraflarını karşılaması gerekir.³⁸⁶

³⁸⁶ İbn Kudâme, age., III, 245; Serahsî, age., IV, 151; Şâfiî, age., II, 113, 123, 124, 126.

2- Hacda Başkasının Yerine Vekâlet Edenin Şartları:

Şâfiiler ve Hanbelîler, asıl farz haccın vekâleten yapılabilmesi için vekilin kendi farz haccını yerine getirmiş olması gerekir. Eğer vekil kendi haccını yerine getirmemişse vekâlet verenin farz haccını yerine getirmiş olmaz. Kendi farz haccını yapmış olur.

Hanefiler ise vekilin haccı şartlarına uygun yapmaya ehil olmasını, Müslüman ve akıllı olmasını şart koşarlar. Kendi haccını yapmamış kişinin, çocuğun, hatta kölenin vekâleten hac yapmasına izin vermişlerdir. Bu yapılan geçerli olur ve kişinin sorumluluğunu kaldırır. Bu tenzihen mekruhtur. Kişinin kendi yapma gücü varken vekile yaptırması ise tahrimen mekruhtur. Mâlikîlere göre ise ancak ölüm olduğu zaman vekâleten hac câiz olur. Gücü yeterken kişinin yerine vekil tâyin etmesi ise haramdır.

Kısaca, vekilin, âmiri adına hacca niyet etmesi, haccı yerine getirme karşılığında masrafları dışında para almaması, âmirin şartlarını yerine getirmesi, âmirin haccı için ihrâma girmesi, bizzat kendisinin hac etmesi, güvenilir olması ve kendi farz haccını yapmış olması gerekir.³⁸⁷

3- Başkasına Yaptırılan Haccın Sıhhatinin Şartları:

a) İmâmların ittifakına göre, hayatta iken vekâlet verenin vekile haccı yapması konusunda dilekte bulunması gerekir. Hanefiler ve Mâlikîlere göre, kişi öldüğü zaman ölen kişi vasiyette bulunmadıkça başkası onun yerine vekâleten hac yapamaz. Hanefiler bu konuda şu hususu istisnâ tutarlar: Ölen kişinin varislerinden biri, ölen kişi ister izin versin ister vermesin; ister vasiyet etsin ister etmesin haccı yerine getirirse kabul olur. Ölen kişinin zimmetinden borç düşer.

Şâfiiler ve Hanbelîlere göre ise bir kişi, hac borcu varken ölse tereke sahiplerinin hepsine ölen kişinin yerine bir kişiyi vekâleten hacca göndermeleri vâcip olur. Vasiyet edip etmemesi fark etmez. Para borçlarını tereke sahipleri ödediği zaman düştüğü gibi ölenin hac borcu da düşmüş olur. Ölen kişinin malı yoksa varislerinin vasiyet edilip edilmemesine bakmasızın başka birini ölen kişiye vekâleten hacca göndermesi veya kendisinin gitmesi müstehap olur. Bunlar Peygamber (sav)'in haccı borca benzetmesini dayanak olarak kabul ettiler. Haccın yerine getirilmesini borçların ödenmesine eşit tuttular. Şâfiilere göre, bir kişi

³⁸⁷ Akyüz, age., IV, 149-154.

hac borcu varken ölse vasiyet etmese de bıraktığı maldan, vekâleten hacının ücreti verilerek hac borcu ödenmelidir. Haccı yerine getirmek, borçları ödemekten daha önceliğe sahiptir.

Hanbelîlere göre, bir kişi borcu varken malını kaybetse, hacın nafakası borcundan ayrılır. Hac parası ile hac yerine getirilir, kalan para ile de borcun yettiği kadarı ödenir.

b) Hanefîlere göre, hacın nafakası haccı emreden kişinin malından olması gerekir. Temettü ve kırân haclarındaki kurbanı hacının kendisinin karşılaması gerekir. Eğer varis, ölen kişi hacın yerine getirilmesi konusunda vasiyette bulunmasa bile mirasından hacın nafakasını karşılasa ölen kişinin sorumluluğu kalkar. Şâfiîler ve Hanbelîler, varis ölen kişinin vasiyet etmesine bakmaksızın haccı yerine getirirse veya vekil gönderse hac kabul olur. Mâlikîler, bu konuyu vasiyet ile kira akdinin yerine getirilmesine benzetirler. Vekilin gönüllü olarak yapması da gerekir. Aksi halde ölen kişinin sorumluluğu kalkmaz.

Hanefîler, Mâlikîler ve Hanbelîlere göre, malı çok olan ve gücü kuvveti yerinde olan kişinin başkasına hacını yaptırmayı câiz değildir. Şâfiîlere göre ise kişinin evladının veya başka birinin vekile ücret verecek kadar malı olsa, kişinin bunu kabul etmemesi gerekir. Kişinin az malı olsa ve vekil de bunu kabul ederse hacını bu şekilde yaptırmayı gerekir. Kişi kendisi ücretini tamamlamazsa gücü yeten çocuğunun ücretini kabul edebilir.

c) Hanefîler ve Mâlikîlere göre, terekenin üçte biri ölçüsünde hac yapmak gerekir. Ama buna yetmezse yettiği kadarını ifâ eder. Şâfiîler ve Hanbelîlere göre ise hac, ölen kişinin bütün servetini içerecek şekilde yapılmalıdır. Çünkü bir vâcip borçtur. Ana maldan harcama yapılır. Şâfiîlere göre, hac mîkâtlarda yerine getirilmeye başlar. Hanbelîlere göre ise hac ölenin vatanında başlar. Yerine vekil tâyin etmesi gerekir.

d) Niyet: Vekilin hacca niyet etmesi, vekâleti verenin hacca niyet etmesinin yerine geçer. Vekilin kalben niyet etmesi veya lafzen filan kişinin yerine ihrâma giriyorum, filan kişinin yerine hacca niyet ediyorum, demesi gerekir. İmâmların ittifakına göre, kalben niyet etmek yeterlidir. Vekil, vekâleti veren kişinin adını unutsa ve yapmaya niyetlendiğim kişinin yerine diye niyet etse geçerli olur.

e) Hanefîler, Mâlikîler ve Şâfiîlere göre, vekilin haccı bizzat kendisinin yapması gerekir. Vekil hastalansa veya hapsedilse ve malı vekâleti verenin haberi olmadan başkasına haccı yapması için verse, ölen kişinin haccı geçerli olmaz. Hac nafakası, birinci ve ikinci vekilin garantisidir. Vekâleti veren kişi, birinci vekile malı başkasına verebilirsin diye izin verir de birinci vekil de malı ikinci bir vekile verirse, vekâleti veren kişinin haccı geçerli olur.

f) Vekilin vekâleti verenin belirlediği mîkâtтан ihrâma girmesi gerekir. Şâfiîlere göre, vekâleti veren kişi, ifrâd haccını yapmasını istese, vekil de kırân haccı yapsa istihsanen vekâleti veren kişinin söylediği ifrâd haccı geçerli olur. Ebû Hanife'ye göre ise, vekil hac nafakasının sorumluluğunu yerine getirmediğinden vekâleti veren kişinin haccı yerine gelmiş olmaz. Vekâleti veren kişi, ifrâd haccını emretse vekil de temettü haccını yapsa vekâleti veren kişinin farz haccı yerine gelmiş olmaz. Hanefî imâmılarına ve Şâfiîlere göre, vekilin bunu tazmin etmesi gerekir. Mâlikîler, bu konuda temettü ile kırân haclarını bir tutarlar. Eğer vekil bu ikisinden birini yaparsa ifrâd haccını yapmış olur. Hanbelîler ise her halde yapılan haccın geçerli olduğu kanaatindedirler.³⁸⁸

XXI - HACCIN RÜKÜNLERİNDEN BİRİNİ İHLAL ETMEK

Haccın rükünlerinden biri ihlal edilirse hac tamamlanmış olmaz. Bunun bir mâni veya başka bir sebeple olup olmaması fark etmez.

1) Haccın Rükünlerinden Birini Olumsuz Bir Mâni Sebebiyle İhlal Etmek (İhsâr):

Sözlükte, “önlemek, alıkoymak, men etmek” anlamlarına gelen ihsâr, hac veya umre yapmak için ihrâma girmiş olan kimsenin tavâf ve vakfe yapmaktan herhangi bir sebeple men olunması ve alıkonulması demektir.

Hanefî Mezhebi'nde, düşman hastalık, eldeki paranın kaybolması ve bitmesi, kadının yanındaki mahreminin ölmesi... gibi hac yolculuğunu veya tavâf ve vakfeyi önleyen bütün engeller, ihsâr'a sebep olabilir. Şâfiî Mezhebi'nde ise ihsâr ancak düşman sebebi ile meydana gelir.³⁸⁹

Vakfe veya tavâftan birinin yapılabilme imkanı olursa, ihsâr gerçekleşmiş olmaz.

a) İhsâr Sonucu İhrâmdan Çıkma: İhrâma girmiş olan kimse, ihrâmdan ancak hac ve umre yaptıktan sonra çıkabilir.

³⁸⁸ el-Mevsûâtü'l-fıkhiyye, XVII, 73-77.

³⁸⁹ İbn Kudâme, age., III, 356-363; İbn Rüşd, age., I, 286-289; Serahsî, age., IV, 106, 110-112; Şâfiî, age., II, 158-163; Akyüz, age., IV, 219-220.

Hac ve umre yapmasına engel durum bulunan ihsârlı kimsenin, Hanefilere göre, Harem bölgesinde “İhsâr hedy’i” keserek ihrâmdan çıkması câizdir. Şâfiî mezhebine göre, ihsâr kurbanını ihsârlının bulunduğu yerde kesilir. Eğer, Harem bölgesi dışında ise; adına, âyin edilen vakitte kesilmek üzere, Harem bölgesi’ne kurbanlık hayvan veya bedelini gönderir. Tâyin edilen vakit gelinceye kadar ihrâmda kalır. Hedyin kesilmesiyle, tıraş olmasa bile ihrâmdan çıkmış sayılır. Şâfiî mezhebine göre, ihsâr kurbanının kesilmesiyle ihrâmdan çıkmış olmaz. Tıraş olduktan sonra çıkılır. Kesilmiştir zannıyla, henüz ihsâr hedyi kesilmeden ihrâmdan çıkar veya ihrâm yasaklarını işlerse, suç işlemiş olur. Mâlikîlere göre, ihrâmlı kişinin yanında kurban varsa keser yoksa daha sonra Harem’e bedelini gönderip kestirir. Hanefilere göre, ihsâr kurbanı, bayramdan önce de kesilebilir.³⁹⁰

İhsârlı kimse, kırân haccı için ihrâma girmişse, hem hac hem de umre ihrâmın için kurban kesmesi gerekir.

b) İhsâr Sebebiyle Yapılamayan Hac veya Umrenin Kazası: İhsâr sebebiyle yerine getirilmeden ihrâmdan çıkılan hac veya umrenin, uygun bir zamanda kaza edilmesi gerekir. Hanefilere göre, hac ve umreyi aynı yıl yapma imkanı bulamayan ihsârlının şu şekilde davranması gerekir. Hac için ihrâma girmiş olanlar; hem hac hem de umre kaza ederler. Kırân haccı için ihrâma girmiş olanlar, bir hac iki umre kaza ederler.³⁹¹ Temettü haccı yapmak üzere umre için ihrâma girenler ise, sadece bir umre kaza ederler. Mâlikîlere göre, muhsarın hac ve umreyi kaza etmesi gerekmez. Diğer bir grup mezhebe göre ise hac kaza edilir ama umre kaza edilmez.³⁹²

2) Haccın Rükünlerinden Birini Olumsuz Bir Mâni Olmaksızın İhlal Etmek:

a) Arafat’ta Vakfe’yi Terk Etmek (Fevât):

Sözlükte, “kaçırmak” manasına gelen fevât, hac yapmak üzere ihrâma girmiş olan kimsenin, Arafat vakfesini kaçırması (süresi içinde yetişememesi) demektir. İslâm âlimleri, Arafat’ta vakfe’yi, Arafat’ta fecir doğmadan önce orada bir süre beklemeyi kaçırın kişinin haccının da geçtiği kanaatindedirler. Bayram sabahı (Zilhicce’nin 10. günü) tan yeri ağarmaya

³⁹⁰ Cessâs, age., I, 312; Şâfiî, age., II, 169; Kâsânî, age., II, 180.

³⁹¹ İbn Rüşd, age., I, 287.

³⁹² Kâsânî, age., II, 183; Hac Rehberi, TDV Yayınları, 163-164, VI. Baskı, Ankara, 1984; Akyüz, age., IV, 223-224.

başlamadan önce, Arafat Bölgesi'ne ulaşamayan kimse hacca yetişememiş olur. Hacı haccın ihrâmından çıkmak isterse, umrenin ihrâmından da çıkmış olur.

Fevât'ın Hükümü: Arafat vakfesini kaçırın kimse;

aa) Hanefilere göre, ifrâd haccı için ihrâma girmiş ise, umre yapıp tıraş olduktan sonra ihrâmından çıkar. Tıraş olmadan ihrâmından çıkılırsa ceza gerekmez. Hanefilere ve Mâlikîlere göre, Fevât durumuna düşen kişi daha sonraki yıllarda haccını kaza eder. Başka bir şey gerekmez ve niyet ederek ihrâmından çıkar. Şâfiîlere göre, bu umre, yapılması gerekli olan umrenin yerine geçmezken; Hanbelîlere göre ise geçerli olur.³⁹³

ab) Umre'den sonra temettü haccı için ihrâma girmişse, vakfeye yetişememekle temettü bâtil olur. Temettü kurbanı kesmesi gerekmez. Bir umre daha yaparak, ihrâmından çıkar. Şâfiîler ve Hanbelîlere göre daha sonraki yıllarda nâfile olsa bile haccını kaza eder. Mâlikîler, Şâfiîler ve Hanbelîlere göre, fevât durumunda hedy gerekirken; Ebû Hanife'ye göre gerekmez.³⁹⁴

ac) Kırân haccı için ihrâma girmişse;

1- Hanefilere göre, vakfenin fevtinden önce umre tavâfını ve sa'y'ını yapmışsa; ifrâd haccında olduğu gibi, ikinci bir umre daha yaparak ihrâmından çıkar. Kırân hedyi kesmesi gerekmez. Şâfiîlere göre, fevât halinde, biri kaçırılan hac; diğeri kırân haccı için, diğeri de kaza hac esnasında olmak üzere üç kurban kesmek gerekir.³⁹⁵

Şâfiîlere göre, bu umre, yapılması gerekli umre yerine geçmezken; Hanbelîlere göre ise geçerlidir. Ebû Hanife'ye göre ihrâm, hac ihrâmı olarak kalır; Ebû Yusuf'a göre ise ihrâm, umre ihrâmına dönüşür.

2- Vakfenin fevtinden önce, umre tavâfı ve sa'y'ını yapmamışsa, önce umre ihrâmından çıkmak için tavâf ve sa'y yapar.³⁹⁶ Sonra hac ihrâmı için, ikinci defa tavâf ve sa'y eder. Bundan sonra, tıraş olup ihrâmından çıkar. Hanefiler ve Mâlikîlere göre, daha sonraki yıllarda, sadece haccını kaza eder. Hanefilere göre, hac, kırân haccı ise iki defa tavâf ve sa'y yapılır.³⁹⁷

³⁹³ İbn Rüşd, age., I, 300; Kâsânî, age., II, 220; Akyüz, age., IV, 225.

³⁹⁴ İbn Kudâme, age., III, 529; İbn Rüşd, age., I, 220; Şeybânî, Asl, II, 436-437; Akyüz, age., IV, 226.

³⁹⁵ İbn Rüşd, age., I, 300-301; Serahsî, age., IV, 174; Şeybânî, age., II, 438.

³⁹⁶ İbn Rüşd, age., I, 300; Kâsânî, age., II, 220.

³⁹⁷ Hac Rehberi, TDV Yayınları, 164-165

b) Ziyâret Tavâfını Terk Etmek:

Hanefîlere göre, hacı ziyâret tavâfının kaçırarakla haccını kaçırması (fevât) olmaz. Bu tavâfi yapana kadar ihrâmında kalır. Eğer hacı, ziyâret tavâfını, tavâfın şartlarından birini veya birkaç şavtını kaçırırsa, Mekke'ye dönerek yerine getirir. Çoğunluğa göre, hacı eğer döner tavâfi yerine getirirse, birinci ihrâmı ile yerine getirmiş olur. Ama kadınların geri dönüp tavâf etmeleri yasaktır. Hanefîlere göre ise kadınların da yerine getirmesi gerekir. Hanefîlere göre, Arafat'ta vakfeyi yaptıktan sonra ziyâret tavâfından veya diğer hac işlemlerinden alıkonan mükellef, muhsar olmaz iken; çoğunluğa göre, muhsar olur. Çünkü bu durumda, Hanefîlere göre, haccı tamamlama imkanı vardır. Kaçırılmasından korkulmaz, ziyâret tavâfi her zaman yapılabilir.³⁹⁸

Hanbelîlere göre, tavâfi yerine getirmek için Mekke'de yeniden ihrâma girmek gerekir. Aynı zamanda Umre için de yeniden ihrâma girilmiş olur.

c) Sa'y'ı Terk Etmek:

Çoğunluğa göre, sa'y'ı yerine getirmeden hacının ihrâmından çıkarak haccını tamamlaması mümkün değildir. Hacı, sa'y'ı terk ederse yerine getirmek için geri dönüp edâ etmesi gerekir. Hanefîler ve Hanbelîlere göre, hac sa'y olmadan da yerine getirilmiş olur. Çünkü sa'y bu iki mezhebe göre vâciptir. Hacı eğer sa'y'ı yerine getirmek isterse Mekke'ye geri dönerek umre niyetiyle yeniden ihrâma girer. Sonra sa'y'ı edâ eder. Hanefîlere göre, hacı üç veya daha az şavtı terk ederse her şavt için yarım sa' buğday veya bir sa' hurma veya arpa sadaka verir.³⁹⁹

XXII - HACCIN VACİPLERİNİ İHLAL ETMEK

Âlimlerin ittifakına göre, haccın vâciplerinden birini yerine getirmeyen kişinin koyun kesmesi vâcip olur. Bu yerine getirmemede kasıt varsa kurban kesilir, aksi halde hac geçerli olur. Hacı, hastalık veya ihtiyarlık sebebi ile sa'y'ı veya tavâfta yürümeyi yerine

³⁹⁸ Serahsî, age., IV, 37-38; Şeybânî, age., II, 330-331; Akyüz, age., IV, 224.

³⁹⁹ el-Mevsûâtü'l-fıkhiyye, XVII, 78, 79.

getirmeyebilir. Özür sahibi hacının tavâf ederken veya sa'y yaparken taşınması câizdir. Kurban kesmek gerekmez.

Burada vâcîplerin terkini ayrıntılı el almaya çalışalım:

1- Müzdelife'de Vakfe'yi Terk Etmek:

Âlimler, özür sebebi ile hacı Müzdelife'de vakfe'yi terk ederse, kurban kesmesine gerek yoktur. Hanefilere göre, Müzdelife'de vakfe'yi terk etmedeki özür, hastalık, ihtiyarlık sebebi ile vücudun zayıf düşmesi, kadınların kalabalıktan korkmaları ve ailenin durumunun zayıf olmasıdır.

Şâfiîlere göre ise, özür, Arafat'a bayram gecesinin sonunda gelip Müzdelife'de vakfe'yi terk edip Arafat'ta vakfe'yi yerine getirmeye çalışan kişi için geçerlidir. Bu sebeple hacının herhangi bir ceza ödemesi gerekmez. Hacı, Arafat'tan Mekke'ye yola çıkıp bayram gece yarısından sonra İfâda Tavâfını yerine getirirse ve tavâf sebebiyle Müzdelife'de Gecelemeyi kaçırırsa, hacının bir sorumluluğu doğmaz. Çünkü hacı, haccın başka rüknü ile ilgilenmektedir. Aynı zamanda Müzdelife'de vakfe'yle ilgileniyormuş gibi olur.

Hanefilere göre, özür olmaksızın, vakfeye güneş batana kadar yetişemeyenler, vâcip süreyi kaçırdıklarından kurban kesmeleri gerekir; Şâfiîlere göre ise gerekmez.⁴⁰⁰ Vakfeden güneş batmadan önce ayrılanlar, Hanefilere göre kurban keserler; Şâfiîler ve Hanbelîlere göre ise geri dönüp güneş battıktan sonra ayrılınca kurban kesmek gerekmez; fakat bayram gecesini fecir doğana kadar geri dönülmezse kurban gerekir.⁴⁰¹ Züfer'e göre ise geri dönmekle kurban düşmez.⁴⁰²

2- Teşrik Gecelerinde Minâ'da Gecelemeyi Terk Etmek:

Çoğunluğa göre, bu fiili terk etmekten dolayı ceza verilmesi vâciptir. Mâlikîlere göre ise hacı gecelemenin çoğunu yani tamamını veya yarısından fazlasını zaruret sebebi ile terk ederse kurban kesmesi gerekir.

Şâfiîler ve Hanbelîlere göre, gecelemenin tamamı terk edilirse kurban kesmek gerekir. Hacı, bir gece kalmasına rağmen bir gece kalmazsa bir müd yemek, iki gece kalmazsa iki müd

⁴⁰⁰ Kâsânî, age., II, 127.

⁴⁰¹ İbn Kudâme, age., III, 526; İbn Rüşd, age., I, 303; Şeybânî, age., II, 346-347.

⁴⁰² Kâsânî, age., II, 127; Serahsî, age., IV, 55; Akyüz, age., IV, 230.

yemek sadaka ceza borcu olur. Eğer özür sebebi ile terk ederse herhangi bir ceza gerekmez. Hacı, nefsinden, malından, kaybolmak veya hastalanmaktan korkan kişi gibidir.

3- Şeytan Taşlamayı (Remel) Terk Etmek:

Şâfililer ve Hanbelîlere göre, taşlamanın tamamının, bir gün veya iki gün taşlamanın, üç taş atmanın terkinden dolayı kurban kesmek gerekir. Şâfililere göre, bir taş atmamaktan dolayı bir müd yemek, iki taşı atmamaktan dolayı da yarım müd yemek vermek gerekir. Hanbelîlere göre ise bir veya iki taş atmamaktan dolayı herhangi bir şey gerekmez.

Hanefilere göre, hacı, dört gün yapılan taşlamaların tamamını, tam bir gün taşlamasını ve bir günde yapılan taşlamanın çoğunu terk ederse kurban kesmek zorundadır. Çünkü çoğunluk tamam gibi kabul edilir, bunun için kurban kesilmesi gerekir. Eğer bir günde yapılan taşlamanın az kısmını terk ederse, her bir taşlama için yarım sa' buğday veya bir sa' hurma veya arpa sadaka vermesi gerekir. Mâlikîlere göre ise bir taşlamanın terk edilmesi ile tamamının terk edilmesi arasında fark yoktur. Bu sebeple her halükarda kurban kesmek gerekir.⁴⁰³

⁴⁰³ el-Mevsûâtü'l-fikhiyye, XVII, 79-81.

İKİNCİ KISIM
UMRE

I - UMRE

1-Tarifi:

(عمره), (عمر) Ziyâret etmek demektir. Kutsal mekanları ziyâret ederek umre ibâdeti yerine getirilmiş olur.

İslâm âlimleri, Umre'yi terim olarak şu şekilde tarif etmişlerdir: "İhrâmlı olarak Beyt-i Mukaddes'i tavâf etmek ve Safâ ile Merve arasında sa'y etmektir." İstilâhî olarak da şu şekilde tarif edilir: "Hac niyetiyle ihrâma girerek Arafat'ta vakfe'yi yapmak, Kâbe'yi tavâf ve Safâ ile Merve arasında sa'y etmektir." Umre yapana "*Mu'temir*" denir.

Hac ile umre arasında kuvvetli bağ vardır. Haccın içinde umrenin amelleri de bulunmaktadır.⁴⁰⁴ Farz olan hacca Hacc-ı Ekber (Büyük hac) dendiği gibi; umreye de Hacc-ı Asgar (Küçük Hac) denir. Cuma gününe rastlayan umreye de Hacc-ı Ekber denir.

2- Hükmü:

Mâlikîler ve Hanefîlerin çoğunluğuna göre, umrenin, ömürde bir defa yapılması sünnet-i müekkededir. Bir kısım Hanefîlere göre ise umrenin, ömürde bir defa yapılması vâciptir.

Şâfiîler ve Hanbelîlere göre, umrenin, ömürde bir defa yapılması farzdır. Ahmed b. Hanbel'e göre Mekkeliler bundan muaftır.⁴⁰⁵

⁴⁰⁴ el-Mevsûâtü'l-fikhiyye, XXX, 314.

⁴⁰⁵ İbn Kudâme, age., III, 223-226; İbn Rüşd, age., I, 260; Kâsânî, age., II, 226; Cezîrî, FAME, I, 683; Şâfiî, age., II, 132; Tahavî, age., 59; Akyüz, age., IV, 285-286.

Mâlikîler ve Hanefiler, şu hadisi delil olarak kabul ederler: “Peygamber (sav)’e soruldu: Umre vâcip midir? O da, “Hayır” dedi. Ama umre yapmanız daha hayırlıdır.”⁴⁰⁶ Talha b. Ubeydullah (ra)’ın rivâyet ettiği şu hadisi de delil kabul ederler: “Hac, cihad; umre, sadakadır.”⁴⁰⁷

Şâfiîler ve Hanbelîler ise umrenin farz olduğuna dair şu âyet ve hadisleri delil olarak kabul etmişlerdir: “Haccı ve Umre’yi Allah (cc) için tamamlayın.”⁴⁰⁸ âyeti hac ve umre’nin farz olduğuna delildir. Bu âyete göre hac ve Umre’nin tam olarak yapılması gerekir. Bu sebeple Hac gibi Umre de farz olarak kabul edilmelidir.

Âişe (ranha), Peygamber (sav)’den rivâyet ettiği hadiste şöyle der: “Yâ Rasûlallah! Kadınların cihadı var mıdır? dedim. Peygamber (sav) de, “Evet, vardır” dedi. İçinde savaşmanın olmadığı hac ve umre’dir, buyurmuştur.”⁴⁰⁹

3- Umrenin Fazileti:

Umrenin fazileti hakkında Ebû Hureyre (ra)’nin rivâyet etmiş olduğu birçok hadis vardır: “Peygamber (sav), şöyle dedi: İki umre, iki umre arasında işlenen bütün günahlara kefarettir. Hacc-ı mebrûr’un mükafatı ancak cennettir.”⁴¹⁰ “Peygamber (sav), şöyle dedi: Hacılar ve umre yapanlar, Allah (cc)’ın temsilcisidirler. Onlar duâ ettiği zaman, Allah (cc) onlara karşılığını verir. Eğer tövbe ederlerse Allah (cc) onları bağışlar.”⁴¹¹

II - UMRENİN ÇEŞİTLERİ

Umre üç şekilde yerine getirilir:

1- İfrâd Umre:

Bu umre çeşidi, hac aylarında herhangi bir hacca bağlı olmadan umre ihrâmına girilerek (niyet edilerek ve telbiye getirilerek) yerine getirilir. Ya da hac aylarında hac yapıldıktan sonra tek olarak yerine getirilir. Umre amelleri hac aylarında yapılmış olur.

⁴⁰⁶ Tirmizî, III, 261.

⁴⁰⁷ İbn Mâce, II, 995.

⁴⁰⁸ Bakara, 2/196.

⁴⁰⁹ İbn Mâce, II, 1978; Buhârî, (Fethu’l-bâri), III, 381.

⁴¹⁰ Buhârî, (Fethu’l-bâri), III, 597; Müslim, II, 973.

⁴¹¹ İbn Mâce, II, 966.

2- Temettü Umre:

Bu umre çeşidi, hac aylarında umre ihrâmına girerek amellerini yerine getirip ihrâmdan sonra çıkılarak yapılır. Daha sonra hac yerine getirilir. Kişi temettü haccı ve umresi yapmış olur. Temettü haccındaki gerekli şartlar oluşursa umre hedyi kesilmesi gerekir.

3- Kırân Umre:

Bu umre şekli, umre ve hac ihrâmına birlikte girilerek ve amelleri beraber yapılarak yerine getirilir. Çoğunluğa göre, haccın içinde umrenin amelleri de bulunmaktadır. Bu sebeple bir defa tavâf ve sa'y yapılması yeterlidir. Bayram günü hac ihrâmından çıkıncaya kadar ihrâmlı olarak kalınır.

Hanefilere göre ise kırân haccında biri hac, diğeri umre için olmak üzere iki defa tavâf ve sa'y yapılması gerekir. Umrenin amelleri bittikten sonra ihrâmdan çıkılamaz. Ancak haccın amelleri bittikten sonra ihrâmdan çıkılabilir.⁴¹²

Hacı, bu şekillerden hangisine göre umre yaparsa yapsın umresi geçerli olur. Hem farz umre görüşünde olanların hem de sünnet olduğu görüşünde olanların farziyetine ve sünnete uygun olarak umre yapmış olur. İbn Kudâme, el-Muğni'sinde şöyle der: "Temettü, kırân ve ifrâd umresi yapan kişinin umresi geçerlidir ve vâcib umre sayılır. Temettü umrenin uygulanışında âlimler arasında ihtilaf yoktur. Bu İbn Ömer, Atâ, Tavûs ve Mücahid'in görüşüdür. Ahmed b. Hanbel'e göre kırân umresi geçerli olmaz. Normalde yapılan umre vâcib umre olarak kabul edilemez."⁴¹³

İbn Kudâme, Suba b. Mu'bed'in şu hadisi delil olarak gösterir: "Hac ve umrenin kendime farz kılındığını gördüm ve onları yerine getirdim. Bunun üzerine Ömer (ra), şöyle dedi: Peygamber'in sünnetine uymuşsun."⁴¹⁴ Bu, sahabenin ihrâma girip ikisini yerine getirdiğini ve süresinde de çıktığını gösterir. Hz. Ömer de onu doğrulamıştır. Peygamber (sav), Âişe (ranha) hac ve umreyi birleştirence şöyle dedi: "Senin sa'y ile birlikte yaptığın tavâfın hem hac hem de umre için geçerlidir."⁴¹⁵ Hz. Peygamber (sav), Hz. Âişe (ranha)'nin kalbini rahatlatmak ve sorusuna cevap vermek için umre yapmasının üzerinde durmuştur.

⁴¹² Akyüz, age., IV, 267; el-Mevsûâtü'l-fikhiyye, XXX, 315-316.

⁴¹³ el-Mevsûâtü'l-fikhiyye, XXX, 316; İbn Kudâme, age., III, 225.

⁴¹⁴ Ebû Davûd, II, 394.

⁴¹⁵ Müslim, II, 880.

Çünkü umre, vâcip değildir. Burada kırân umresine izin vermiyor olsa bile ifrâd umresine izin vermektedir. Vâcip umre bir defa yapılır.

III - UMREYİ YERİNE GETİRME ÖZELLİKLERİ

Umre yapmak isteyen kişi, afâkî ise Mîkâtlara geldiğinde veya yaklaştığında ihrâma girmek için hazırlık yapar. Mîkât bölgesinde veya yakın bir yerde yolculuğuna ara vermiş ise bulunduğu yerden umre için ihrâma girer. Mekke'de veya Harem bölgesinde oturuyor ise harem bölgesinden bir adım da olsa ihrâma girmek için çıkar ve orada umre ihrâmına girer.

İhrâma hazırlık esnasında şunları yapmak sünnettir: Önce hacı, yıkanır, temizlenir, güzel kokular sürünür sonra da iki rekat ihrâm namazı kılar. Daha sonra da farz olan namazını kılar. Umreye niyet eder ve şöyle der: "Allah'ım! Umre yapmak istiyorum, umremi bana kolaylaştır ve umremi kabul et. Muhakkak ki işiten ve bilensin." Sonra telbiye getirir. Böylece ihrâma girmiş olur. İhrâmın yasakları işlemeye başlar. Mekke'ye girip tavâfa başlayınca kadar telbiye getirmeye devam eder.

Umre yapan kişi, Mekke'ye girdiğinde Mescid-i Haram'a girer ve huşû ve hürmet içinde Kâbe'ye yönelir. Hacer-i esved'den tavâfa başlar ve umrenin rûknü olan tavâfa ait yedi şavtı yerine getirir. Tavâfa niyet eder, tavâfin başlangıcında Hacer'ül-esved'i selamlar. Eğer ezilmekten korkmazsa taşı öper ve tekbir getirir. Tavâfin başlangıcında Hacer'ül-esved'i selamlayınca telbiye getirmeyi keser. Her şavtta Hacer'ül-esved'e selam durur, öper veya ona işaret eder. Hacının tavâf esnasında iztîba,⁴¹⁶ ilk üç şavtında remel⁴¹⁷ yapması diğer dört şavtında da normal olarak yürümesi ve tavâf boyunca çokça duâ edip zikir yapması sünnettir.

Tavâfi bitirdikten sonra iki rekat tavâf namazı kılar sonra Hacer'ül-esved'e döner selam verir kolayına gelirse öper ya da işaret ederek tekbir getirir. Şu âyeti okuyarak Safâ'ya gider: "Safâ ve Merve Allah (cc)'ın şîârlarındandır. Kim bu ikisini tavâf ederse günahı kalmaz."⁴¹⁸ Safâ'dan Safâ ile Merve arasında sa'y yapmaya başlar. Kâbe'yi görünceye kadar Safâ tepesine çıkar. Orada Kâbe'ye yönelerek bir süre bekler, tehlil, tekbir getirir ve duâ eder. Merve'ye doğru yürümeye başlar. Erkekler daha hızlı sa'y ederler. Merve'ye vardığında da

⁴¹⁶ İztîba: Hacının, ridâsının (elbisesinin) bir tarafını sağ kolunun altından geçirerek sol omuzu üzerinden sağ omuzu açık kalacak şekilde geçirmesine denir.

⁴¹⁷ Remel: Hacının tavâf esnasında adımlarını hızlandırarak sanki koşmuşçasına hızlı yürütmesine denir.

⁴¹⁸ Bakar, 2/187.

biraz bekler zikir ve duâ eder. Bunu, sa'y bitinceye kadar tekrarlar. Her seferinde duâ ve zikrini çoğaltır. Hacı, sa'y'ını bitirdiğinde tıraş olur veya saçını kısalttırır. Tamamen ihrâmdan çıkmış sayılır.

Hacı, Mekke'den ayrılarak yolculuğa çıkmaya karar verirse vedâ tavâfi yapması gerekir. Bu, Şâfiîlere göre vâcip; Mâlikîlere göre sünnettir. Hanbelîlere göre, Mekke'de oturanların vedâ tavâfi yapması gerekmez. Hanefîlere göre ise hacının vedâ tavâfi yapması gerekmez. Çünkü onlara göre vedâ tavâfi hacın menâsiklerindedir.⁴¹⁹

IV - UMRENİN RÜKÜNLERİ

Mâlikîler ve Hanbelîlere göre göre, umrenin rüknü, üçtür: İhrâm, tavâf ve sa'y'dır. Şâfiîlere göre ise bunlara ek olarak, tıraş olmak da rükündür.

Hanefîlere göre ise ihrâm, umrenin şartıdır; rüknü ise tavâftır.

1- İhrâm:

Çoğunluğa göre, umre ihrâmı, umreye niyet etmekle gerçekleşir. Hanefîlere göre, umreye niyet, zikretmekle gerçekleşir. Burada telbiye getirilir. Ebû Hanife ve İmâm Muhammed'e göre telbiye ihrâmla peş peşe yapılır. Mâlikîlere göre ise telbiye umrenin şartıdır. İhrâm olmadan umre geçerli olmaz.

Çoğunluğa göre, telbiye umrenin şartı değildir. Mâlikîlere göre ise telbiye aslında vâciptir ama ihrâmla peş peşe yapılması sünnettir. Şâfiîler ve Hanbelîlere göre, telbiye ihrâmda kesin olarak sünnettir.

a) Umre İhrâmının Vâcpleri:

Umrede ihrâma, mîkâtlardan girilmesi gerekir. İhrâmın yasakları başlamış olur.

⁴¹⁹ el-Mevsûâtü'l-fikhiyye, XXX, 317, 318.

b) Umre İhrâmının Mikâtı:

Mikâtlar, ikiye ayrılır. Zamanla ve Mekanla İlgili Mikâtlar

ba) Umre İhrâmının Zamanla İlgili Mikâtları:

Hanefîlere göre, umrenin ihrâm zamanı, hac yapmayan kişiler için yılın her zamanı yapılabilir. İnsanın yılın herhangi bir zamanında ihrâma girmesi geçerlidir. Ramazan ayında ihrâma girmek diğer zamanlarda ihrâma girmekten daha faziletlidir. Hanefîlere göre, Arefe günü, bayramın dört gününde ihrâma girmek tahrimen mekruhtur. Buna Hz. Âişe (ranha)'nin rivâyet ettiği şu hadisi delil olarak alırlar: "Peygamber (sav) şöyle dedi: Umre, şu dört günün dışında ne zaman yapılırsa yapılsın geçerli olur. Bu günler; Arefe günü, bayramın ilk üç günü."⁴²⁰ Çünkü bu günlerde hac yapılır. Bu günlerde yapılan umre, kişinin hac yapmasını engeller.

Şâfiîlere göre, umre, bütün vakitlerde yapılabilir. Fakat, hacca niyet ederek ihrâma giren kimse, bu durumda umreye niyet etmesi sahih değildir. Niyet etse bile, umre için ihrâma girmiş olmaz. İki hac veya umre için ihrâma girilmiş olsa yalnız biri geçerli olur.⁴²¹

Mâlikîlere göre, hac ve umre için ihrâma girmiş olan kimse, bunlara ait işlemleri bitirmeden başka umreye niyet ederek ihrâma girmesi sahih olmaz. Hac ve umre işlemlerinin bitirilmesinden maksat; vakfe, tavâf, sa'y ve bayramın dördüncü gün taşlama yapılmadan zevâlden sonra taşlama vaktinin geçmesidir. İhrâma girmeyi, güneşin batışından sonraya bırakmak menduptur. Taşlama vakti geçtikten sonra ve güneş batmadan önce ihrâma girmek kerahatle sahihtir. Fakat bu durumda, güneş batmadan hiçbir umre işlemini yapmamak gerekir, yapılırsa güneşin batışından sonra tekrar yapılır. Arefe ve teşrik günleri ihrâma girmek mekruh değildir. İki hac ve umre için ihrâma girince, ikinciler hükümsüz kalır. Önce hac, sonra umre için ihrâma girilse, umre hükümsüz kalır.

Hanbelîlere göre, umre için bütün sene ihrâma girilebilir. Ancak, hac için ihrâma girip, sonra umre için ihrâma girilirse, umre ihrâmı sahih olmadığı gibi, kırân haccı da yapılmış olmaz. İkinci ihrâmdan dolayı da ceza gerekmez. İki umre ve hac ihrâmına girilmiş olsa, biri geçerli olur, diğeri sahih olmaz.⁴²²

⁴²⁰ Beyhâkî, Nasbu'r-riye, III, 146-147; Cezîrî, FAME, I, 685-686; Akyüz, age., IV, 269.

⁴²¹ Şâfiî, age., II, 134-135.

⁴²² Akyüz, age., IV, 270-271.

Ebû Hanife'ye göre, umre ihrâmında Harem'e girince; Şâfiî'ye göre, tavâfa başlayınca; İmâm Mâlik'e göre, ihrâma Medine'den girildiğinde Harem'e girince, Mekke'den girilirse Beytulâh'ı görünce telbiyeye son verilir.⁴²³

bb) Umre İhrâmının Mekanla İlgili Mikâtları:

1- Afâkinin Mikâtları: Afâkî, mikât sınırları dışında oturan kişilere denir. İhrâm için mikât yerleri şunlardır: Zülhuleyfe, Cuhfe, Zât-ı İrk, Karn ve Yelemlem'dir.

2- Mikât Bölgelerinde Oturanların Mikâtları: Mekke'nin dışında mikât bölgesi içinde oturan kişilerin dahil olduğu bir alandır. Bunların mikâtı, umreyi yapacakları veya ihrâma girecekleri yerlerdir. Hanefilere göre, harem bölgesinin dışındaki her yer; Mâlikîlere göre, kendi evi veya mescidi; Şâfiîler ve Hanbelîlere göre ise oturdukları şehirdir. Buranın dışında ihrâma girmeleri câiz değildir.

3- Harem Bölgesinde Oturanların Mikâtı: Bu kısma, Mekke ve Harem bölgesinde oturanlar dahildir. İhrâmı umre için ihrâma girdikleri yerde başlar. İhrâma girmek için harem bölgesinin dışına bir adım da olsun çıkmalarına gerek yoktur.

İhrâma girmek için belirlenen bu sınırlar sünnet ve icmâ ile sabittir. Sünnetten delilleri İbn Abbas (ra)'ın Peygamber (sav)'den rivâyet etmiş olduğu şu hadistir: "Peygamber (sav) şöyle dedi: Medinelilerin ihrâm yeri Zülhuleyfe, Şamlıların Cuhfe, Necidlilerin Karn, Yemenlilerin Yelemlemdir. Bunların dışında bir yerden hac ev umre için istedikleri yerden ve Mekkeliler ise oturdukları yerden ihrâma girerler."⁴²⁴

İcmâ'ya gelince, "afâkinin ifrâd, temettü veya kırân haccına niyetlenerek çıktığı yolculuğu sonunda mikât bölgesine ulaştığında ihrâmsız olarak buralarda gezip dolaşması haramdır."⁴²⁵

⁴²³ İbn Rüşd, age., I, 274; Kâsânî, age., II, 227.

⁴²⁴ Buhârî, III, 384; Müslim, II, 838, 839.

⁴²⁵ el-Mevsûâtü'l-fikhiyye, XXX, 320.

c) İhrâmın Yasaklarından Uzak Durmak:

Umre ihrâmının yasakları, hac ihrâmının yasaklarıyla aynıdır.

ca) Erkeğin, dikişli vücudunun tamamını veya bir kısmını örtecek elbise ve çorap; başını ve yüzünü örtecek örtü ve ayakkabı giymesi haramdır.

cb) Kadının, yüzünü tamamen örtmesi, eldiven giymesi ve açık elbiseler giymesi haramdır.

cc) Kadın ve erkeğin, parfüm sürerek güzel kokması, saçlarını tamamen kesmeleri veya peruk kullanmaları, saç ve vücut kremi kullanmaları, mânikür yapmaları, müstehcen şeyler konuşmaları yasaktır. İhrâmının gûnahtan ve haccın kurallarına muhalif işler yapmaktan kaçınması gerekir.

Umre ihrâmının yasaklarından bir tanesi ihlal edildiği zaman ceza gerekir. Özellikle de cimâ yapıldığı zaman umre bozulur ve kefaretiler ile kazası gerekir. Diğer yasakların ihlal edilmesi durumunda ise başka cezalar gerekli olur.

d) İhrâmın Mekruhları: Umrenin ihrâmında, haccın ihrâmında mekruh olan şeyler mekruhtur. Saçları taramak, bütün vücudu aşırı derecede kaşımak ve aşırı süslenmek mekruhlarındandır.

e) İhrâmın Sünnetleri: Umre ihrâmının sünneti dörttür. Yıkanmak, elbisenin değil bedeninin güzel kokmasını sağlamak ve iki rekat namaz kılmaktır. Bu üç sünnet ihrâmından önce yapılır. Telbiye ise niyetten sonra yapılır. Çoğunluğun aksine Hanefilere göre, ihrâmda telbiye getirmek farzdır.

Çoğunluğa göre, hacının ihrâma niyetinden itibaren Hacerü'l-esved'i selamlamaya kadar devamlı olarak telbiye getirmesi gerekir. Mâlikîlere göre ise Afâkî, Mekke'yi görünceye kadar değil ihrâma veya Mekke'ye girinceye kadar telbiye getirir.⁴²⁶

f) Mekkeli Olan Kişinin İhrâma Girmesi İçin En Uygun Mekan: Âlimler, Mekkeli olan kişinin Mekke'de mi yoksa Harem bölgesinde mi ihrâma girmesinin daha faziletli

⁴²⁶ el-Mevsûâtü'l-fikhiyye, XXX, 321.

olacağı konusunda ihtilaf etmişlerdir. Hanefiler ve Hanbelîlere göre, Tenîm bölgesinden ihrâma girmek daha faziletlidir. Hanbelîlere göre, sırasıyla Ten'îm, Cu'râne ve Hudeybiye'de ihrâma girmek faziletlidir.

Şâfiîler ve Hanbelîlerin bir görüşüne göre, Cu'râne'den girilen ihrâm daha faziletlidir. Daha sonra Ten'îm ve Hudeybiye'den girilebilir. Çünkü Peygamber (sav), Âişe (ranha)'ye Cu'râne'den ihrâma girmesini yasakladı. Ten'îm bölgesinden ihrâma girmesini emretti.⁴²⁷ Şâfiîlere göre ise ilk önce Cu'râne'den daha sonra Hudeybiye'den ihrâma girmek daha faziletlidir. Mâlikîlerin çoğunluğuna göre ise Ten'îm ve Cu'râne eşittir. Birbirlerine üstünlükleri yoktur.⁴²⁸

2- Tavâf:

Kâbe-i Muazzama'yı tavâf etmek, umrenin rüknüdür. Çoğunluğa göre, farzı, yedi şavttır. Hanefîlere göre ise ilk dört şavt farz; diğer üç şavt ise vâciptir. Tavâf için daha önceden ihrâma girilmiş olması gerekir. Diğer şartlar daha sonra yerine getirilir. Diğer şartlar ise tavâfa niyet, tavâfın Kâbe etrafında yapılması, Hacerü'l-esved'e dokunmak ve etrafında tavâfi tamamlamak, Hades ve necâsetten arınmak ve setr-ü avrettir. Çoğunluğa göre, bütün bunlar şarttır. Hanefîlere göre ise Hacerü'l-esved'e dokunmak ve tavâfi etrafında tamamlamak vâciptir.

Mâlikîler ve Hanbelîlere göre, tavâfın şartlarının peş peşe yapılması şart; Hanefîlere göre ise sünnettir. Umre tavâfında gücü yetenin yürümesi ve iki rekat namaz kılması gerekir. Şâfiîlere göre ise bu ikisini yapmak sünnettir. Umre tavâfının ilk üç şavtında remel yapıp diğer dört şavtında da yürümek ve iztiba yapmak sünnettir. Bu ikisi erkek içindir. Bunlardan sonra sa'y yapılması sünnettir. Tavâfa hacının Hacerü'l-esved'i karşısına alarak, ona selam durarak veya imkan bulursa öperek başlaması da sünnettir.⁴²⁹

3- Sa'y:

Mâlikîler, Şâfiîler ve Ahmed b. Hanbel'den gelen bir rivâyete göre, Safâ ile Merve arasınca sa'y yapmak, umrenin rüknüdür. Hanefîler ve Hanbelîlerin tercih edilen görüşlerine göre ise vâciptir.

⁴²⁷ Buhârî, III, 600.

⁴²⁸ Cezîrî, FAME, I, 685-687; Kâsânî, age., II, 227; Serahsî, age., IV, 30; el-Mevsûâtü'l-fikhiyye, XXX, 325.

⁴²⁹ Kâsânî, age., II, 227; Serahsî, age., IV, 35; el-Mevsûâtü'l-fikhiyye, XXX, 322; Akyüz, age., IV, 272.

Umrede ihrâmın şartları, haccın ihrâmının şartları ile aynıdır. Önce ihrâma girilir, tavâf yapılır sonra da sa'y yerine getirilir. Bunun aksi olursa şavtlar boşa gitmiş olur. Çoğunluğa göre, sa'y'ın rûknü yedi şavttır. Hanefilere göre ise ilk dört şavt rûkûn diğer üç şavt ise vâciptir. Hanefiler ve Mâlikîlere göre, gücü yetenin sa'y esnasında yürümesi vâcip; Şâfîiler ve Hanbelîlere göre ise sünnettir.

Çoğunluğa göre, sa'y'la tavâfi peş peşe yapmak, sa'y'a niyet etmek, sa'y esnasında iki alan arasında hızlı yürümek ve sa'y'ın şavtlarını peş peşe yapmak sünnettir. Mâlikîlere göre ise umrenin sıhhatinin şartıdır.⁴³⁰

V - UMRENİN FARZ OLMASININ ŞARTLARI

Umrenin farz olmasının şartları, umrenin vâcip ve sünnetlerinde olduğu gibi haccın farz olma şartları ile aynıdır.

Umrenin farz olmasının şartları; akıl, İslâm, ergenlik çağına girmek, hürriyet ve istitâa (güç yetirebilme)'dir. İstitâa sadece umre için şarttır. Bu şart bulunmadığı zaman yapılan umre geçerli olur ama farz olarak yapılmış olmaz. İstitâa (güç yetirebilme), hem kadın hem de erkek için erzak ve araç hazırlamakla gerçekleşmiş olur. Kadının şu iki şartı da taşıması gerekir: Yanında kocası veya mahreminin bulunması ile iddet süresi içinde olmaması gerekir. Şâfîilere göre ise bunların yanında kadının yanında kocası ve mahreminin yerine güvenilir kadın arkadaşının da bulunması umrenin geçerli olması için yeterlidir.

Ergenlik ve hürriyet şartları, umrenin vâcip olması ve farzın yerine getirilebilmesi için iki önemli şarttır. Çocuk ve köle umre yapsalar, çocuk ergenliğe ulaştığı, kölenin hürriyetine kavuştuğu zaman farz olan umrelerini yerine getirmeleri gerekir.

Akıl ve İslâm şartları, umrenin sıhhatinin ve vâcip olmasının şartlarıdır. Kâfir ve delinin umre yapması gerekmez. Yapsalar da geçerli olmaz. Delinin umre ihrâmına velisi girer umrenin menâsiklerini yerine getirir. Ihrâmın yasaklarından uzak durur. Fakat velisi delinin yerine iki rekat ihrâm veya tavâf namazı kılmaz. Hanefiler ve Mâlikîlere göre, bunlar düşer. Şâfîiler ve Hanbelîlere göre ise veli ikini de kılar.⁴³¹

⁴³⁰ el-Mevsûâtü'l-fikhiyye, XXX, 322.

⁴³¹ el-Mevsûâtü'l-fikhiyye, XXX, 323.

VI - UMRENİN VÂCİPLERİ

Umrenin vâcipleri ikidir:

1- Sa'y:

Hanefiler ve Hanbelîlere göre, Safâ ile Merve arasında sa'y yapmak vâciptir. Şâfiîler ve Mâlikîlere göre ise rükündür.

2- Tıraş Olmak:

Hanefiler, Hanbelîler ve Mâlikîlere göre, tıraş olmak veya saç kısıltmak vâciptir. Şâfiîlerin tercih edilen görüşlerine göre ise rükündür.

Mâlikîler ve Hanbelîlere göre, vâcip olan tıraş miktarı, başın tamamen tıraş edilmesi veya kısıltılmasıdır. Hanefilere göre, başın dörtte birini; Şâfiîlere göre ise en az üç saç kesip tıraş etmek gerekir.

Temettü umresi yapan hacı dışındaki erkek hacıların, saçlarını kısılttırmaları daha doğru olur. Çünkü hac için de saçın kalması gerekir. Kadınların ise kısıltması sünnettir. Tıraş olmaları mekruhtur.⁴³²

VII - UMRENİN SÜNNETLERİ

Umrenin sünnetleri, umrenin ihrâm, tavâf ve sa'y'ı da hacla aynı olduğu üzere, hacın sünnetleri ile aynıdır.

⁴³² el-Mevsûâtü'l-fikhiyye, XXX, 323-324; Akyüz, age., IV, 272.

VIII - UMRENİN YASAKLARI

Umrenin hükümlerine aykırı davranmak yasaklanmıştır.

1- Umrenin Haramları:

Rükünlerinden birini terk etmektir. Tavâf, sa'y veya tıraş olmanın bir unsurunu terk etmek haramdır. Terk edilen unsur tamamlanmadan umre ihrâmından çıkılmaz.

2- Umrenin Mekruhları:

Umrenin vâciplerinden birini terk etmek mekruhtur. Hanefilere göre, vâcipleri terk etmek tahrimen mekruhtur. Diğer mezheplere göre ise haramdır. Terk etmek sebebiyle günah işlenmiş olur. Bütün imâmlara göre, vâcipleri terk etmek sebebiyle kurban kesmek gerekir.

Umrenin sünnetlerini terk etmek de mekruhtur. Tahrimen mekruh değildir. Bu sebeple terk edilince hiçbir ceza ödenmez.

3- Umrede Mübah Olan Şeyler:

Umrenin hükümlerine zıt olmayan ve herhangi bir kuralı bozmayan her şey mubahtır.

IX - UMREYİ RAMAZAN AYINDA YAPMAK

Umreyi Ramazan ayında yapmak menduptur. Bunun mendup oluşunu Hanefiler şu hadise dayandırır: İbn Abbas (ra)'ın Peygamber (sav)'den rivâyet ettiği hadiste Peygamber (sav), Ensar'dan bir kadına şöyle dedi: "Seni bizimle haccetmekten alıkoyan şey nedir? Kadın şöyle dedi: Bizim iki tane bineğimiz vardı. Biriyle eşim ve oğlum hac yaptı. Diğerini de evde kullanmamız için bıraktılar. Bunun üzerine Peygamber (sav) şöyle dedi: Ramazan geldiğinde umre yapın. Çünkü bu ayda yapılan umre hac gibi kabul edilir."⁴³³

⁴³³ Buhârî, III, 603; Müslim, II, 917; İbn Rüşd, age., I, 263; Kâsânî, age., II, 227; el-Mevsûâtü'l-fikhiyye, XXX, 324.

X - UMREYİ BİRDEN FAZLA YAPMAK

Bütün mezheplere göre, umreyi birden çok yapmak müstehap olup aynı yıl içinde tekrarı mekruh değildir. Hz. Ali, İbn Ömer, İbn Abbas, Enes b. Mâlik, Aişe (ranha), Atâ, Tavûs ve İkrime'nin görüşleri bu görüşü desteklemektedir. Umrenin faziletini belirten ve umreye teşvik eden birçok hadis vardır. Bu hadisler mutlak olarak umrenin tekrarını da içine alır.

Hz. Ali (ra), ayda bir defa; Enes b. Mâlik, her banyodan sonra; İkrime, her tıraş olduğunda; Atâ, imkan bulursa ayda iki defa umre yaparlardı.⁴³⁴

İmâm Şâfiî'ye göre ise imkan bulunduğu zaman ayda iki veya üç defa umre yapmak gerekir. Mâlikîlerin meşhur görüşüne göre, aynı yıl içinde birden fazla umre yapmak mekruhtur. Bu, Hasan el-Basrî ile İbn Sîrîn'in görüşüdür. Umreyi ayrı ayrı yıllarda yapmak şartıyla birden fazla yapmak menduptur.

Aynı yıl içinde tekrardan kasıt hicrî yıldır. Eğer kişi, Zilkâde ayında umre yapıp daha sonra Muharrem ayında umre yapsa aynı yıl içinde umre yapmış olmaz. Bu sebeple mekruh işlememiş olur. Hacı, ihrâma girdiği yerden Mekke'ye tekrar tekrar girmedikçe aynı yıl içinde birden fazla girmiş sayılmaz. Çünkü hac için haz aylarından önce ihrâma girmek mekruhtur.

Mâlikîler, Hz. Peygamber (sav)'in aynı yıl içinde birden fazla umre yapmamasını delil olarak kabul ederler. Mâlikîlerin bu görüşünün aksine Mâlikî İmâmlarından İbn Hubeyb'e göre ayda bir defa umre yapılabilir. Bunda herhangi bir sakınca yoktur.

Umrenin ve birden fazla umre yapmanın müstehap oluşu hac ayları için de geçerlidir. Çünkü Hz. Peygamber (sav), dört defa umre yapmış, bunları da hac ile birlikte yapmıştır.⁴³⁵ Hanefîlere göre, Mekkeli olan, orada oturan, mîkât bölgesinde oturanların hac aylarında umre yapmaları mekruhtur. Çünkü onlar devamlı olarak hac yapıyorlar, temettü haccını yerine getiriyorlar. Eğer umre yaparlarsa ceza kurbanı kesmeleri gerekir. Çoğunluğa göre ise temettü haccı yapmalarında bir sakınca yoktur. Umre yapmalarından dolayı ceza kurbanı kesmeleri gerekmez.⁴³⁶

⁴³⁴ el-Mevsûâtü'l-fikhiyye, XXX, 325.

⁴³⁵ Buhârî, III, 600; Müslim, II, 916.

⁴³⁶ el-Mevsûâtü'l-fikhiyye, XXX, 325-327.

XI - UMRENİN HÜKÜMLERİNİ İHLAL ETMEK

1- Umrenin Rükünlerinden Birini Olumsuz Bir Mâni Sebebiyle İhlal Etmek (İhsâr):

Umrenin rükünlerinden birini olumsuz bir mâni sebebiyle ihlal etmek, ihsâr olarak adlandırılır. Bu sebeple ihrâmdan çıkılabilir. Mezhep imâmları, hacda olduğu gibi umrede de ihsârın olup olmayacağı konusunda ihtilafa düşmüşlerdir. İhsâr olarak kabul edilmesi sebebiyle de hacda olduğu kendine has hükümleri uygulanır.⁴³⁷

2- Umrenin Rükünlerinden Birini Olumsuz Bir Mâni Olmaksızın İhlal Etmek (Fevât):

Hacı, tavâf veya sa'y gibi umrenin rükünlerinden birini terk etmiş olursa haram işlemiş olur. Terk ettiği rüknü yerine getirmesi gerekir. Terk ettiği rüknü yerine getirinceye kadar hacı, ihrâmlı olarak kalır. Umre geçmiş (Fevât) olmaz. Çünkü, umrenin belirli bir vakti yoktur.

3- Umrenin Fesâdı (Bozulması):

Umre, rükünlerinden veya vâciplerinden birinin ihlal edilmesiyle bozulmaz. Ancak ihrâmlı iken cimâ yapılırsa bozulur. Hanefilere göre, eğer hacı, umrenin rüknünü – tavâfin ilk dört şavtı- yerine getirmeden cimâ ederse, umresi bozulur. Umreyi bozan şey, rükün yapıldıktan sonra yapılırsa umre bozulmaz. Rüknün yapılması, bozulmayı engeller.⁴³⁸

Mâlikîlere göre, umreyi bozan şey, bir şavt bile olsa sa'y tamamlanmadan önce gerçekleşirse umre bozulur. Ama sa'y'dan sonra tıraştan önce olursa umre bozulmaz. Çünkü sa'y ile umrenin rüknü tamamlanmış olur. Tıraş mükemmel olma şartıdır.

Şâfiîler ve Hanbelîlere göre ise umreyi bozan şey, ihrâmdan çıkmadan önce gerçekleşirse umre bozulur. Bu iki mezhebe göre ihrâmdan çıkış ancak tıraş olma ile gerçekleşir. Tıraş olma, Şâfiîlere göre, rükün; Hanbelîlere göre ise vâciptir. Umrenin

⁴³⁷ Kâsânî, age., II, 177.

⁴³⁸ Cezîrî, FAME, I, 687; Kâsânî, age., II, 228; Serahsî, age., IV, 121; Akyüz, age., IV, 274.

bozulduğu zaman, haccın bozulmasından dolayı gereken ibâdete devam etme, kazâ ve kurban kesmek gibi cezalar yerine getirilir.

Umrenin bozulmasından dolayı kurbanın gerekip gerekmediği konusunda imâmlar ihtilafa düşmüşlerdir:

Hanefiler ve Hanbelîlere göre, bir koyun kesmek gerekir. Çünkü umre hacdan daha düşük dereceli bir ibâdettir. Bu sebeple suçu da küçük olur. Koyun kesmek gereklidir. Mâlikîler ve Şâfiîlere göre ise hacca kıyasla hacda gerekli olan ceza kesilir.

Hanefilere göre, umreyi bozmayan cimânın cezası, bir koyun kurban kesmektir. Mâlikîlere göre ise hacda kesilen cezanın aynısı kesilir.

4- Umrenin Vâciplerini Terk Etmek:

Hacı, umrenin vâciplerinden birini terk ederse, - Mesela, Hanefiler ve Hanbelîlerin tercih edilen görüşlerine göre, sa'y; Mâlikîlere göre, tıraş olmak.- günah işlemiş olur. Bu sebeple kurban kesmesi gerekir.

5- Umrenin Sünnetlerini Terk Etmek:

Sünneti terk eden kişi, kendisini Allah (cc)'ın sünneti yerine getirenler için hazırlamış olduğu sevap ve faziletten mahrum etmiş olur. Hanefilere göre, sünneti terk eden kişi günahkar olur. Bu sebeple herhangi bir ceza vermesi veya kurban kesmesi gerekmez.⁴³⁹

XII - UMREYİ BAŞKASINA (VEKÂLETEN) YAPTIRMAK

Bütün âlimlere göre, umrenin başkasına vekâleten yaptırılması, hacda olduğu gibi geçerlidir. Çünkü ikisi de malî ve bedenî ibâdettir.

Hanefilere göre, umrenin başkasına yaptırılması câizdir. Geçerlilik sadece vekâlet yoluyla olur. Vekâlet emirle sabit olur. Kişi, vekile umre yapmasını emretse, vekil de umre ihrâmına girerek umre yapsa geçerli olur. Çünkü vekil, kişinin emrini yerine getirmiş olur.

⁴³⁹ el-Mevsûâtü'l-fıkhiyye, XXX, 327-328.

Mâlikîlere göre, umrede vekâlet vermek mekruhtur. Ama verilir ve umre yerine getirilirse umre geçerli olur.

Şâfîilere göre, ölünün veya yapmaktan aciz kişinin vekâlet yoluyla umre yaptırması câizdir. Kişi, zimmetinde vâcip umresi varken ölse (gücü yettiği halde yerine getiremeden ölse), umrenin bıraktığı maldan karşılanarak yerine getirilmesi gerekir. İzin verilmeden yabancı birinin umreyi yerine getirmesi halinde umre geçerli olur. Ölünün yerine vekâleten umre yapıldığı gibi yerine getirmekten aciz olan kişinin yapacağı nâfile umrenin de vekâleten yerine getirilmesi mümkündür.

Hanbelîlere göre ise hayatta olan kişinin izni olmadan yapılan umre geçerli değildir. Çünkü bu ibâdetde vekâlet olması gerekir. Ancak kişinin izni ile geçerli olur. Ama ölünün izin vermesine gerek yoktur.⁴⁴⁰

⁴⁴⁰ el-Mevsûâtü'l-fikhiyye, XXX, 328-329.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
DİĞER İLÂHÎ DİNLERDE HAC

I - YAHUDİLİKTE HAC

Yahudilikte hac ibâdeti, Hz. İbrahim ve soyuna kadar uzanır.⁴⁴¹ Bu âyetten anlaşıldığına göre hac ibâdeti yalnız Hz. İbrahim'in nesline mahsus değildir. O'nun Haniflik dinini benimseyen, hangi ırka mensup olursa olsun bütün insanlar bu ibâdetle yükümlüdür. Aynı zamanda Hz. İsmail ile birlikte Hz. İshak'ın da bu ibâdetle yükümlü olduğunu kabul etmek gerekir.⁴⁴²

Arafat'a hacca gitmek mahalli bir hususiyet değildir. Mübarek yerleri ziyaret etmek Sabiriler'de eski bir ibâdetdir. Tevrat'ta bile bir fariza olarak emredilmiştir. "... beni tebcil için yılda üç defa HAG âyini icra edeceksiniz..."⁴⁴³

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi haccın tarihini Hz. İbrahim'e kadar götürmek mümkündür. Tekvin'de; İbrahim'in Harran'dan ayrıldıktan sonra vardığı Kenan diyarında kutsal meşe ağacının altında⁴⁴⁴ sonra Bethel ile Ati arasında bir yerde⁴⁴⁵ ve daha sonra da Hebron'da⁴⁴⁶ "Tanrının görüldüğü bir yerde bir altar yapıp, tanrıya kurban takdim ettiği ve O'na ibâdetle bulunduğu anlatılmaktadır." Yine Tekvin'de, İshak'ın Beer-Şebo'da,⁴⁴⁷ Yakup'un da Şekem⁴⁴⁸ ile Beyt-el'de (Bethel)⁴⁴⁹ "tanrının gördüğü yerde, İbrahim'in geleneği üzere ibâdet ettikleri" ifadeleri yer almaktadır. Tekvin'de açıkça ifade edilmiş olmasa da

⁴⁴¹ Hac , 22/27, "(Ey İbrahim!) İnsanları hacca çağır, yürüyerek veya bineklerin üstünde sana gelsinler."

⁴⁴² Ateş, Ali Osman, İslâma Göre Cahiliyye ve Ehl-i Kitâp Örf ve Adetleri, 124.

⁴⁴³ Huruç, 33/14; Çıkış, 23/14,17 ; 34/23.

⁴⁴⁴ Tekvin, 12/7.

⁴⁴⁵ Tekvin, 12/8.

⁴⁴⁶ Tekvin, 13/18.

⁴⁴⁷ Tekvin, 26/25.

⁴⁴⁸ Tekvin 33/20

⁴⁴⁹ Tekvin, 33/1-5.

“tanrının görüldüğü yer” hac yeri; “tanrının görüldüğü zaman” da, hac zamanı kabul edilirse İbrahim, İshak ve Yakup’ un bu ibâdetleri bir hac ibâdeti olarak kabul edilebilir.⁴⁵⁰

A) Yahudilikte Haccın Dayandığı Temel Dayanaklar

Yahudilikte hac ile ilgili olarak kesin delillerin bulunmamasına rağmen, hacca delalet eden aşağıdaki birkaç âyeti delil olarak vermek mümkündür.

“Bütün erkekler yılda üç kere Rab Yahova’nın önünde görüleceklerdir.”⁴⁵¹

“Ve o vakitte Süleyman ve büyük bir cemaat Hamat’a girilecek yerden Mısır vâdisine kadar olan bütün İsrail yanında olarak Allah’ımız Rabb’in önünde on dört gün bayram etti.”⁴⁵²

“Yılda üç kere bana bayram edeceksin.”⁴⁵³

“Bütün erkekler senede üç kere İsrail’in Allah’ı Rab Yahova’nın önünde görülecekler.”⁴⁵⁴

“Rab, Musa’ya dedi; kavme git, onları bugün ve yarın takdis et ve esvaplarını yıkasınlar.”⁴⁵⁵

“Ve Musa dağdan kavminin yanına indi ve kavmi takdis etti ve esvaplarını yıkadılar.”⁴⁵⁶

“İşte Beyt-El’in şimalinde, Beytel’den Şekeme çıkan büyük yolun şarkında ve Lebana cenûbunda olan Şilo’da yıla yıla Rab’ın bayramı vardır.”⁴⁵⁷

⁴⁵⁰ Erbaş, Ali, a.g.e, mak.

⁴⁵¹ Çıkış, 23/17.

⁴⁵² I.Krallar, 7/65.

⁴⁵³ Çıkış, 23/14.

⁴⁵⁴ Çıkış, 34/23.

⁴⁵⁵ Çıkış, 19/10.

⁴⁵⁶ Çıkış, 19/14.

⁴⁵⁷ Hakimler, 19/19.

B) Ziyârette Önem Verilen Zaman ve Mekanlar (Haccın Zamanı ve Mekanı)

Yahudilikte hac mekanlarını üç grupta toplamak mümkündür:

1) Kudüs ve çevresinde oluşmuş, tarihi özelliğe sahip ve Kitab-ı Mukaddesin tarihi içinde ortaya çıkan mekanlar. Hac, İncil'in indiği dönemler sonrasında ortaya çıkmıştır. Musevilerin çoğunluğunun tercihi ile site devleti olması amaçlanan Kudüs ve çevresine yerleşmişlerdir.

2) Genelde Celile'de bulunan, Talmud ve Kabola'da adı geçen bilgelerin mezarları. Başlıca Galilee ve çevresinde yapılır.

3) Diaspora (Filistin dışında Yahudilerin yaşadıkları yerler) bilgelerine ve azizlere adanan İsrail'in çeşitli bölgelerindeki merkezler.⁴⁵⁹

Yahudilikte en eski kanunları oluşturan Eloist ve Yahvist ahit kanunu üçlü bir kutlama zorunluluğu getirmiştir. "Yılda üç kere bana bayram (hag) edeceksin ... Senin bütün erkeklerin yılda üç kere Rab Yahova'nın önünde görünecektir."⁴⁶⁰ Tevrat bütün Yahudi erkeklerine yılda üç defa Kudüs'te Yahve'nin huzurunda bulunmayı mecbur ediyordu. Hac emri sadece erkeklere yönelik olmasına rağmen tıpkı Silo ziyâretinde olduğu gibi haccın ailevi bir karakter arz etmesi tabiidir.

Bu üç bayram; Fısıh (Paskalya=Mayasız ekmek), Şavuat (Pentekost=haftalar) ve Sukkot (çardaklar) bayramlarıydı.⁴⁶¹ Bu üç bayram arasında en önemlisi Supkot bayramıdır. Elkana bu bayramda Silo'ya çıkıyordu. Bu bayram, Yahudi tarihçisi Joseph'e kadar İbranilerin en büyük ve en kutsal bayramı olarak devam etti. Bayram temel merasimi olan çardak kurulması ancak esaret sonrasında başlamıştır.⁴⁶²

Haccın ifa edildiği bu üç bayramda eli boş gidilmeyeceğinden Rabb'in verdiği berekete göre herkesin elinden geldiği kadar takdime getirmesi de emredilmektedir. Hacılar gerekli takdimeleri genellikle kendileri getiriyorlardı; Fakat mabedin kurban temini

⁴⁵⁹ Edith, Turner, The Encylopedia of Religion, a.g. md. XI, 345.

⁴⁶⁰ Çıkış, 23/14,17.

⁴⁶¹ Tesniye, 16/16-17; Tarihler 8/13.

⁴⁶² Nehemya, 8/17.

hususunda tıpkı esaret sonrasında olduğu gibi ticari bir teşkilata sahip bulunduğu anlaşılmaktadır.⁴⁶³

Çıkış ve Tesniye'de umumi tarzda yer alan hukuki şekiller gelenekçe detaylandırıldı ve Mişna'da toplandı. Hac mecburiyeti sadece erkeklere yönelikti; kadınlar, köleler, sakatlar, körler, hastalar, yaşlılar, bön ve saf olanlar, yetim ve öksüzler, çok küçük çocuklar bu yolculuktan muaf tutulmuştu. Luka İncil'inde belirtildiğine göre çocuklar ancak on iki yaşına girdiklerinde ve annelerinden ayrılabilirlerince bu yolculuğa katılabilmekteydiler.

Bu tür bayramlarda halk bir ay öncesinden eğitiliyor, bayrama on beş gün kala sürülerin onda biri ayrılıyor, vergiler toplanıyor ve mabed hazinesinden bayram boyunca müşterek harcamalar için gerekli pay ayrılıyordu. Hacıların güvenliği ve ihtiyaçları için hazırlıklar yapılıyor, şehir meydanı ve sokaklar düzenleniyor, yollar düzeltiliyor, kuyular temizleniyor, köprüler onarılıyordu.

Doğu ülkelerinde oturan Yahudilerle Kuzey Afrika ülkelerinde yaşayan Yahudiler, senenin belli günlerini hac için ayırmışlardır. Ağlama duvarı veya Süleyman mabedinin batı duvarı önünde 17 Temmuz-13 Ağustos tarihleri arasında toplu halde ziyâret ederler. Bu günlerde daha fazla duâ eder, neşe ve sevinç alametler gösterirler. Ayrıca kendileri için meşhur olan kral ve azizlerin kabirlerini de ziyâret etmektedirler. Kudüs'te İsrail'in en mukaddes yeri olan ve bazen de dünyanın merkezi sayılan eski mabedin Haggay, Zekeriyya Peygamberlerinin sözlerine tabi Babil sürgünlüğünden sonra tekrar bina edilmiştir. Babil esareti sonrasında mabedin yeniden inşası üzerine hac 515 yılı Fısıh bayramıyla tekrar başladı.⁴⁶⁴ Sukat bayramı görkemli bir şekilde kutlandı.⁴⁶⁵ Hacla ilgili şeri kurallar ve bunlara uymanın önemi ile haccın takva yönü⁴⁶⁶ zamanla daha çok ön plana çıktı. Yahudilikte Rame (Filistin) köyündeki Samuel'in kabrini ziyâret etmekte bir nevi hac sayılır.⁴⁶⁷

Beyt-i Mukaddes, (Beyt he Miktas= Süleyman mabedi) haccın en önemli merkezidir. Hac, Şavvat (gül bayramı), Pesah (mayasız ekmek; Fısıh), Kipur (Kefaret, günah çıkarma) bayramlarında yapılmaktadır. Yahudi kutsal mabedinin Romalılar tarafından yıkılıp yıkıldıktan (MS.70) sonra, oraya bağlı ibâdetler yapılamamış ve kurbanlar sunulamamış; ancak Yahudilerin kutsal topraklara yönelik ziyâretleri devam etti. Mabedin yıkılmasıyla geriye Ağlama Duvarı kalmıştır. Geçmişle ilgili hatıralar, o topraklara yeniden dönme özlemi,

⁴⁶³ Tesniye 16/16-17; DBS, VII, 587.

⁴⁶⁴ Ezra, 7/19.

⁴⁶⁵ Nehemya, 8.

⁴⁶⁶ Mezmûrlar, 120-134.

⁴⁶⁷ Cilacı, Osman, age., 45.

Yahudi büyüklerinin oralardaki kabirleri Yahudileri oraya çekiyordu. Kudüs'te Süleyman Mabedinden geriye kaldığı inanılan "Ağlama Duvarı" önemli bir ziyâret mahalli oldu. Selahattin Eyyübi'nin Kudüs'ü fethetmesi ile Yahudiler hac etme serbestliğine kavuşmuş 1492 yılında İspanya'dan Osmanlı İmparatorluğuna sığınan Yahudilerden hac için Kudüs'e gidenlerin sayısında artış olmuştur.⁴⁶⁸

Musa şeriatı öncesinde yaşamış önemli kişileri başlarından geçen olaylarla ilgili olarak eski Ahitte zikredilen yerler, daha sonra İsrail dini için özel mekanlar olmuştur. Yahudilerde meşhur Kral Peygamber ve velilerin kabirlerinin ziyâret edilmesi yaygındır. Sion dağında Hz. Davut'un mezarı Kemal dağında İlyas mağaraları, Meymonidess'in mezarı, Haham Meir ve Tanmudik gibi Hz. İbrahim zamanında Şekem, Beyt-el Hebron veya Mamre, Beer-Şeba, Beer-lahay-rai; Hz. İsak döneminde Beer- Şeba; Hz. Yakup döneminde Paniel Beyt-el ve Şekem, bu yerlerdendir. Bu yerler genelde yüksek bölgeler, su kaynaklarının bulunduğu ağaçlık bölgelerdir. Diğer taraftan büyük şahsiyetlerin Hebron'daki mezarları (Hz. İbrahim, Sare gib) ziyâret edilmektedir.⁴⁶⁹

Hakimler döneminde Kenan diyarının fethi ile birlikte yerleşik hayat başlamış, mevcut sunaklar çeşitli roller üstlenmiştir, mahalli ve kabilevi olarak ayrıca kabileler arası ve bütün milletçe ziyâret edilen yerler olmuştur; ancak gerçek anlamda haccın ifa edildiği ilk yer Sila'dır. Ahid sandığının bulunduğu Sila'da Rabb'in bayramı olmakta genç kızlar orada bağlar içinde dans etmektedir. El Kana her yıl kurban kesmek üzere oraya çıkmaktaydı. Sila'daki ibâdet Filistinlilerin burayı yıkmalarına kadar sürdü.

Krallık döneminde iki tür ziyâret yeri vardı; bunların ilki Beyt-El ve Dan gibi eski mezhepler, diğeri ise Ahid sandığı ve mabed sebebi ile Kudüs'tü. Hz. Süleyman'ın mabedi tamamlamasından sonra da üç bayram kutlaması başlamıştır. Yereboam'ın sözleri de Kudüs mabedinin hac yönünden önemini vurgulamaktadır. Kudüs'ün çekiciliği ve Peygamberlerin ayrılıkçı mezbahlara karşı tavır almaları, ibâdetin merkezileştirilmesini hazırlayan önemli gelişmelerdir; ancak bunun için krallık otoritesine de ihtiyaç vardır. Bu sebeple Hezekiel VIII. Yüzyıldan itibaren halkı görkemli bir Paskalya bayramı için Kudüs'e çağırdı. Asıl reform ise Tesniye'nin 621'de bulunmasının ardından Kral Yoşia tarafından yapıldı. Kudüs'ü ziyâret mabedin yıkılmasından sonra bile devam etti.⁴⁷⁰

⁴⁶⁸ Tümer-Küçük, age., 493

⁴⁶⁹ Tümer-Küçük, age., 494.

⁴⁷⁰ Harman, a.g. md., XIV, 385.

Beyrah ziyâreti de denilen ve Beyt-i Makdis'e yapılan hac; küçükler, körler, kadınlar, akıl ve beden hastaları hariç, bütün Yahudilere farz idi. Kadın ve çocuklar bu ziyâretten muaf tutulmuşsa da birçokları kocaları ve ebeveynleri ile ziyârete gitmekteydiler. Yahudilikteki çocukların hac ile mükellef olmadıkları hükmü tasvip etmiş, çocukların balığ olmadan yaptıkları haccın nâfile hükmünde olduğunu bildirmiştir.⁴⁷¹

C) Günümüz Yahudilerinde Hac Anlayışı

Tevrat'a göre bayram anlamına gelen "Heg" münasebeti ile Kudüs'te büyük mabette Rabb'in önünde görünmek, Yahudilerin dini vecibelerinden biriydi. Bu eskiden Yahudiler tarafından, hac ibâdetine benzer bir merasim olarak kutlanırdı.⁴⁷²

Museviler yılda üç defa mabede giderlerdi, yani Pesah, Şavvat ve Sukot bayramlarında mabede uğramaları gerekirdi. Orada herkes kendi mâlî imkanına göre bir veya birden fazla kurban kesip yoksullara dağıtır, sevinir böylece bayramı kutlardı. Mabede uğramak ve Rabb'in önünde görünmek mecburiyeti yalnız erkeklere mahsustu. Herhalde yol uzaklığı ve külfeti için olacak ki, kadınlar, on dört yaşından küçük çocuklar, ihtiyarlar, sakatlar ve hastalar bu merasime katılmak zorunda değildi.

Yahudilikte hac ziyâreti sırasında çok miktarda kurban kesilirdi. Kurban derileri karşılıksız olarak ziyâretçilerin hizmetinde bulunanlara verilirdi. Ama Tevrat'ta "Rabb'in önünde elleri boş görünmeyecektir."⁴⁷³ diyerek bu ziyâret esnasında kurbanlar götürülmesini emretmiştir.⁴⁷⁴

Yahudilikte hacla ilgili esaslar din âlimlerinde tespit edilmiş ve Mişna'da ayrı bölüm olarak yer almıştır. Rabb'i Yehonan ben Zekkay haccı teşvik etmiştir. 70 M. Yılında Yahudilerin Filistin'den dağılması ve Beyt-i Makdis'ten uzaklaşmaları üzerine kurban işi kalkmıştır. Fakat duâya önem veriliyordu. Rabb'i II. Gamâliel, Paskalya merasimlerine Kudüs'ün yeniden inşası için duâları da eklemiştir. 1211 yılında Batı Avrupalı 300 Rabbi hac için Filistin'e gelmişti. Günümüzde Yahudiler belli günlerde bu tür yerleri ziyâret eder, bu ziyâretlerin şans getireceğine, talihsizliklere iyi geleceğine inanırlar. Hac mahallerinde duâ

⁴⁷¹ Müslim, Sahih, II.976.

⁴⁷² Cilacı, age., 47.

⁴⁷³ Tesniye, 16/16.

⁴⁷⁴ Ateş, age., 130.

edilir, adaklar adanır, bazen de istekler kağıda yazılıp bırakılır. Ağlama duvarı veya Süleyman mabedinin batı duvarı dışındaki ziyâret merkezlerinde azizlere yalvarılıp şefahtçi olmaları istenir.⁴⁷⁵

Lag bo Omer Meron'da gerçekleştirilen hac ve festivallerin çoğu özenle hazırlanır. Yüz binden fazla hacı burada toplanır. Onların çoğu orada birkaç gün kalır. Erkekler Meron'a tıraş olmak için gelirler ve saçlarını birbirlerinin yardımı ile keserler. Önemli türbelerin çatısında azizlerin ruhunu anmak için mum yakarlar. Türbelerin çatısına insanlar kendilerine ait olan mendil ve eşarplarını atarlar. Para ile mumlar alınıp yakılır. Toplanan paralar hayır işlerinde kullanılır. Koyunlar ve keçiler burada toplanan insanlara yemek sağlamak için topluca kesilirler. Nasıl paylaşılacağını açıkça göstermek için fakirler de davet edilirler. Farklı etnik gruplar; Ashkenazic Musevileri (Batı Avrupa) Orta Avrupa ve Güney Afrika menşeli gruplar eğlence ile sitede toplanırlar. Birliğin mucizevi güce sahip olduğuna inanırlar.⁴⁷⁶

D) Kudüs ve Önemi

Arapça El-Kuds, Beytül-Mukaddes, İbranice Jerusalem (Uri Salem) denilen bu şehir; Yahudi, Hıristiyan ve Müslümanlarca kutsal kabul edilir.⁴⁷⁷

İsrailoğullarından çok önce mevcut olan Kudüs'ü M.Ö.1043 yılında Hz. Davut'un hükümet merkezi yaptığı, Hz. Süleyman'ın şehri imarla meşhur mabedi inşa ettiği nakledilmektedir.⁴⁷⁸

Kudüs, zamanla birçok ülke tarafından işgal edilmiştir. İngilizler 1917'de Kudüs'ü işgal etmiştir. Tarih boyunca birçok defa el değiştiren Kudüs, 1967 Arap-İsrail savaşı sırasında Yahudilerce zapt edilmiştir.

Kudüs, Yahudi ve Hıristiyanlarca mühim bir ziyâret mahallidir. Hz. İsa'nın mezarı Gogota tepesindedir. Kudüs ayrıca Mescid-i Aksa Camii dışında Kamame Kilisesini, Hz. Süleyman mabedinden kaldığı rivâyet edilen Ağlama Duvarını sınırları içinde barındırmaktadır. Kudüs'ün adı eski kaynaklarda İliya, Jerusalem, Vrişâlim, Beytü'l Makdis,

⁴⁷⁵ Harman, a.g.mk., XIV., 386.

⁴⁷⁶ Shokeid, Moshe, The Encyclopedia of Religio, "Pilgrimage" md., XI, 347.

⁴⁷⁷ Meydan Larousse, "Hac" a.g.md., V, 491.

⁴⁷⁸ Resimli Yeni Lügat ve Ansiklopedi, "Hac" md.,III, 1517.

Beytü'l-Mukaddes olarak da geçer. Bu ad, İbranice Beytelnikdaş kelimesinin karşılığı olan (mabed) anlamına gelmektedir.⁴⁷⁹

Zamanla Yahudi ve Hıristiyanlarca Kudüs'e yapılan hac ziyaretleri artmış ve gelişmiştir. Yahudilikte ibâdet esnasında "misrah" (doğu yönü) denilen Kudüs yönüne dönülür. Yahudilerin evlerinde bu yönü göstermek için duvara "misrah levhası" asılır.⁴⁸⁰

Kudüs IV yy'dan itibaren devamlı hac merkezi olmuştur. Kitab-ı Mukaddes'te Daniel'in günde üç defa Kudüs yönüne doğru duâ ettiği belirtilmektedir.⁴⁸¹

II - HİRİSTİYANLIKTA HAC

Hac, İsa (as)'nın hayatına ait hatıraları taşıyan mukaddes yerlere veya Roma'daki liderlerin bulunduğu mukaddes merkezlere veya kabul görmüş bazı din büyüklerine nispet edilen kutsal yerlere insanların yaptığı yolculuktur. İlk Hıristiyan nesil, sonrakiler gibi İsa (as)'a ait kutsal yerleri ziyârete fazla lüzum görmemişlerdir. Fakat bu ziyâret işi miladi III. asırdan itibaren yayılmıştır. Birçok Hıristiyan Hz. İsa'nın vasiyet ve emirlerine göstermedikleri itinaı ona ait kutsal yerleri araştırmaya göstermişlerdir.⁴⁸²

Yeni Ahid'de haccın önemi ve anlamı pek açık değildir. Luka İncil'ine göre Hz. İsa on iki yaşında iken ebeveyni ile birlikte Kudüs'e mabedi ziyârete gitmiştir. Sinoptik İnciller, Hz. İsa'nın sadece bir defa Fısıh bayramında hac için Kudüs'e gittiğini belirtirken; Yuhanna İncilin'deki ifadelerden Hz. İsa'nın hac merasimine düzenli olarak katıldığı anlaşılmaktadır. Hıristiyanlık'ta Hz. İsa'nın son Kudüs yolculuğu ile Tanrı'nın şehrine Eskatolojik haccını gerçekleştirdiğine ve Tanrı'nın krallığına inanılır.

Doğu Hıristiyanlarındaki haccın kökleri ilk olarak Hz. İsa'nın doğup misyonunu ifa ettiği Filistin'e ikinci olarak ta Hıristiyan manastır hayatının (monastizm) beşiği olan Mısır'a kadar dayanır. Eski İsrail'de ve ilk devir Hıristiyanlığında haccın anlamı aynıdır. Ancak İsrailoğulları için senede üç defa ziyâret farz iken Hz. İsa bunu mabede son yaptığı ziyâretle

⁴⁷⁹ Meydan Larousse, a.g. md.VII., 711.

⁴⁸⁰ Örs, Hayrullah, Musa ve Yahudilik, 402.

⁴⁸¹ Daniel, 6/10.

⁴⁸² en-Nedvi, age., 304.

yerine getirmiştir. Dolayısıyla Hıristiyan haccı, kollektif bir görev olmaktan çıkıp dindarlığın ferdi ihtiyaçlarını yerine getirmek için yapılan bir seyahattir.⁴⁸³

Hac, bir Hıristiyan'ın kurtuluşa ermesi, ilâhi varlıkla temas kurması ve dolayısıyla hac beldesinde tabiat üstü güçten inâyet elde etmesi anlamını taşır. Bununla beraber hacca gitmeden inâyete ermiş kimseler de vardır, bu durumda hac bir şükran sunma yeri olur. Bundan dolayı lütuf arayan hacının yolculuğu ve şükran sunmaya giden hacının yolculuğu olmak üzere iki tür hac yolculuğu vardır. Her iki durumda da önemli olan kişi ile tanrı arasında azizler vasıtası ile gerçekleşen münasebettir.

Hıristiyanlara göre azizlerin öldükten sonra cesetleri ile temas eden elbiseleri de kutsal sayılmaktadır. Yeni Ahid'de belirtildiği üzere Tanrı Aziz, Pavlus'u kullanarak çeşitli mucizeler meydana getirmiştir: "O derece ki, hastalara O'nun bedeninden mendiller veya peştemaller götürülürdü ve onlardan hastalıklar gider ve kötü ruhlar çıkardı."⁴⁸⁴ Azizlerin cesetlerinden veya elbiselerinden kalan parçaların (relic) bulunduğu mezarlar veya kiliselerde Hıristiyanlarca tedâvi, rehberlik veya affolunma merkezleri sayılarak hac maksadıyla ziyâret edilmektedir.

A) Hıristiyanlıkta Haccın Dayandığı Temel Dayanaklar

İncillerde hac meselesi açık bir şekilde belirtilmemiştir. Ancak hacca delalet eden âyetler vardır:

"Kadın, O'na (İsa) dedi; efendim görüyorum ki sen Peygambersin. Atalarımız bu dağa tapındılar, siz ise tapınmanın yapılacağı yer Yerusâlim (Kudüs) demektesiniz. İsa ona dedi; Kadın bana inan saat geliyor ki; o vakit Baba'ya ne bu dağda, ne de Yerusâlim'de tapınacaksınız. Siz bilmediğinize tapıyorsunuz. Biz bildiğimize tapıyoruz." Bu âyete göre Yerusâlim (Kudüs) ibâdet için ayrılmış bir mekandır.⁴⁸⁵

"Vakitlere nail olmamış fakat onları uzaktan görmüş ve selamlamış ve dünya üzerinde garip misafirler olduklarını ikrar etmiş olarak bunların hepsi imanda öldüler."⁴⁸⁶

⁴⁸³ Harman, a.g.md., XIV, 385; Edith Turner, ag.md., XI, 596.

⁴⁸⁴ Rasûllerin İşleri, 19/12.

⁴⁸⁵ Yuhanna, 4/20-22.

⁴⁸⁶ İbranilere Mektup, 11/13.

“Ey sevgililer! Cana karşı cenkleşen nefsanî arzulardan garipler ve misafirler gibi çekinmenizi rica ederim.”⁴⁸⁷

B) Hz. İsa ve Hac

Hıristiyanlıkta hac İsa'ya bağlılıktan doğmuştur. Hakiki bir Hıristiyan Hz. İsa'nın bu dünya hayatını kapsayan hatıralarının bulunduğu yerleri ziyâret ederek ibâdet görevini yerine getirmiş olur.⁴⁸⁸ Hıristiyanlara göre Coneaculum şehri de hac için mukaddes bir ziyâret yeridir. Yine Hıristiyanlara göre Markos lakabı ile bilinen Yuhanna'nın annesi Meryem'in yaşadığı ev ile Hz. İsa'nın on iki havarisi ile urucu müteakip son akşam yemeğini yediği ev, hac ziyâretinde önemli bir yer tutar. Hz. İsa'nın haça gerildiği ve ızdırap çektiği yerleri ziyâret etmek bir Hıristiyan için ibâdetdir. Ama buna gerçek manada hac demek mümkün değildir. Hıristiyan aleminde hac için ziyâret mahalleri şehitlerin kabirleri olmuştur. İlk zamanlarda şehit mezarlarının ziyâreti kilise tarafından takdis edildiği halde zamanla bu kutsiyet zayıflamıştır.

Konstantin zamanında, Hz. İsa'nın gömüldüğü zannedilen Josephaf Arimethea denilen yerde keşfedilen bir mağara ile çarmıh tepesinde inşa edilen kiliseler (326-336) hac için mühim merkezler haline almıştır. Orta çağ kilisesi hac ibâdetini eski çağ kilisesinden almıştır. Yunan ve Romalıların yaptıkları gibi Cermenlerde aynı şekilde bu ibâdeti yerine getirmişlerdi. Hıristiyanlarda büyük günahların hac ile af olunacağına dair bir inanç mevcut olduğu gibi bazı mukaddes yerlerdeki özel makamlarında büyük günahların affına vesile olacağına inanılmaktadır. Orta çağda Hıristiyanlar günahlarını affettirebilmek için hac yaparlardı, haccın asıl gayesi bu idi. Hıristiyan camiasında XI. asırdan itibaren gelişen inanca göre bir Hıristiyan haccın kabulü için :

- 1) Günahlarını itiraf etmek,
- 2) Tövbe etmek, mecburiyetindedir.

Hıristiyanlıkta hac için ziyâret yerlerinin artması üzerine XII ve XIII yüzyıldan itibaren hac yolları güzergahına konaklama tesisleri yapılmaya başlanmıştır. Orta çağda Santiago'dan Compastele daha da önem kazanmıştır.⁴⁸⁹ Hıristiyan aleminde zamanla gelişen

⁴⁸⁷ Petrus'un I. Mektubu, 2/11.

⁴⁸⁸ Encyclopédâ Britanica, "Pilgrimage" md., XVIII, 925.

⁴⁸⁹ Meydan Larousse, a.g.md.V., 491.

hac yolculuğu ve hac yerlerini ziyâret fikri bu yolda eserlerin yazılmasına yol açtığı gibi, özel şiirlerin toplandığı albümlerin elde edilmesine vesile olmuştur.

İsa kırk günlük olunca Meryem ile Yusuf onu Tanrıya sunmak üzere Kudüs'e götürürler. Kudüs'te İsrail'in kurtulmasını bekleyen Simon adında bir adama kutsal ruh Mesih'i görmeden ölmeyeceğini bildirir. Ruhun sevki ile Simon mabede gelir. İsa'yı kucağına alır. Kurtarıcıyı gördüğünden dolayı tanrıya şükreder. İsa'nın anası ile babası çocuk İsa ile beraber Nasıra'ya geri dönerler.⁴⁹⁰ Yine İsa on iki yaşında iken geleneğe uyarak fışh bayramı dolayısıyla Kudüs'e götürülmüştür. Bunlar Hıristiyan aleminde Hz. İsa'nın haccı olarak kabul edilir.⁴⁹¹

C) Hıristiyanlıkta Hac ile İlgili Farklı Görüşler

Katolik kilisesine bağlı Hıristiyanlar Roma'daki mukaddes yerlerle birlikte Katokamp denilen yerleri de hac için ziyâret ederler. Katolik mezhebine göre Roma'da Papa'nın elini öpebilmek, O'nun yanına sokulabilmek bile "hac" sayılır. Kimi katolik mezhebi bilginlerine göre Papa'nın ölüsüne dokunabilmek bile "hac" sayılır.⁴⁹² Bir Hıristiyan için Roma'da İspat-ı Vücut etmek nasıl hacı olmaya vesile ise, aynı şekilde Lourdes (Fransa) Aachen (Almanya) ziyâret etmekte hacı olmak için bir vesiledir. Her ne kadar Hıristiyanlıkta hac mukaddes sayılan yerlere gitmek şeklinde ifade edilirse de bu ziyâret edilen yerleri tahdit etmek mümkün değildir. Bununla beraber genel manada düşünülürse Hıristiyanlıkta hac, Kudüs'e kadar gitmek sureti ile gerçekleşebilir.

Petrus kilisesi hac yolculuğunu red eder. Azizlerin şefaatinin kabul etmez. Bu bakımdan reform hareketinden sonra doğmuş olan Protestanlıkta hac meselesi diğer Hıristiyan kiliselerinde olduğu şekilde ele alınmamıştır. Hıristiyanlıkta haccın tarihi, Katolik kilisesinde miladi II, III ve IV. asra kadar gider. Hıristiyanlıkta hac, putperestlikteki bazı unsurları da ihtiva etmektedir. Bununla beraber bazı Hıristiyanlar bu kanaatte değildirlir.

Yuhanna İnciline göre Allah'a ne Kudüs'te ne Goizm'de ibâdet edilir. Aksine Allah'a sulhte ve hakikatte ibâdet etmek gerekir. Bu yüzden ilk Hıristiyanlığın mabetsiz, mukaddes mekansız bir din olduğunu iddia edenler de olmuştur. Hıristiyanlığın ilk dönemlerinde

⁴⁹⁰ Luka, 2/1-21.

⁴⁹¹ Tümer-Küçük, age., 271-272.

⁴⁹² Dinler Tarihi Ansiklopedisi, a.g.md., II, 332.

Beytül-Lahim ve Zeytin Dağı, haccın esas gayesi kabul edilerek ziyâret mahalleri haline getirilmiştir. Zeytin Dağı, Hz. İsa tevkif edilmeden önce havarileri ile birlikte ibâdet ettiği Kudüs'te bir dağdır. Zeytin dağını ziyâret eden bir Hıristiyan orada Hz. İsa'nın urûc mekanına doğru yönelmek mecburiyetindedir. Hıristiyanlar hacda özel geniş kenarlı, şapka ile yukarıdan düğmeli özel hacı elbiseleri giyerler. Elbiselerin rengi genelde kahverengi veya gri olur. Ayrıca özel olarak hac için yapılmış hacı bastonu da kullanılır.⁴⁹³

Luter (öl.1546) insanın kurtuluşu nasıl elde edeceği konusunda önerilerde bulunmuştur; "kutsal yer ziyâretleri, perhiz, günah itirafı gibi muhtelif faaliyetler kaldırılacaktır."⁴⁹⁴

D) Günümüz Hıristiyanlarında Hac Anlayışı

Hıristiyanların hac yeri Kudüs (Jerusâlim)'tür. İnsan, hayatında bir veya birkaç defa bu ziyâreti yapabilir. Hıristiyanlıkta hac farızası yoktur; kişi isterse kutsal yerleri ziyâret edebilir bu ziyâretin o adamın hayır ve şerri ile de bir ilgisi yoktur. Bir Hıristiyan ruhen Allah'a tapınca hacca gidip oraya tapınmasına gerek yoktur. Zira Allah her yerde hazır ve nazırdır. Ama ancak Hz. İsa'nın gezdiği yerleri gidip görmek, ziyâret etmek mümkündür. Ama bu ziyâretin turistik ziyâretten farkı yoktur.⁴⁹⁵

Hıristiyanlıkta hac önceleri günahkarın günah çıkarma sonucunda günahlarına bir kefarete olmak üzere bu dünyada takdir edilen bir çeşit ceza idi. Buna göre günümüzdeki gibi modern ulaşım araçlarının bulunmadığı bir dönemde kıldan yapılmış bir gömlek giyerek Santiago'ya kadar yürümek, Araf'ta (Purgatory) çekilecek azap kadar meşakkatli sayılmış olmalıdır. Modern çağdaki ulaşım kolaylıkları haccın daha kolektif bir görünüm kazanmasına yol açtı. Günümüzde Avrupa'da hac maksadıyla en çok ziyâret edilen yer Güney Fransa'daki Lourdes'tir. Tıbbın tedâvi edemediği rahatsızlıkları nehrin kenarında yapılmış özel banyoları ile iyileştirdiğine inanılan bu yeri yılda yaklaşık beş milyon kişi ziyâret etmektedir. İkinci sırayı yılda dört milyon kişi ile Portekiz'deki Fatima almaktadır. Paris'teki Ruedu Bac ise

⁴⁹³ Cilacı, Osman, age., 54.

⁴⁹⁴ Aydın-Mehmet, Hıristiyan Kaynaklarına Göre Hıristiyanlık, 30.

⁴⁹⁵ Cilacı, Osman, age., 57.

yılda bir milyon kişi tarafından ziyaret edilmektedir. Roma'ya yapılan hacca gelince buraya en çok kutsal yıllarda gidilmektedir.⁴⁹⁶

E) Kudüs, Roma ve Diğer Ziyâret Merkezleri ve Önemi

Hıristiyanlıkta hac, mukaddes sayılan yerlere gitmek şeklinde ifade edilirse de ziyâret mahallini tahdit etmek mümkün değildir. Bununla beraber genel manada düşünülürse, Hıristiyanlıkta hac, Kudüs'e kadar gitmek suretiyle gerçekleşebilir. Miladi III asırdan itibaren Hıristiyanlar arasında Kudüs'ü ziyâret râğbeti artmaya başlamıştır.

Kudüs, Yahudi ve Hıristiyanlarca hac için mühim bir ziyâret yeridir. İnançlara göre, Hz. İsa'nın çarmıha gerildiği Golgotha tepesi ve Hz. İsa'nın mezarı buradadır. Kudüs, Mescid-i Aksa dışında, Kanome Kilisesi, ağlama duvarı ile daha bazı ziyâret mahallerini de bünyesinde barındırmaktadır. Konstantin'den önce Kudüs'teki ziyâret yerlerinden birisi de son zamanlarda Coenoculum adı ile anılan ziyâretgah idi. İmparator Konstantin zamanında burada inşa edilen mabetlerden sonra hac önemli bir yer almıştır. Kudüs, IV. asırdan beri aralıksız olarak hac merkezliği yapmaktadır.⁴⁹⁷

İlk Hıristiyanlar, Yahudilik'te olduğu gibi Kudüs'teki mabedi ziyâret ediyorlardı. Bununla birlikte kilise yeni bir tapınak yapmak istiyordu. Epiphane'nin bildirdiğine göre İmparator Hadrianus 130 yılında yaptığı seyahatte Kudüs'te her şeyin yıkılmış olduğunu, sadece birkaç evle Hz. İsa'nın semada uçuşundan sonra şakirtlerin toplandıkları evin yerinde küçük bir kilisenin bulunduğunu görmüştü. Bu küçük kilise daha sonra hacıların ziyâret ettikleri Sion kilisesi oldu. 216'dan itibaren genellikle o topraklarda bulunan Origene'nin naklettiğine göre Beytü'l-Lahim'deki İsa'nın olduğu mağara, çarmıha gerildiği Golgotha mevki ziyâret mahalliydi.

Kudüs'e yapılan haccın gelişmesinde dini zorunluluktan ziyade I. Konstantin'in etkisi önemli bir rol oynadı. Konstantin'in Kudüs'ün çeşitli yerlerinde başlattığı kilise yapımı, birçok Hıristiyan'ı İsa'nın doğup yaşadığı ve çarmıha gerildiği yerleri görmeye teşvik etti. Kudüs'e yapılan haccın yanı sıra türbeleri, hatta manastırlarda yaşayan rahipleri ziyârette bir tür hac olarak mütalaa ediliyordu. Diğer bir hac şeklide azizlerin ve şehitlerin mezarları üzerine yapılmış kiliseleri ziyâret etmekte.

⁴⁹⁶ Harman, a.g.md., XIV, 385.

⁴⁹⁷ Ateş, age., 133.

Hıristiyanlığın ilk devirlerinde bu dine inananlar Filistin'i bir büyük kutsal emanet şeklinde düşünmüşlerdi. Zira tarihi bir gerçek olarak İsa Filistin ile fiziki temasta bulunmuştur. Böylece bütün bölge kutsal topraklar diye adlandırılmıştır. Tabi ki İsa'nın vafiz edildiği Ürdün nehri ve çarınha gerildiğine inanılan Golgatha tepesi gibi bazı yerlere diğerlerinden daha fazla kutsallık atfedildi. Filistin'in Müslümanların eline geçmesi üzerine bu defa Avrupa'da hac merkezleri ortaya çıkmaya başladı. Roma'da iki büyük havarinin (Petrus ve Pavlus) ve imparatorluğun Hıristiyanlara karşı baskısının sonucunda şehit edilen azizlerin cesetlerinin Avrupa topraklarında bulunması dolayısıyla burası diğer merkezlere göre öne çıktı. İspanya'da Santiago'da Compostela'da havarilerden büyük Yakub'a atfedilen mezar önemli bir hac merkezi idi.

Kudüs, Roma ve Santiago de Compostela olmak üzere dünyada üç hac merkezini "mukaddes sene" dolayısıyla ziyâret edenlere Katolik kilisesince "endüljans" verilmektedir. Dolayısıyla mukaddes sene ilan edilen yıllarda bu yerlere giden hacı sayısında belirli bir artış gözlenmektedir.

Avrupa'da bilinen ilk hac yerleri, azizlere ait kutsal eşya ve kalıntıları ihtiva eden mezarlardır. Bu tür ibâdet XIII yy'a kadar piskopos, daha sonra da papa tarafından meşru sayılmıştır. Bu kutsal mekanlar arasında, Roma'daki Petrus'un mezarı ile İspanya'da Santiago'da Compostela'daki Büyük Yakub'a atfedilen mezar en çok ziyâret edilen yerlerdir.

İkinci tür hac merkezleri Meryem'e atfedilen kutsal mekanlardır. XII. yy'dan sonra Hz. Meryem'le ilgili iki çeşit hac yeri gelişti ve günümüze kadar devam etti:

1- "Siyah Meryem Ana" da denilen mucizevi heykele veya tabloya saygı üzerine kurulan hac yerleri. Bu türün örnekleri şunlardır: Chartes le Puy ve Rocamadour (Fransa), Montserrat ve Guadalupe (İspanya)

2- Hz. Meryem'in görülmesinin ve seçtiği bir kimseye bir mesaj vermesinin söz konusu olduğu yerler. Hz. Meryem'in Çeşitli yerlerde görünmesi daha çok XIX ve XX yy'larda olmuştur. Bu yerlerin en önemlileri: Paris'te Rue du Bac (1830), Fransa'da La Salatte (1846), Lourdes (1858), Hz. Meryem'le ilgili diğer bir çeşit hac merkezi de onun Nasıra'da yaşamış olduğu evin mucizevi olarak bugün İtalya'da Ancona yakınındaki Loreto'ya ve İngiltere'de Norfolk yakınındaki Walsingham'a melekler tarafından taşınması suretiyle ortaya çıktığına inanılan mukaddes evlerdir.⁴⁹⁸

⁴⁹⁸ Harman, a.g.md., XIV, 384.

İsa'nın yaşadığı yerler ile Kudüs'ten sonra Roma en çok ziyaret edilen yerlerden olmuştur. Roma'nın hac merkezi olması Petruv ve Pavlus'un mezarlarının orada bulunmasından kaynaklanmıştır. Roma'ya olan rağbet: "Bütün yollar Roma'ya çıkar." Atasözüne konu olmuştur.⁴⁹⁹ Roma Katoliklerinin toplantı merkezi haline gelmiştir. Özellikle Cata Combs denilen yer altı mezarlarına büyük rağbet gösterilir ve büyük şehitler için duâ edilir.⁵⁰⁰ Tarihin hiçbir devrinde Roma'yı ziyaret eksik olmamıştır. Kiliselerin ve tarihi eserlerin çokluğu her zaman dikkatleri Roma'nın üzerinde toplamıştır.⁵⁰¹

Amerika Kıtasında Katoliklerin pek çok ziyaret mahalli bulunmaktadır. Buradaki en eski hac mekanı muhtemelen Dominik Cumhuriyeti'ndeki Santo Cerro'da bulunan Hz. Meryem'e ait yerdir. Geleneğe göre Christoph Columbe 1490'larda buraya, yerlilere karşı kazanılan zaferin şükran nişanesi olarak haç dikmiştir. Amerika'ya gelen göçmenler ve misyonerler hac olayını her yere yaymışlardır. Yeni Dünyanın en meşhur hac mekanı, yılda on dört milyon ziyaretçisi ile Nuestra Senora'de Guadalype'dir. Efsaneye göre 9 Aralık 1931'de Meryem Ana bugün ki Mexico City'nin eteklerindeki Tepeyac denilen bölgede Juan adındaki bir Meksikalı köylüye görülmüştür.

Amerika'daki hac merkezlerinin oluşmasında XIV ve XVIII yy'larda bu kıtaya göç eden İspanyollar-Portekizliler ve Fransızların hac telakkileri etkili olmuş, XIX ve XX yy'lerde Avrupa'nın diğer bölgelerinden gelen göçlerle birlikte türbe ve hac merkezleri ile ilgili adet ve telakkilerde farklılıklar ortaya çıkmıştır. Bazı durumlarda yerlilerin kutsal mekanlarda Hıristiyanlaştırılmıştır. Yeni dünyadaki merkezlerin çoğu Hz. Meryem'in görünmesi ile ilgilidir. Heykeller bugün buldukları yerlere ya ilk dönemlerdeki misyonerler tarafından veya esrarengiz kişilerce dikilmiştir.

Hıristiyanlığın Anadolu topraklarında da ziyaret yerleri vardır. Bu mekanlar Hıristiyanlık tarihi ve önemli şahsiyetleri ile bağlantılıdır. Pavlus'un misyonerlik gezileri esnasında dolaştığı yerler bugün bazı Hıristiyanlarca ziyaret edilmektedir. Antakya bu yerlerden biridir. Pavlus, Petrus ve Barnaba burada Hıristiyanlığı yaymıştır, milattan sonra 252-300 yılları arasında bu şehirde on kilise toplantısı yapılmış ve ilk dönemlerde Antakya kilisesi beş büyük kilise arasında yer almıştır. Diğer kutsal bir mekanda Efes'tir. Pavlus, Efes'te kalarak Hıristiyanlığı yaymaya çalışmış, havari Yuhanna ise burada yaşamış ve ölünce buraya defnedilmiştir. Hz. Meryem'in de Yuhanna ile birlikte Efes'e gelerek burada yaşadığı

⁴⁹⁹ Tümer-Küçük, age., 496.

⁵⁰⁰ Ateş, age., 134.

⁵⁰¹ en-Nedvi, age., 305.

yolunda bir kanaat vardır; ancak zayıf bir ihtimaldir. Efes’ te bulunan ve Hz. Meryem’e nispet edilen ev günümüzde bir hac mekanıdır. Hıristiyanlar buradaki kutsal sudan içer ve duâ ederler. Papa IV. Paul 1967’de, Papa II. John Paul da 1979’da burayı ziyâret etmişlerdir. Öte yandan Demre (Antalya) de Hıristiyanlarca St.Nicholas’ın yaşadığı ve defnedildiği yer olarak ziyâret edilmektedir. Burada IV yy’da Myra (Demre) piskoposu olan St. Nicholas’ya ait bir kilise bulunmaktadır. Diocletien zamanında öldürülen ve Rus, Yunan ve Sicilya halklarının çocukların ve denizcilerin koruyucu azizi olarak kabul edilen Nicholas’ın kemikleri XI. yy’da Güney İtalya’daki Bari’ye nakledilmiştir.⁵⁰²

III - DEĞERLENDİRME

Hac ibâdeti, üç ilâhî dinin temelinde bulunan önemli bir ibâdetdir. Temelleri Hz. İbrahim (as), hatta Hz. Adem ile Hz. Havva’ya kadar uzanan bu ibâdetin değeri, dinlere göre farklı oranda olmasına rağmen belli ölçülerde anlaşılabilir ve ona göre hareket edilmiş, inananlara benimsetilerek üzerinde durulması sağlanmıştır. Bugünkü haline gelene kadar, bazı değişikliklere uğramıştır.

Hız. Adem’le Hz. Havva’nın, cennetten kovulduktan sonraki buluşmaları *Arafat Dağı*’nın bulunduğu alanda gerçekleşmiştir. Bunun anısının canlı kalması için de, İslâm; haccın ana unsuru olarak *Arafat’ta Vakfe*’yi emretmektedir. Hz. İbrahim (as)’in, Mekke çölüne bıraktığı Hz. Hacer’in susayan oğlu Hz. İsmail’e su bulmak için Safa ve Merve tepeleri arasında yedi defa gidip gelmesinin hatırası adına Safa ile Merve arasında sa’y fiili yerine getirilmektedir. Hz. Hacer’in suyu bulunca “Zem Zem!” demesi üzerine suyun ismi *Zemzem* olarak kalmıştır. Hz. İbrahim (as)’le Hz. İsmail, Kâbe’yi inşa ettiklerinde üst kısımlara ulaşabilmek için Hz. İbrahim (as)’in koymuş olduğu taş, “*Hacerü’l-esved*”; burada insanları hacca davet ettiği içinde “*Makam-ı İbrahim*” denilmektedir. Hac fiillerini yerine getirirken başlangıç noktası olarak hatırlanması dikkat çekmektedir. Tavaf namazı da burada kılınır. Aynı zamanda Hz. İbrahim ile Hz. İsmail, Kâbe etrafında yedi tur atarak tavafın yerleşmesini sağlamışlardır. Kurban bayramından iki gün öncesine *Terviye* denir. Terviye, Hz. İbrahim’in, oğlu Hz. İsmail’i kurban etmekle emrolunduğu rüyayı gördüğü ilk gün Terviye olup, bu rüyanın şeytanî mi, yoksa rahmanî mi olduğu konusunda tereddütte iken

⁵⁰² Harman, a.g.md., XIX, 385-386.

ertesini gün rüyayı tekrar görmüş ve rüyanın ilâhî olduğunu anladığı için de bu güne *Arefe Günü* denilmektedir. Arefe günü Arafat denilen yerde vakfe yapıldıktan sonra, yine Hz. İbrahim'e uyararak Minâ köyünde *Kurban* kesilir ve şeytan taşlama ibâdetine geçilir. Hz. İbrahim'e oğlu için fidiye olarak gönderilen koç kaçarak *Büyük Cemre*'nin olduğu yere gelmiş; Hz. İbrahim, koçu yakalamak için burada yedi taş atmış, sonra *Orta Cemre*'de yedi taş atmış, daha sonra da *Küçük Cemre*'de taş atmıştır. *Remy-i Cimâr* olarak bilinen şeytan taşlama buradan kalmıştır.

Buradan şunu çıkarmak mümkün olabilir. Sonraki dinlerde önceki dinlerin uygulamalarından izlerin bulunduğu anlaşılmaktadır. Ama dinlerin hac ibâdetini mukâyese etmek istediğimizde bunun bire bir karşılık bulması zor görülmektedir. Dinlerin ibâdet ritüellerinde dinî değer açısından temelde bir bütünlük ve benzerlik bulunsa da, ayrıntılarda büyük farklılıklar bulunmaktadır.

Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslâm'da, ibâdetlerden veya ibâdetlerin birbirine benzeyenler yönlerini veya unsurlarını tek tek ayırmak mümkün değildir. İslâm'da bulunan abdest, gusül ve kadınların özel durumlarından temizlenmeleri, diğer dinlerde benzer şekillerde uygulanmaktadır. İbâdetleri yerine getirebilmek için temizlenmek şarttır. Diğer dinlerde de İslâm'da olduğu gibi ibâdeti yapabilmek için belli bir yaş sınırını aşmış ve akıllı olmak gerekir. İslâm'da 9 ve 12 olan yaş sınırı; Yahudilik ve Hıristiyanlıkta da 9 ile 13 yaş arasındadır. Bu temizlik anlayışı Hıristiyanlıkta vaftiz ritüeline dönüşmüştür.

Yahudilikte haccın temeli, Hz. İbrahim'le Hz. İshâk'a, hatta Hz. Adem'e dayandırılmaktadır. Bu, haccın, temelde İslâm'la bir yakınlık taşıdığını göstermektedir. Yahudi erkekleri yılda üç defa Kudüs'te Yahve dedikleri Allah'ın huzuruna çıkarlar. Çünkü Hac, sadece erkeklere farz kılınmıştır. Farz olan bu üç bayramdan biri, *Fısıh Bayramı*'dir. Hac, bir hafta sürer. Kurban ile hac, İslâmiyet'te olduğu gibi aynı zamanda olur. İslâm'da da farz olan hac, belirli şartları yerine getiren herkese farzdır. İnsanlar arasında herhangi bir ayırım yoktur. Yahudilere göre, kadınlar, köleler, sakatlar, körler, hastalar, sefihler ve saf olanlar, yetim ve öksüzler ve çok küçük çocukların hac yapmaları yasaklanmıştır. Daha sonra se çocukların yaptığı hac, nafîle olarak kabul edilmiştir. İslâm'da ise bu tür sınırlamalar bulunmamakla birlikte, yukarıda sayılan bir kısım insanlar için bazı kolaylıklar mevcuttur. Hac ibâdetini yapmaları yasaklanmamıştır. Ancak hac ve kurban ibâdeti mabedin ayakta kalmasıyla mukîm olduğu için, günümüzde hac ibâdeti artık isteyenlerin yaptığı bir ziyaret olmuştur. Yahudiler Kudüs'teki Beyt-i Makdis'i çok ziyaret ederler.

Yahudilikte, İslâm'da olduğu gibi belirli ve zorunlu tek bir hac merkezi bulunmadığı için mahalli ve ailevi hac merkezleri oluşmuştur. İslâm'da hac, sadece Mekke ve Kâbe çevresinde yapılırsa geçerli olur. Yahudilikte, Kudüs'le birlikte Diaspora ve Önemli Kiliseler hac merkezleri haline getirilmiştir. Yahudiler, bugünlerde neşeli bir şekilde bol bol duâ ederek kurban keserler. İslâm'da bulunan kurbanla benzerlik arz etmesi Hz. İbrahim (as)'in kurban olayına dayandırılabilir. Yahudiler, hac için tıraş olurlarken; Müslümanlar haccın ihramından çıkmak için tıraş olurlar. İslâm'da erkelerin başlarını örtmeleri yasakken; diğer dinlerde başın örtülmesi zorunluluğu vardır. Bütün ibâdetlerinde olduğu gibi *talit* ve *kippa* giyerler. Müslümanlar ise hacda, *ridâ* ve *izâr* giyerler. İslâm'da giysilerin giyilebilmesi için belirli şartların yerine getirilmesi ve bazı özelliklerin bulunması gerekir.

Hıristiyanlıkta ise, Hz. İsa'nın hayatına dair hatıraların bulunduğu mukaddes yerlerle, azizlerin mezarlarını ziyaretten ibarettir. Hz. İsa'nın çarmıha gerildiği yerin önemi ayrıdır. İlk dönemlerde şehitlerin kabirleri, havarilerin mezarları ve dolaştıkları yerler, çokça hac ziyaretine sahne olmuştur. Ortaçağdaki Hıristiyanlar ise günahlarını affettirmek için hac yapmışlardır. Hıristiyan kişi haccının kabul edilmesi için günahlarını itiraf etmek ve tövbe etmek zorundadır. Beytullah'ı ve Zeytin Dağı'nı ziyaret etmek de önemlidir.

Eski Hıristiyanlar da ibâdet yaparken Beyt-i Makdis'e dönerlerdi. Kudüs'ü kutsal kabul eder ve buraya hac etmeye gelirlerdi. İncillerde yazılı olduğu gibi, Hz. İsa, ömrü boyunca, buraya gitmiş ve orayı ibâdet yeri haline getirmeye çalışmıştır. Eski İncillerde, ziyaret için herhangi bir yer emredilmiş değildi. Ama bugünkü Hıristiyanlar, Kudüs'teki Mescid-i Aksâ, Kamâme Kilisesi ve Hz. İsa'nın dünyaya geldiği Beytüllahm şehri ile birlikte Hz. Meryem'in geldiği rivayet edilen Efes ve azizlerin yaşadığı Roma, Aachen, Tours, Kartaca gibi şehirleri de ziyaret etmektedirler. Kudüs; üç ilâhi din için de önem taşıyan bir şehirdir. M.S. IV yy' dan itibaren devamlı olarak bir hac merkezi olmuştur. Kible âyetiyle Müslümanların kiblesi Kudüs'ten Kabe'ye çevrilmiştir. İslâm'da şehit mezarları ve türbelerden itikada zarar verecek şeyleri beklemek ve bahsi geçen yerleri bu sebeple ziyaret etmek hoş görülmemiştir. Hıristiyanlıkta ise türbe ve manastırların ziyareti bir hac ibâdeti olarak geçerlilik kazanmıştır.

Hıristiyanlığın ilk dönemlerinde hac, yılda üç defa, 12 yaşını dolduranlara farz iken günümüzde sadece ruhu tatmin ve seyahat amacıyla yapılmaktadır. Hz. İsa'ya bağlılığı ifade eder. Hac, Rab'le bağlantı kurma aracıdır. Hıristiyanlar, yapılan hac ile; İslâm'da Müslümanların yapılan hacdan beklediği günahlardan arınmanın, kendileri için de olacağına inanmaktadırlar. Kudüs, Roma ve İspanya'daki Compostela'yı ziyaret edenlere "Endüljans"

kağıdı verilmektedir. Lütuf arayan ve şükür sunmaya gidenlerin yapmış olduğu iki çeşit hac vardır. İslâm'da bir çeşit hac bulunur. Bununla birlikte burada kesilen şükür kurbanının bir benzeri İslâm'da da bulunmaktadır. Hıristiyanlar, hac esnasında giydikleri elbiselerin kahverengi veya gri olmasına ve yanlarında hac bastonunun bulunmasına özen gösterirler.

Yukarıda belirtilen özellikler yanında İslâm'da haccın şu özellikleri de bulunmaktadır. Hac; Allah (cc)'a karşı tevazu, O'na muhtaç olduğunu belirtmek, dünya meşgalelerinden uzaklaşmak, nimetlere şükür ve mal infak etmek için yapılır. Dünyanın her tarafından gelen renk, dil ve cinsleri farklı insanların bir bütün oluşturmasına fırsat vermektedir. Burada önemli olan birr (iyi niyet) ve takvâ'dır. Hacda beyaz elbise giyilir ve İslâm'a has bir şekilde tavaf yapılır. Diğer dinlerin bugünkü hallerinde tavafa benzer bir fiil bulunmamaktadır. Diğer dinlerde özellikle de Yahudilikte erkek olmayanların hacdan men edilmiş olmasına rağmen; İslâm'da kadın, çocuk, hasta vb. müslümanlara yönelik hac konusunda bir takım kolaylıklar getirilmiştir. İslâm'da haccın başlaması için belirli vakit ve yerler tespit edilmiştir. Diğer dinlerin hacları yılın tamamında yapılabilme özelliği taşımasına rağmen, İslâm'da haccın belli bir vakti ve hacca başlama yerleri belirlenmiştir. İslâm'da Hac mevsiminde yapılan hac, *Büyük Hac*; yılın tamamında yapılan hacca (umre) da *Küçük Hac* denilmektedir. Diğer dinlerdeki hac ile İslâm'daki umreyi yılın tamamında yapılabilmesi açısından birbirine benzetmek mümkün olabilir.

Kısaca; Haccın, Hz. Adem (as)'den günümüze kadar uzanan bir ibâdet olduğu bilinmektedir. Üç ilâhî din için de büyük öneme sahip bir ibâdet olduğu anlaşılmaktadır. İslâm'da hac, kadın-erkek herkese, ömürde bir defa farz iken diğer dinlerde sadece erkekler için farzdır. İslâm'da hac, sadece Mekke ve Kâbe çevresinde yapılabilmekte iken diğer dinlerde birden fazla hac merkezi bulunmaktadır. İslâm'da hac, diğer dinlerdeki haclara göre daha düzenli, tertipli ve en ince ayrıntısına kadar belirlenmiştir. Günümüzde ise dinler, bu ibâdeti çağın şartları ve gereklerine göre düzenlemeye ve yerine getirmeye çalıştıkları ortadadır.

SONUÇ

Din, insanlık tarihinin ayrılmaz bir parçasıdır. İbâdet ve duâ da büyük bir öneme sahiptir. Bunun sebebi, insanın doğuştan getirdiği bazı duygu ve kâbiliyetlerin sonucu olarak ortaya çıkan inanma ihtiyacıdır. Bu duygunun yerini hiçbir şey dolduramamıştır. İnsanlar, bu ihtiyacı sebebi ile Allah'a, yatlara, putlara, taşlara vb. ilâh ve aracı yüce varlıklara inanma ve tapınma ihtiyacı duymuşlardır. Tapılacak yüce varlık, kişilerin yorumlarına göre farklılık arz etmiştir.

Din, fert ve toplum için vazgeçilmez bir müessesedir. Din, insanı hayata bağlar, insanı mutlu, hoşgörülü yapar, insana elem ve ızdırıp karşısında dayanma gücü verir, inananları ümitli kılar, yaptığı her şeyden sorumlu olduğu için iyi, adaletli davranmaya sevk eder.

İnsanlar, inandıkları bu varlıklara korku ve ümitle bağlanmışlardır. Onun azabından korunmak veya ona yaklaşmak için ona yalvarmış, yakarmış; kurban kesmiş, oruç tutmuş, hacca gitmiş, namaz kılmış, dua ve ibâdetlerde bulunmuşlardır. Bunları bir takım söz ve davranışlarla yerine getirmişlerdir.

İbâdetler; günlük, aylık, yıllık; bedenî, malî, hem bedenî hem de mâlî ibâdetler olarak çeşitlendirilmiştir. Dua ise Hıristiyanlıkta, öğle ve akşam duası olarak üçe ayrılmıştır. İslâm'da ise duânın özel zamanı ve mekanı yoktur Bazı mekanlar hariç her yerde duâ edilebilir.

Hac ibâdetinin dinler için ne kadar önemli bir ibâdet olduğu, insanlar üzerinde yaptığı tesirin büyüklüğü bilinmekte ve herkes tarafından rahatça fark edilebilmektedir. İnananlar üzerinde oluşturduğu etkiler, genelde birlik bilincinin oluşması, inanç ve ibâdet şuurunun oluşması ve artması için büyük önemi vardır. Hac için dinler tarafından belirlenmiş mekanlarda, ülkeleri, dilleri, renkleri, örf ve âdetleri, giyimleri, ilmi seviyeleri ve mâlî güçleri farklı dünyanın her tarafından inanan insanlar bir araya gelmektedir. Buraya toplananlar, farklılıklara rağmen birlikteliğin göstergesini oluşturmaktadırlar. Birlikteliklerini; Rableri, Peygamberleri, Kitapları ve kibleleri sağlamaktadır. Buraya gelen kişiler, birbirleri tanışıp kaynaşmakta ve İslâm'ın vurgulamış olduğu kardeşlik duygularını canlandırarak pekiştirmektedirler.

Tevhid dini yani İslâm; Hz. Adem (a.s)'den Hz. Muhammed (sav)'e kadar geçen süre içerisinde inanç boyutunda olduğu gibi, ibâdet boyutunda da tahribe uğratılmaya, din dışı uygulamalara açık hale getirilmeye çalışılmıştır. Hz. İbrahim (as)'den günümüze kadar gelen ibâdet olan hac, Yahudiler ve Hıristiyanlar tarafından tahribe uğratılmıştır.

Yahudilerin kutsal kitabı Tevrat'ta hac ibâdeti açıkça belirtilmemiştir. Hacca delâlet eden bazı âyetler vardır. Yahudilerin hac ibâdeti için bazı katı sınırlamalar getirdiği anlaşılmaktadır. Haccı sadece belli kimseler için zorunlu kılmaları bunu açıkça göstermektedir. Hem Yahudilik hem de Hıristiyanlıkta, inançlarında yaptıkları tahribatın ibâdetlerine yansımalarının örneklerini hac ibâdetinde görmek mümkündür. Dinin mensupları arasında eşit muamele ve sorumluluk ortamı oluşturulmadığı, bunun da statü farkı sebebi ile yapıldığı anlaşılmaktadır.

Hıristiyanlığın kutsal kitabı İncil'de de Tevrat'ta olduğu gibi hac ile ilgili açık âyetler yoktur. Hıristiyanlıkta hac, Hz. İsa ile Hz. Meryem'in hatıralarını taşıyan yerleri ve azizlerin mezarlarını ziyaret etmekten ibarettir. Hıristiyanlıkta hac mezheplere göre zaman ve mekan olarak farklılık göstermektedir. En önemli hac yeri Kudüs olmakla birlikte Türkiye'de de bazı mekanlar vardır: İzmir-Selçuk-Efes'te Hz. Meryem kilisesi gibi...

Son ilâhî din olan İslâm ise hac konusunda bu tahriki ve uygulamaları benimsemeyerek son vermiş ve kendine özgü yeni bir hüviyet kazandırmıştır. İslâm'da kutsal hac merkezi Mekke-Kâbe'dir ve bir tanedir. Diğer dinlerin aksine bu özelliğini bütün yapısında olduğu gibi hac konusunda da tahribe uğramadan bugüne kadar korumuştur. Bu özelliğini kıyamete kadar da devam ettirecektir. İslâm, diğer ilâhî dinlerin aslını kabul ettiği için onlar ve Müslümanlar için öneme sahip olan kural ve mekanlara saygı duymuş ve bunun göstergesi olarak da belli ölçüde benimsemiştir. Bu yerlerin önemi, eskiden olduğu gibi şimdi de devam etmektedir. Buralara gidiş geliş ve buradaki tavır ve davranışlar belli bir periyoda bağlanmıştır.

İslâmiyet'te hac; âyet ve hadislerle belirtilmiştir. Ayrıca bu ibâdeti Yahudilerin, Hıristiyanların, cahiliye Araplarının ve müşriklerinin örf ve adetlerinden etkilenmemesi için Hz. Peygamber uygulamalı olarak göstermiştir. Hac ile ilgili olabilecek şüpheleri ortadan kaldırmıştır. Hz. Peygamber, vedâ haccını yerine getirdikten 81 gün sonra vefat etmiştir.

Hac ibâdeti, sistemli bir şekilde açık bir şekilde ilmihal kitaplarına girmiştir. Her türlü aşırılık, taşkınlıktan uzak; sade bir şekilde ibâdet olarak emredilmiştir. Hac ibâdeti, diğer dinlerde olduğu gibi, belli menfaatlere ulaşmak, ticaret veya seyahat için değil, sırf Allah

(cc)'in rızasını kazanmak için yapılır. Hac, bütün müslümanlara farz kılınmış bir ibâdetdir. Belli bir sınıf ve zümreye hitap edilmemiştir. Bazı şartları ve özellikleri taşıyanlar hac ibâdetini gerçekleştirebilir. Gücü yeten herkes yapabilmektedir. Bedenî ve mâlî bir ibâdetdir.

İslâm'da hac yeri, mekanı ve zamanı âyetlerle belirlenmiştir. İslâm'da yatır ve Peygamberlerin kabirlerini hac niyetiyle ziyaret etmek yasaktır. Çünkü bazı yönlerden şirk unsuru taşımaktadır.

Hac ibâdetinin farz oluşu, ziyaret edilmesi gereken yerler ve zamanı konusunda, bütün mezheplerde ortaktır. Diğer dinlerde olduğu gibi mezheplere göre bu konularda farklılık yoktur. Haccın kuralları, edâsı, şekli bellidir. Esrarlı, gizemli bir tarafı bulunmamaktadır. Hac ibâdetinin en büyük rolü; Müslümanları belli bir fikir etrafında toplaması, aynı potada kaynaştırması ve insanlara kıyamet anını hatırlatmasıdır. İslâm, Hac ibâdetine ayrı bir önem vermiş, en güzel şekilde tek çatı altında gerçekleşmesini temin etmiştir. İslâm'daki hac ibâdetinin diğer dinlerin hac ibâdetinden farkı, kolektif olarak yapılmasıdır. Yahudilikte hac dünya için; Hıristiyanlıkta ahirette mağfiret için yapılırken İslâmiyet'te ise hem dünya hem ahiret için yapılmaktadır. Bundan dolayı, İslâm'daki hac ibâdeti ile, diğer dinlerin hac ibâdetini karşılaştırmak kolay gözükmemektedir.

Sonuç olarak, şunları söylemek mümkündür. Hac, İslâm'ın en temel ve her rüknü hikmetlerle dolu olan ibâdetlerinden biridir. Tarihi Hz. Adem'e kadar uzanan bu ibâdetin Hz. Peygamber (sav)'e gelinceye kadar çeşitli aşamalardan geçtiği ve uygulanarak yerleşik bir hal aldığı anlaşılmaktadır. Zaman içerisinde aslı, şekli ve hedefi bakımından bazı sapmalara konu olan hac ibâdeti; Kur'ân'ın işaretleri ve Hz. Peygamber (sav)'in uygulamalarıyla aslına döndürülmüştür. Aslına uygun olarak yapılan hac ibâdeti esnasında da başta izdihamdan kaynaklanmakta olan bir takım sorunlar ortaya çıkmaktadır. Kültür, eğitim, yaş, sağlık gibi yönlerden düzeyleri farklı milyonlarca insanların toplandığı bir mekanda, hataları azaltmaya çalışmak gerekir. Bunun için ibâdete müdahale etmeden günün şartlarına uygun çözümler üretilmeye çalışılmalıdır. İbâdet şekillerinde önceki dinlerle içerik ve yapı olarak benzerlikleri bulunan ibâdetler vardır. Bu benzerliği bulunduran ibâdetler günümüzde de etkinliğini hâlâ devam ettirmektedir.

BİBLİYOGRAFYA

- AKYÜZ, Vecdi, *Mukayeseli İbâdetler İlmihali*, I-IV, İz Yayıncılık, İstanbul, 1995.
- ABDULBAKİ, M. Fuad, Mu'cem, "Da'v" Md.
- ALGÜL, Hüseyin, *İslâm Tarihi*, I-IV, Gonca Yayınları, İstanbul, 1991.
- ATEŞ, Süleyman, *Açıklamalı Büyük Duâ Mecmuası*, Kılıç Kitâpevi, İstanbul, 1980.
- ATEŞ, Ali Osman, *İslâm'a Göre Cahiliyye ve Ehli Kitâp Örf ve Âdetleri*, Beyan Yayınevi, İstanbul, 1996.
- ATEŞ, Süleyman, *Yüce Kur'an Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, I-XII, İstanbul, 1998.
- ATEŞ, Ali Osman, *İslâm'a Göre Cahiliyye ve Ehl-i Kitâp Örf ve Âdetleri*, Beyân Yayınları, İstanbul, 1996.
- AYASBEYOĞLU, Nevzat, *Dinler Tarihi Notları*, 1964.
- AYDIN, Mehmet – CİLACI, Osman, *Dinler Tarihi*, İnkilap Yayınevi, İstanbul, 1958; Konya, 1980.
- AYDIN, Mehmet, *Hristiyan Kaynaklarına Göre Hristiyanlık*, TDV. Yayınları, Ankara, 1995.
- AYDIN, Mehmet, *Yahudi Kaynaklarına Göre Yahudilik*, II KISIM: *Talmut Yahudiliği (1)*, Selçuk ÜİFD., 1991, c. IV, s. 13-34.
- AYDIN, Abdullah, *Nûru'l-İzâh ve Tercemesi*, Aydın Yayınları, İstanbul, 1970.
- BASALEL, Yusuf, *Yahudilik Ansiklopedisi*, İstanbul, 2001, II Cilt.
- BEYHAKİ, Ebû Bekr Ahmed b. El-Huseyn, (ö: 458/1065), *en-Nasbu'r-riye*.
- BİLMEN, Ömer Nasuhi, *K. Kerim Türkçe Meali ve Tefsiri*, Bilmen Yayınevi, İstanbul.

- el-BUHARÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail b. İbrahim b. El-Muğîre b. Berdizbeh el-Cu'fî (ö: 256/869), *el-Camiu's-sahîh*, I – VIII, el-Mektebetü'l-islâmî, İstanbul, 1979.
- CANAN, İbrahim, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, Ankara, 1993, XVIII Cilt.
- el-CASSÂS, Ebû Bekir Ahmet b. Ali (ö: 370/980), *Ahkâmü'l-Kur'ân*, Kahire t.y.
- CEZİRÎ, Abdurahman, *el-Fıkh 'ala'l-Mezâhibi'l-erba'a (Dört Mezhebe Göre İslâm Fıkhı)*, (Çev. Mehmet KESKİN), İstanbul, 1990.
- el-CEVZİYYE, İbn Kayyim (ö: 751/1350), *Kitabu'r-Rûh*, III. Baskı, Mısır, 1386/1966.
- el-CEVZİYYE, İbn Kayyim (ö: 751/1350), *Medâriku's-Sâlikîn*, I-IV, Mısır.
- CİLACI, Osman, *İlâhi Dinlerde Oruç, Hac ve Kurban*, Akyol Neşriyat, İzmir, 1980.
- CİLACI, Osman, *Psiko-Sosyal Açıdan İlâhi Dinlerde Duâlar*, Konya, 1982.
- CİLACI, Osman, "*Duâ ve İbâdet*", Diyanet Dergisi, XI, 5, 1972, 286.
- CİLACI, Osman, "*Duâ*", DİA, İstanbul, 1994, IX, 530.
- ÇELEBÎ, Ahmet, *Mükaranetül'l-edyân*, Kahire, 1967.
- ÇELEBÎ, Ahmet, *Mukayeseli Dinler Açısından Yahudilik*, (Çev. Ö.F. HARMAN-A. M. BÜYÜKÇAYIR), İstanbul, 1978.
- ed-DÂRÎMÎ, Ebû Muhammed b. Abdirrahman (ö: 255/868), *es-Sünen*, I-II, Mısır, t.y.
- DEVELİOĞLU, Ferid, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Sözlük*, Ankara, 1970.
- *Dinler Tarihi Ansiklopedisi*, İstanbul, 1976.
- DOĞRUL, Ömer Rıza, *Yeryüzünde Dinler Tarihi*, İnkilap ve Aka Yayınları, İstanbul, 1963.
- DÖNDÜREN, Hamdi, *Delilleriyle İslâm İlmihali*, Erkam Yayınları, I. Basım, İstanbul, 1998 (Genişletilmiş Yeni Baskı, İstanbul, 2004).
- EBÛ DAVUD, Süleyman b. El-Eş'as es-Sicistanî (ö: 275/888), *es-Sünen*, (Nşr. Muhammed Muhiddin Abdulhamid), I-IV, Mısır, t.y.
- EDİTH, Turner, *The Encyclopedion of Religion, "Pilgrimage"* Md., c. XI.

- ERBAŞ, Ali, *İslâm Dışı Dinlerde Hac*, Sakarya ÜİFD., 5/2002, s. 97-120.
- EVRİN, Saadettin, *Çağımızın Kur'ân Bilgisi*, I-III, Ankara, 1973.
- GAL, bk. Brockelmann.
- GAS, bk. Sezgin.
- GAZZALİ, Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed (ö: 505/1111), *İhyâ-i Ulumiddin*, (Çev: Ahmet Serdaroğlu), I-IV, Bedir Yayınevi, İstanbul, 1975.
- GÖRGÜN, Tahsin, "*Hac*" Md., DİA, IV.
- GÜÇ, Ahmet, *Dinlerde Mabel ve İbâdet*, Esra Fakülte Kitabevi, I. Baskı, İstanbul, 1999.
- GÜNDÜZ, Şinasi, *Din ve İnanç Sözlüğü*, Vâdi Yayınları, Ankara, 1998.
- HAMİDULLAH, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, (Terc. Said Mutlu, Salih Tuğ), I-II, İstanbul, 1969 / (Çev: Vecdi AKYÜZ), İrfan Yayınları, V. Basım, İstanbul, 1993.
- HAMİDULLAH, Muhammed, *İslâm Anayasa Hukuku*, (Çev: Vecdi AKYÜZ), Beyan Yayınları, İstanbul, 1995.
- HANÇERLİOĞLU, Orhan, *İnanç Sözlüğü*, İstanbul, 1975.
- HARMAN, Ö. Faruk, "*Hac*" TDV. İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, 1996, XIV, 382-391.
- HAUTIN, Albert, *Hıristiyanlığın Kısa Tarihi*, (Çev. Abdurrahman KÜÇÜK), Ankara ÜİFD., 1984, c. XXV, s. 437-455.
- HÖKELEKLİ, Hayati, *Din Psikolojisi*, TDV. Yayınları, Ankara, 1996.
- İBN ÂBİDÎN, Muhammed Emîn (ö. 1252/1836), *Reddû'l-Muhtâr*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1994.
- İBNU'L-HUMÂM, Kemalettin Muhammed b. Abdu'l-Vâhid (ö. 861/1457), *Şerhu Fethu'l-Kadîr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1397/1977.
- İBN KUDÂME, Muvaffakuddin Abdullah b. Ahmed (ö. 620/1223), *el-Muğnî*, Beyrut, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1392/1972.
- İBN MÂCE, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvinî (ö: 275/888), *es-Sünen*, I-II, Thk. M. F. Abdalbaki, Mısır, 1372/1952.

- İBN MANZÛR, Cemâluddîn Muhammed b. Mükerrerem (ö: 711/1311), *Lisânü'l-Arab*, I-XV, Beyrut, Dâru'r-Reşâd, 1374/1955.
- İBN RÜŞD, Ebû'l-Velîd Muhammed b. Ahmed el-Hafîd (ö. 520/1126), *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid*, Beyrut, Dâru'l-Marife, 1401/1981.
- İBN TEYMİYYE, *el-Cevâbu's-Sahîh limen Bedelde Dine'l-Mesîh*, Kâhire, 1960.
- İNAN, Abdülkadir, *Eski Türk Dini*, İstanbul, 1976.
- İNAN, Abdülkadir, *Hurafeler ve Menşei*, Ankara, 1962.
- el-İSFEHÂNÎ, er-Râgıb b. Hüseyin b. Muhammed (ö: 502/1108), *el-Müfredât fi Garîbî'l-Kur'ân*, Mısır, 1970.
- *İslâm Ansiklopedisi*, MEB Basımevi, V, İstanbul, 1965.
- *İslâm Ansiklopedisi*, TDV (İSAM) Basımevi, XXVI, İstanbul, 1998.
- el-KÂSÂNÎ, Alâuddîn Ebû Bekir b. Mesûd (ö. 587/1191), *Bedâiu's-Sanâî' fi Tertîbi'ş-Şerâî'*, Dâru'l-Kitâbî'l-Arabî, Beyrut, 1402/1982.
- KAZANCI, Ahmet, *Duâlar ve Zikirler*, Marifet Yayınları, İstanbul, 1982.
- KÖTEN, Akif – KILAVUZ, Saim – ALGÛL, Hüseyin – ÇETİN, Osman, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi*, Marifet Yayınları, İstanbul, 1985.
- KAUFMANN, Francine – EİSTENBERG, Josy, *Yahudi Kaynaklarına Göre Yahudilik*, (Çev. Mehmet AYDIN), Ankara ÜİFD., 1984c. XXIV, s. 267-283.
- KUFRALI, Kasım, "Duâ" Md., DİA,
- *Kur'an-ı Kerîm*, (Haz: Halil ALTUNTAŞ – Muzaffer ŞAHİN), TDİ Başkanlığı, Ankara, 2003.
- el-KURTUBÎ, Ebû Abdilllah Muhammed b. Ahmed el-Ensarî (ö: 671/1273), *el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'ân*, I-XX, Mısır, 1935-1950.
- *Kutsal Kitâp (BİBLE)*, (Yeni Çeviri), Kitab-ı Mukaddes Şirketi, OHAN MATBAACILIK, İstanbul, I. Basım, Ağustos, 2001.
- LYMAN, Maryely, *İsa'nın Hayatına Bir Bakış*, İstanbul, 1941.
- MAHMUD, Ahmet Mirza B., *Kur'an-ı Kerim'in Tetkikine Giriş*, Ankara, 1960.

- el-MERĠİNÂNÎ, Ebû'l-Hasen Ali b. Ebû Bekir (ö. 593/1196), *el-Hidâye Şerhu Bidâyetü'l-Mübtedî*, Mısır, Tarihsiz.
- *el-Mevsûâtü'l-Fıkhiyye*, Din İşleri ve Kültür Bakanlığı, Dâru's-Selâsil, Kuveyt, II. Baskı, I-XXXVI (XVII. ve XXX. ciltleri), 1990/1410.
- *Meydan Larousse*, İstanbul, 1972.
- MEYDÂNÎ, Abdulgani el-Ġâninî ed-Dimeşkî, *el-Lübâb fi Şerhi'l-Kitâb*, Dâru'l-Bâz, Mekke, 1400/1980.
- MUTÇALI, Serdar, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yayınları, 1995.
- el-MÜSLİM, İmâm Ebi'l-Hüseyin b. el-Haccac el-Kureyşî en-Nisaburî (ö: 261/875), *es-Sahih-i Müslim*, I – V, Daru İhyai'l- Kütübi'l-Arabi, Beyrut, 1955.
- en-NEDVÎ, Ebû'l-Hasen Ali b. El-Hasanî, *Kitâp Sünnet Işığında Dört Rükün*, Beyrut, 1968.
- en-NESÂÎ, Ebû Abdirrahman b. Şuayb (ö: 279/892), *es-Sünen* (Suyutî'nin şerhi ile birlikte), I-VIII, Mısır, 1964.
- OLGUN, Tahir, *Müslümanlık'ta İbâdet Tarihi*, Bilmen Basımevi, İstanbul, 1963, Neşr. Abdullah İŞIKLAR.
- *OM*, bk. Bursalı Tahir.
- ÖĞÜT, Sâlim, "*Hac*" Md., TDV. İslâm Ansiklopedisi, c. XIV.
- ÖRS, Hayrullah, *Musa ve Yahudilik*, İstanbul, 1966.
- ÖZAYDIN, Abdulkerim, "*Hac*" Md., TDV. İslâm Ansiklopedisi, c. XIV.
- ÖZEN, Adem, *Yahudilikte İbâdet*, Ayışığı Kitâpları, KİTABEVİ, İstanbul, Şubat-2001.
- er-RÂZÎ, Fahrettin, Muhammed b. Ömer b. Hasan (ö: 606/1210), *et-Tefsîru'l-Kebîr*, İstanbul, 1257, Mısır.
- er-RÂZÎ, Fahrettin, Muhammed b. Ömer b. Hasan (ö: 606/1210), *Mefâtihu'l-Kulûb*, I-XIX, Mısır.
- Resimli Yeni Lügat Ansiklopedisi, "*Hac*" Md., c. III.
- SCHİMMEL, Anne Marie, *Dinler Tarihine Giriş*, Ankara, 1955.

- SAMİ, Şemsedin, *Kâmûs-i Türki*, İstanbul, 1318.
- SARIKÇIOĞLU, Ekrem, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, Bayram Yayıncılık, İstanbul, 1983.
- es-SERAHSÎ, Muhammed b. İsmâil (ö: 1182 H.), *Usûl*, I-II, Kahire, 1372-1373.
- es-SERAHSÎ, Muhammed b. Ahmed b. Ebû Selh (ö: 490/1097), *el-Mebsûd*, Dâru'l-Marife, Beyrut, 1398/1978.
- Sosyal Bilimler Ansiklopedisi, "*Hac*" Md., YAVUZ, Yunus Vehbi, c. II, Risâle Yayınları, İstanbul, 1987.
- *SUPPL.*, bk. Brockelmann.
- SUYÛTÎ, Celâlüddin Abdurrahman b. Ebî Bekir eş-Şâfiî (ö: 911/1505), *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, Mısır, t.y.
- ŞEMSEDDİN, Sami, *Kâmûs-i Türki*, İstanbul, 1318.
- ŞERÎÂTÎ, Ali, *Hac*, VIII. Basım, İstanbul.
- ŞEVKÂNÎ, Muhammed b. Ali (ö. 1255/1839), *Neylû'l-Evtâr Şerhu Müntekâ'l-Ahbâr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1403/1983.
- eş-ŞİRBÎNÎ, el-Hafîb (ö. 977/1569), *Muğni'l-Muhtâç*, Mısır, ty.
- TAHÂVÎ, Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed el-Ezdî (ö. 321 H.), *Şerhu Meânî el-Eser*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1399/1979.
- TANYU, Hikmet, *Yahudiliğin Kutsal Kitâpları ve Esasları, İlmi İnceleme ve Tenkidi*, Ankara ÜİFD., 1966, c. XIV, s. 97-124.
- TANYU, Hikmet, *Türklerde Taşla İlgili İnançlar*, Ankara, 1968.
- TANYU, Hikmet, *Yehova Şahitleri*, Dİ Başkanlığı Yayınları, Gaye Matbaası, 1980.
- TAPLAMACIOĞLU, Mehmet, *Karşılaştırmalı Dinler Tarihi*, 1966.
- TDV İslâm Ansiklopedisi, "*Duâ*" Mad., c. IX, s. 529-538, "Osman CILACI, Selahattin PARLADIR, Süleyman ULUDAĞ, Mustafa ÇAĞRICI".
- TDV İslâm Ansiklopedisi, "*Hacc*" Mad., c. XVI, s. 382-416, "Ö. Faruk HARMAN, Abdulkerim ÖZAYDIN, Tahsin GÖRGÜN, Abdulkadir ÖZCAN, Kemal GÜRAN, Rahmi YARAN, Ahmet ÖZEL".

- TDV İslâm Ansiklopedisi, “*Hıristiyanlık*” Mad., c. XVII, s. 328-372, “Kürşat DEMİRCİ, Mehmet AYDIN, Baki ADAM, Mustafa SİNANOĞLU.”
- TDV İslâm Ansiklopedisi, “*İbâdet*” Mad., c. XIX, s. 233-252, “Mustafa SİNANOĞLU, Abdurrahman KÜÇÜK, Ferhat KOCA, Süleyman ULUDAĞ, Hayati HÖKELEKLİ”.
- TDV İslâm Ansiklopedisi, “*İslâm*” Mad., c. XXIII, s. 1-42, “Ö. Faruk HARMAN, Mustafa SİNANOĞLU, Bekir TOPALOĞLU, İlhan KUTLUER, Azmi ÖZCAN, Davut DURSUN”.
- et-TİRMİZÎ, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ (ö: 279/892), *es-Sünenü't-Tirmizî*, I-V, Mektebetü't-terbiyeti'l-arabî li Düveli'l-halic, Riyâd, 1988.
- TURAN, Osman, *Türk Cihan Mefkûresi Tarihi*, İstanbul, 1978.
- TÜMER, Günay – Küçük, Abdurrahman, *Dinler Tarihi*, III. Baskı, Ocak Yayınları, Ankara, 1997.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya, *Anadolu Örf ve Adetlerinde Eski Kültürlerin İzleri*, Ankara Ü. İ. F. Dergisi, s. XVII, Ankara, 1969.
- YAZIR, Elmalılı M. Hamdi (ö: 1358/1939), *Hak Dini Kur'ân Dili*, I-X, Azim Dağıtım, İstanbul, 1992.
- ZUHAYLÎ, Vehbe, *İslâm Fıkıh Ansiklopedisi*, I – X, (Ter: Ahmet EFE – Beşir ERVARSOY), II. Basım, Risale Yayınları, İstanbul, 1992.